

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

Analiza stanja u sektoru mladih u Republici Hrvatskoj

Autori/ce:

Dunja Potočnik
Mirjana Adamović
Nikola Baketa
Marita Grubišić-Čabo
Anja Gvozdanović
Marko Kovačić
Ana Maskalan

Prosinac, 2021.

Sadržaj

Uvod i ciljevi.....	5
1. Rad s mladima	6
1.1. Uvod	6
1.2. Infrastruktura rada s mladima.....	7
1.2.1. Udruge mladih i za mlade.....	7
1.2.2. Klubovi, centri, info centri za mlade	12
1.2.3. Javna i državna tijela u radu s mladima	14
1.3. Priznavanje rada s mladima	14
1.4. Obrazovanje radnika s mladima	15
2. Participacija mladih	16
2.1. Uvod	16
2. Istraživački nalazi	17
2.2.1. Politička socijalizacija mladih	17
2.2.2. Formalna politička participacija	19
2.2.3. Neformalna politička participacija	20
2.2.4. Politička efikasnost mladih	22
3. Obrazovanje.....	22
3.1. Uvod	22
3.2. Istraživački nalazi	23
3.2.1. Neformalno i cjeloživotno obrazovanje	23
3.2.2. Obrazovne aspiracije	24
3.2.3. Nejednakosti u srednjem obrazovanju i aspiracije učenika.....	25
3.2.4. Nejednakosti u visokom obrazovanju.....	30
3.2.5. Građanska kompetencija.....	32
4. Zapošljavanje	32
4.1. Uvod	32
4.2. Istraživački nalazi	34
4.2.1. Položaj mladih na tržištu rada	34
4.2.2. Uvjeti rada mladih i aspiracije	36
5. Stambeno zbrinjavanje.....	39
5.1. Uvod	39
5.2. Istraživački nalazi	39
5.2.1. Uvjeti stanovanja mladih.....	39

5.2.2. <i>Aspiracije i mogućnosti u kontekstu stambenog zbrinjavanja</i>	41
5.2.3. <i>Rješavanje stambenog pitanja: potrebe i izazovi</i>	45
6. Mladi u turizmu	46
6.1. Uvod	46
6.2. Istraživački nalazi	46
6.3. Potencijalno transformativna uloga mladih u turističkoj djelatnosti	47
7. Financijska pismenost.....	48
7. 1. Uvod.....	48
7.2. Uvidi u financijsku pismenost mladih.....	48
7.3. Obrazovanje za financijsku pismenost	49
8. Mladi i Europska unija	50
8.1. Uvod	50
8.2. Istraživački nalazi	50
8.2.1. <i>Mladi i stavovi o EU</i>	50
8.2.2. <i>Mladi i participacija na razini EU-a</i>	51
8.2.3. <i>Mladi i mobilnost</i>	51
9. Mladi u ruralnim područjima.....	52
9.1. Uvod	52
9.2. Istraživački nalazi	53
9.2.1. <i>Sociološki profil mladih iz ruralnih područja</i>	53
9.2.2. <i>Život na selu: obrazovna i radna perspektiva</i>	54
9.2.3. <i>Potrebe, aspiracije i interesi mladog seoskog stanovništva</i>	55
9.2.4. <i>Migracijske tendencije</i>	55
10. Utjecaj COVID-19 pandemije na mlade	57
10.1. Uvod	57
10.2. Istraživački nalazi	57
10.2.1. <i>Međunarodni nalazi</i>	57
10.2.2. <i>Istraživanja u Hrvatskoj</i>	57
11. Preporuke za politike za mlade u područjima Nacionalnog programa za mlade 2022.-2024.....	63
11.1. Rad s mladima	65
11.2. Politička participacija.....	66
11.3. Obrazovanje.....	68
11.4. Zapošljavanje	70
11.5. Stambeno zbrinjavanje	73

11.6. Turizam	75
11.7. Financijska pismenost.....	76
11.8. Mladi i Europska unija	77
11.9. Mladi u ruralnim područjima.....	78
11.10. Utjecaj COVID-19 pandemije na mlade	80
Bibliografija.....	83

Analiza stanja u sektoru mladih u Republici Hrvatskoj

Uvod i ciljevi

Mladi u Hrvatskoj pogođeni su 'destandardizacijom' životnih putanja zbog ekonomske krize koja traje cijelo desetljeće, a prati je i društveno-politička nestabilnost i novonastala situacija pandemije. Također, dio mladih i njihovih obitelji u protekloj je godini pogođen potresom, a sanacija štete još nije finalizirana, što rezultira nižom kvalitetom života mladih i odgađanjem nekih ključnih momenata u životu (poput osamostaljivanja). Teret tranzicije iz mladosti u odraslost dodatno je opterećen ekonomskom neizvjesnošću koja utječe na proces postajanja odraslim (Furlong i Cartmel, 2007; Mills i Blossfeld, 2005). Najnoviji nalazi istraživanja mladih u Hrvatskoj (Gvozdanović i sur., 2019; Ilišin i sur., 2013; Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a) upućuju na sveukupni pad društvenog položaja mladih u odnosu na položaj generacija koje su odrastale u godinama nakon rata za nezavisnost. Hrvatska je u posljednja dva desetljeća doživjela duboke promjene; rat i tranzicija donijeli su izmijenjen društveno-politički kontekst, promjene društvene strukture i nepovoljnu ekonomsku situaciju. Nastala društvena diverzifikacija dovela je do vrlo oštrog društvenog raslojavanja s gotovo iščezlim srednjim društvenim slojem i vrlo uskim slojem nove elite. Posljedice su nejednak pristup obrazovanju i nejednake šanse na tržištu rada, uz dugotrajnu situaciju društvene nestabilnosti.

Ovakva situacija povećava rizik da mladi ne postanu društveni resurs i poveznica u uspješno funkcionirajućem sustavu međugeneracijske solidarnosti, već društveni problem, koji bi dugoročno i ozbiljno utjecao na razvoj i rast hrvatskog društva i gospodarstva (Potočnik, 2012). Status mladih pokazao se posebno ranjivim u tom pogledu; nakon što je recesija 2008. godine dodatno opteretila upravljanje obiteljskim resursima većine građana, smanjenje osnovnih životnih troškova išlo je protiv ženskog rada, koji u takvim kriznim vremenima može doprinijeti ili uštedjeti obiteljske resurse na razne načine (Gvozdanović i sur., 2019: 13). Neizvjesnost životnih perspektiva, posebice u odnosu na ishode obrazovanja i zapošljavanja, utječe na sve aspekte života mladih, od zdravlja i dobrobiti, do slobodnog vremena te političke i kulturne participacije. Za mlade u Hrvatskoj početak trećeg desetljeća 21. stoljeća obilježen je perzistiranjem nepovoljnih gospodarskih perspektiva, što sve veći broj mladih prisiljava na odlazak iz zemlje u potrazi za boljim obrazovanjem i mogućnostima zapošljavanja. Također, javne politike i instrumenti dostupni mladima u drugim članicama Europske unije, koje imaju dužu tradiciju kreiranja i implementacije europskih politika od Hrvatske, mladima u Hrvatskoj su dostupne u manjoj mjeri. Time dojam neresponzivnosti institucija vlasti na izazove s kojima se mladi suočavaju produbljuje već ionako značajan jaz u međusektorskoj suradnji u Hrvatskoj, što je također jedna od tema koja će biti adresirana u ovom izvješću.

Slijedom upravo prezentirane kratke analize, izuzetno je važno analizirati društveni položaj mladih u Hrvatskoj, te sukladno nalazima predložiti mjere javnih politika koje će ciljati na uključive i smislene aktivnosti koje doprinose osobnom razvoju mladih i njihovom produktivnom uključivanju u društvo. Analitičko izvješće o sektoru mladih u RH obuhvatit će pregled literature temeljem ključnih pojmova

iz područja znanstvenih i stručnih istraživanja mladih, javnih baza podataka o mladima, te dokumenata o javnim politikama za mlade. Pritom će se uzeti u obzir tranzicijska razdoblja u životu mladih osoba u dobi 15-30 godina, kao i razvojni izazovi koji se nalaze pred mladim osobama, te njihovi razvojni potencijali. Ove će analize obuhvaćati sljedeća prioritetna područja:

1. Rad s mladima;
2. Participacija mladih;
3. Obrazovanje;
4. Zapošljavanje;
5. Stambeno zbrinjavanje;
6. Mladi u turizmu (podrška deficitarnim zanimanjima);
7. Financijska pismenost;
8. Mladi i Europska unija;
9. Mladi u ruralnim područjima;
10. Utjecaj COVID -19 pandemije na mlade.

Analitičko izvješće temeljeno na istraživačkim podacima nadopunjeno je prikazom i analizom mjera javnih politika za mlade na nacionalnoj i europskoj razini. Sukladno rezultatima analiza predložene su glavne smjernice za izradu mjera i aktivnosti javnih politika za mlade u Nacionalnom programu za mlade za razdoblje 2022.-2024.

1. Rad s mladima

1.1. Uvod

Za potrebe ovog izvještaja konceptualizacija rada s mladima temelji se na *Preporuci CM/Rec(2017.)4 Odbora ministara Vijeća Europe*, usvojenoj 31. svibnja 2017. godine. Konkretnije, rad s mladima:

širok je pojam i obuhvaća velik raspon aktivnosti društvene, kulturne, obrazovne, ekološke i/ili političke prirode koje se provode s mladima i za mlade, u skupinama ili pojedinačno. Osobe koje rade s mladima plaćene su ili volontiraju, a njihov se rad temelji na neformalnim i informalnim procesima učenja usmjerenim prema mladima i dobrovoljnom sudjelovanju. Rad s mladima zapravo je društvena praksa zato što podrazumijeva rad s njima i društvima u kojima žive te im olakšava aktivno sudjelovanje i uključivanje u njihove zajednice i donošenje odluka. [...] Ti se ciljevi u radu s mladima postižu osnaživanjem i uključivanjem mladih u aktivnu izradu, pripremu, provedbu i procjenu inicijativa i aktivnosti koje izražavaju njihove potrebe, interese, ideje i iskustva. S pomoću procesa neformalnog i informalnog učenja mladi stječu znanja, vještine, stajališta i vrijednosti potrebne kako bi pouzdano koračali kroz život.

Rad s mladima jedna je od tri glavne domene Europske strategije za mlade 2019.-2027. te je kao takav stavljen visoko na listu prioriteta europske politike za mlade. Rezolucijom Vijeća i predstavnikâ vlada država članica, koji su se sastali u okviru Vijeća Europske unije, Europska unija, ali i države članice u čijoj je jurisdikciji rad s mladima, obvezala se stvoriti poticajno okruženje za njegovo kvalitetno provođenje. Kako bi se to poticajno okruženje kreiralo, nužno je uložiti u infrastrukturu rada s mladima (uključujući kvalitetno financiranje), priznati radnike s mladima kao profesiju te stvoriti pretpostavke za njihovo kvalitetno obrazovanje. U nastavku donosimo analizu hrvatskog konteksta s obzirom na navedene aspekte.

1.2. Infrastruktura rada s mladima

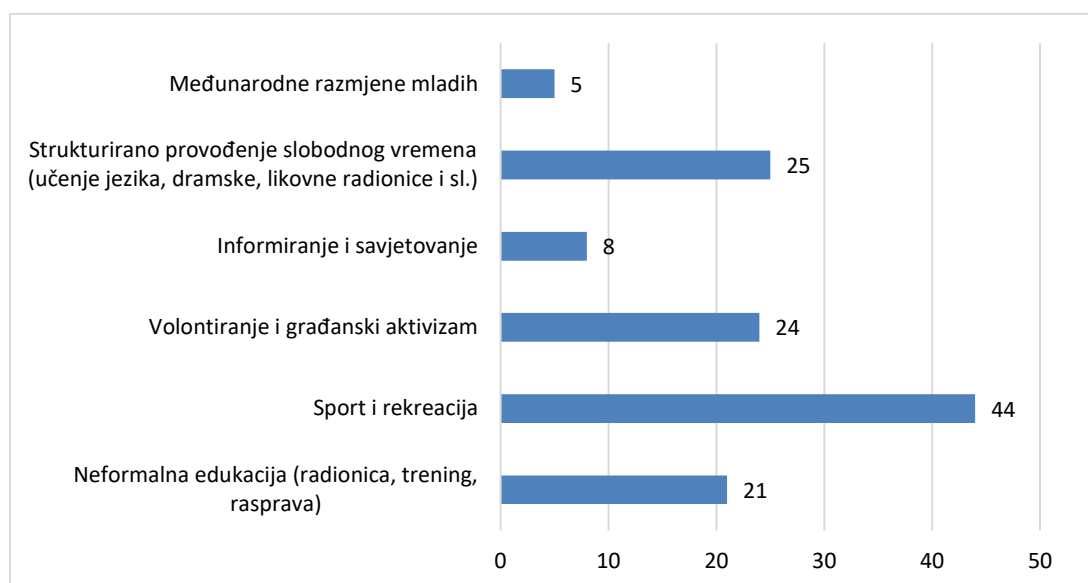
Infrastruktura rada s mladima odnosi se na resurse koji omogućavaju izvedbu aktivnosti rada s mladima. U prvom redu tu je riječ o fizičkim prostorima, organizacijama mladih i za mlade, državnim i javnim tijelima koja se izravno ili neizravno bave radom s mladima te dokumentima koji tematiziraju isti. U nastavku poglavlja donosimo pregled navedenih resursa kao svojevrsno mapiranje postojeće infrastrukture.

1.2.1. Udruge mladih i za mlade

Udruge mladih i za mlade dominantan su oblik provođenja rada s mladima u Hrvatskoj. Razlikovanje ova dva entiteta je u upravljačkoj strukturi. Udruge za mlade imaju programe koji su usmjereni mladima, a organizacije mladih moraju u svom upravljačkom tijelu imati više od 50% osoba ispod 30 godina. Registar udruga ne nudi opciju pretraživanja udruga u RH niti po području djelovanja, niti djelatnosti, niti predmetnici mladih tako da u ovom trenutku ne možemo sa sigurnošću reći koliko udruga mladih i za mlade ima u Republici Hrvatskoj.

Međutim, ono što je poznato je prevalentnost oblika rada s mladima, tj. najučestalije aktivnosti rada s mladima u kojima mladi sudjeluju (grafikon 1.1). Kao što je vidljivo u grafikonu 1.1. najmanji postotak mladih bio je sudionik međunarodnih razmjena mladih, dok ih je najviše sudjelovalo u aktivnostima sporta i rekreacije. U aktivnostima informiranja i sudjelovanja, kao i u građanskom aktivizmu sudjelovala je jedna četvrtina ispitanika. Analize pokazuju da nema statistički značajnih razlika u sudjelovanju u navedenim aktivnostima između urbanih i ruralnih mladih, da u svim aktivnostima djevojke sudjeluju podjednako kao i mladići, da razina obrazovanja nema statističku značajnost za objašnjavanje razlika u sudjelovanju u aktivnostima, odnosno da ne možemo na temelju statusa učenika, studenata, zaposlenih i nezaposlenih procijeniti tko od navedenih kategorija više sudjeluje u predmetnim aktivnostima, budući da sve kategorije sudjeluju podjednako.

Grafikon 1.1 Sudjelovanje u najučestalijim aktivnostima rada s mladima (%)

Izvor: Neobjavljeni istraživački izvještaj kvantitativnog dijela projekta *Supporting Evidence-based Education of Youth Workers* (SEEW)

Međunarodne razmjene mladih

Međunarodne razmjene mladih predstavljaju aktivnost u kojoj se sudionici susreću s mladima iz drugih država te posredstvom različitih metoda rada s mladima razvijaju specifične kompetencije. Međunarodni rad s mladima u Hrvatskoj odvija se uglavnom kroz međunarodne volonterske kampove ili u okviru programa Erasmus + i Europskih snaga solidarnosti. Iz istraživanja¹ je vidljivo da je samo 5.7% mladih dosad sudjelovalo u ovoj vrsti aktivnosti. Međutim, mladi koji su sudjelovali u aktivnostima međunarodne razmjene mladih dali su odgovore koji vrlo jasno pokazuju da se načela rada s mladima poštuju. Tako se njih više od 90% dobrovoljno uključilo u aktivnost, isto 90% njih smatra da su voditelji osluškivali potrebe grupe i prilagođavali aktivnosti, 83% je imalo mogućnost inicirati, osmišljavati, provoditi, vrednovati aktivnost te slobodno i neometano izreći svoje mišljenje te je isti postotak mladih ostvario značajan odnos s voditeljem aktivnosti. Visok postotak mladih, njih oko 80% je na aktivnosti učilo o vrijednostima kao što su inkluzija, participacija, ljudska prava, demokracija i antidiskriminacija i kroz aktivnost su osjetili da se te vrijednosti poštuju i primjenjuju. Oko 80% mladih kritički je promišljalo o svijetu u kojem živi tijekom konkretne aktivnosti, a isti postotak mladih navodi da je proces bio važniji od samog ishoda. Svi mladi koji su htjeli mogli su biti uključeni u aktivnosti, a njih 80% smatra da tijekom aktivnosti nije bila izražena hijerarhija između

¹ Analiza svake od aktivnosti prenesena je iz neobjavljenog Istraživačkog izvještaja kvantitativnog dijela projekta *Supporting Evidence-based Education of Youth Workers* (SEEW). Istraživanje je provedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku od 1200 mladih (15 do 30 godina) tijekom jeseni 2019. godine. Glavni cilj istraživanja bio je prikupiti podatke o određenim aspektima života mladih, s naglaskom na njihovo slobodno vrijeme, posebice ono organizirano slobodno vrijeme koje spada u definiciju koncepta rada s mladima.

sudionika i voditelja već je odnos bio više prijateljski. Za aktivnost su većinom čuli u školi i na fakultetu ili im je pristupio radnik s mladima i potaknuo ih na sudjelovanje. Na pitanje o doprinosu međunarodne razmjene mladih na samu mladu osobu, obitelj i lokalnu zajednicu, mladi procjenjuju da je aktivnost u potpunosti ili mnogo pridonijela njima samima, 50% smatra da je uvelike doprinijela njihovoj obitelji, dok utjecaj na zajednicu procjenjuju najmanjim (premda u apsolutnim brojkama i dalje visok), tj. samo 40% mladih smatra da je taj utjecaj velik ili vrlo velik. Na pitanje o najvećoj dobiti od sudjelovanja u aktivnosti međunarodne razmjene mladih, mladi navode da su se zabavili i da im je aktivnost razvila određene kompetencije. Posebno ističu važnost utjecaja aktivnosti na vlastitu emancipaciju. Mladi procjenjuju kako njihovi vršnjaci, učitelji i roditelji pozitivno gledaju na njihovo sudjelovanje.

Strukturirano provođenje slobodnog vremena

Strukturirano provođenje slobodnog vremena širok je klaster aktivnosti koji uključuje brojne pojavne oblike neformalnog obrazovanja. Riječ je o radionicama, seminarima, učenjima stranog jezika i drugim obrazovnim aktivnostima koje imaju dvojak cilj – s jedne strane pružiti mladima mogućnost razvoja određenih kompetencija u konkretnom području, i s druge ponuditi kvalitetno provođenje slobodnog vremena koje je strukturirano od strane radnika s mladima. Istraživanje pokazuje da je najveći postotak mladih, njih četvrtina, sudjevalo u ovom obliku rada s mladima. Više od 90% mladih dobrovoljno se uključilo u te aktivnosti, te je čak njih 76% izjavilo da su voditelji osluškivali njihove potrebe i sukladno tome prilagođavali aktivnost. Mladi smatraju da su mogli neometano izreći svoje mišljenje i sukreirati radionicu (oko 80%). Oko 50% mladih kroz sudjelovanje u ovom vidu aktivnosti naučilo je nešto o vrijednostima kao što su inkluzija, participacija, ljudska prava, demokracija i antidiskriminacija. Isti postotak smatra da su ih aktivnosti iz ovog klastera potaknule na promišljanje o svijetu, a njih 62.5% da je proces bio važniji od ispunjenja zadatka. Inkluzivnost je još jedna od karakteristika ovih aktivnosti budući da je više od 80% mladih izjavilo da su se svi koji su željeli mogli uključiti u aktivnost, a za gotovo isti postotak mladih prijateljski je odnos prevladavao nad hijerarhijskim. Škole i fakulteti najveći su promotori ovakvih aktivnosti budući da je 33.7% mladih na taj način dobilo informaciju o održavanju aktivnosti, dok je drugi po učestalosti izvor informiranja vršnjački krug (27.2% mladih informaciju je dobilo od prijatelja), a njih 15.7% je vidjelo oglas (fizički ili na internetu). Mladi smatraju da su ove aktivnosti prvenstveno bile od koristi njima, malo manje roditeljima, a tek njih 30% smatra da je lokalna zajednica imala koristi od njihovog pohađanja aktivnosti strukturiranog provođenja slobodnog vremena. Razvoj kompetencija i zabava najveće su dobiti mladima od ovih aktivnosti. I vršnjaci i roditelji i učitelji pozitivno gledaju na uključivanje mladih u ovakve aktivnosti.

Informiranje i savjetovanje

Informiranje i savjetovanje jedna je od bitnih komponenti rada s mladima. Riječ je o profesionalnom i metodološki rigoroznom načinu prenošenja relevantnih informacija, adekvatnim kanalima, sukladno potrebama i željama mlade osobe. Nešto manje od desetine (8.3%) mladih sudjevalo je u ovom

vidu rada s mladima te o toj aktivnosti uglavnom misle pozitivno. Naime, gotovo 90% njih samostalno je i dobrovoljno došlo do ove aktivnosti, njih 76% ima riječi hvale za voditelje aktivnosti budući da su osluškivali potrebe mladih i prilagođavali aktivnosti njima. Mladi su u velikoj mjeri (90%) mogli inicirati i osmišljavati dio aktivnosti te izreći svoje mišljenja. Oko 50% ih je na aktivnosti učilo o demokratskim vrijednostima, a isto tako, oko polovicu mladih je aktivnost potaknula na kritičko promišljanje svijeta oko sebe. Samo 10% mladih izjavilo je da je cilj bio važniji od procesa, a njih 6.4% su istaknuli da se svi koji su htjeli nisu mogli uključiti u aktivnost. Tijekom aktivnosti vladao je prijateljski, a ne hijerarhijski, odnos između sudionika i voditelja (nešto više od 70% mladih tako je opisalo aktivnost). Škole i fakulteti najvećem su broju mladih, koji su sudjelovali u aktivnostima informiranja i sudjelovanja, dali informacije o tim aktivnostima, a slijedi vršnjačka preporuka (29.9%) i preporuka roditelja (11.7%). Aktivnosti informiranja i savjetovanja najviše su koristile njima samima, zatim njihovim roditeljima, a lokalnoj zajednici samo u 38% slučajeva. Osjećaj osnaženosti najbitniji je ishod za polovicu mladih, a isti taj postotak naveo je razvoj kompetencija kao najveću dobrobit. Za 44.2% mladih aktivnost je rezultirala povećanom emancipacijom. Vršnjaci, obitelj i učitelji pozitivno gledaju na uključivanje mladih u predmetne aktivnosti informiranja i savjetovanja.

Volontiranje i građanski aktivizam

Participacija mladih dijeli se na društvenu i političku. Dok je društvena participacija javno djelovanje u zajednici, od volontiranja, humanitarnih aktivnosti do akcija čišćenja okoliša, dakle, svih onih aktivnosti koje razvijaju društveni kapital, politička participacija je nešto kompleksnija. Ona može biti formalna (sudjelovanje na izborima, angažman u radu političkih stranaka ili kampanjama za izbore) i neformalna (sudjelovanje u prosvjedima, potpisivanje peticija, bojkoti, građanski neposlusi). Volontiranje i građanski aktivizam dio su šireg konstrukta participacije mladih.

U kontekstu rada s mladima, ispitivali smo koliko mladih je sudjelovalo u aktivnostima građanske ili društvene participacije te podaci pokazuju da je riječ o oko jedne četvrtine mladih. Što se karakteristika aktivnosti u koje se je ta četvrtina mladih uključila one su sljedeće: više od 75% mladih uključilo se dobrovoljno u aktivnosti volontiranja i građanskog aktivizma te su na tim aktivnostima voditelji osluškivali potrebe i prilagođavali aktivnost (76.6%). U iniciranju, osmišljavanju ili provođenju dijela aktivnosti imalo je prilike sudjelovati 80% mladih, a odnos koji je uspostavljen s voditeljem značajan je za oko 77% ispitanika. O vrijednostima kao što su inkluzija, participacija, ljudska prava, demokracija, antidiskriminacija učilo je njih 56.7%, a nešto više od polovice aktivnost je potaknula na kritičko promišljanje svijeta oko njih. Nešto više od 75% mladih smatra da je proces učenja bio važniji od ispunjenja samog zadatka, oko 80% da je aktivnost bila inkluzivna za sve mlade, a gotovo 80% da je voditelj imao prijateljski odnos prema sudionicima. Mladi su za aktivnost uglavnom saznali kroz formalno obrazovanje ili od prijatelja koji su već sudjelovali u sličnim aktivnostima. U 80% slučajeva aktivnost je bila korisna i vrlo korisna mladima, a u 50% slučajeva njihovoj obitelji, a u 38% slučajeva i lokalnoj zajednici. Mladi koji su sudjelovali u aktivnostima volontiranja i građanskog aktivizma ističu razvoj kompetencije kao najveću dobrobit, a na njihovo sudjelovanje pozitivno je gledalo oko 50% vršnjaka, 71% njihovih roditelja te polovica učitelja.

Sport i rekreacija

U sportskim i rekreativnim aktivnostima sudjelovalo je oko 44% mladih, što te aktivnosti čini najpopularnijim aktivnostima u kontekstu rada s mladima. Vrlo je visokih 94.5% mladih koji su se u aktivnost uključili dobrovoljno, a njih 83.5% ističe da su voditelji osluškivali njihove potrebe i sukladno tome prilagođavali aktivnost, a 80% mladih izjavilo je da je odnos s voditeljem-sudionikom bio značajan, odnosno da je za njih više od 80% odnos između voditelja i sudionika bio prijateljski. Sukreirati sadržaje moglo je 71% sudionika, 75.8% je tijekom aktivnosti učilo o vrijednostima kao što su inkluzija, participacija, ljudska prava, demokracija, antidiskriminacija i kroz aktivnost su osjetili da se te vrijednosti poštuju i primjenjuju, a njih 84% je kritički promišljalo o svijetu tijekom i nakon provedbe aktivnosti. Za 66% mladih proces je bio važniji od ishoda, a aktivnost opisuje inkluzivnom čak 90% ispitanika. Prijatelji ili kolege su glavni informatori kada je riječ o dolasku do informacija o uključivanju u sportske i rekreativne aktivnosti, a slijede formalni obrazovni sustav (22.5%) te crkva i vjerska zajednica (za 14.8% mladih). Aktivnost je najviše bila korisna za mlade (oko 95%), za lokalnu zajednicu (80%) te za obitelj (63%). Mladi posebno ističu društveni angažman kao najveću dobrobit sudjelovanja u aktivnostima, a osjećaj osnaženosti je na drugom mjestu. Na sudjelovanje mladih u ovim aktivnostima pozitivno je gledalo 73% vršnjaka, 92% roditelja i 26.5% učitelja.

Neformalna edukacija

U neformalnoj edukaciji sudjelovalo je nešto više od petine mladih. Njih 76.7% dobrovoljno se uključilo u aktivnosti. Što se interakcije s voditeljem aktivnosti tiče, njih 52% smatra da su voditelji osluškivali njihove potrebe, da je odnos ostvaren s voditeljem bio značajan vjeruje oko polovica ispitanika, a za 60% ispitanika nije bilo hijerarhije između njih i voditelja. Oko 56% ispitanika imalo je mogućnost inicirati, osmišljavati, provoditi i vrednovati aktivnost te slobodno i neometano izreći svoje mišljenje, a polovica sudionika ističe da se na radionicama učilo o demokratskim vrijednostima, kao i da se ističe primat procesa nad ishodima. Kritički je o svijetu promišljalo 46% sudionika tijekom i nakon aktivnosti, dok njih oko 80% smatra da je aktivnost bila inkluzivna. Više od polovice sudionika za aktivnost je saznalo putem prijatelja ili kolega, a sama aktivnost bila je vrlo korisna ili korisna za njih 67%, za njihove obitelji 47%, a za zajednicu oko 45%.

Mladi u Hrvatskoj, kako je već naznačeno, najviše sudjeluju u sportskim i rekreativnim aktivnostima kao obliku rada s mladima. To ne čudi s obzirom na prevalentnost sportskih klubova koji su, uz kulturno-umjetnička društva, najbrojnije organizacije civilnog društva, zastupljene u svim županijama. Osim sportskih aktivnosti, četvrtina mladih sudjeluje u aktivnostima strukturiranog provođenja slobodnog vremena te u različitim oblicima civilnog i/ili političkog aktivizma. Ovakva vrsta rada s mladima od velike je važnosti budući da na strukturirani način razvija građansku kompetenciju, komponentu pismenosti koja mladima u Hrvatskoj svakako nedostaje (Baketa, Bovan i Matić Bojić, 2021; Kovačić i Horvat, 2016). U oblicima neformalne edukacije sudjeluje oko petina mladih što je relativno nizak postotak budući da je ona inherentna većini organizacija mladih i za mlade. Ovaj nalaz svakako treba detaljnije istražiti, no sugerira da organizacije mladih i za mlade ne uspijevaju svojim programima i projektima zahvatiti veći dio populacije mladih. Posebno je zabrinjavajući podatak da

vrlo nizak broj mladih sudjeluje u aktivnostima informiranja i savjetovanja kao i međunarodnim razmjenama. Ovi nalazi bi trebali potaknuti organizatore navedenih aktivnosti na promišljanje o strategijama privlačenja mladih i metodama vlastitog rada, ali i donositelje odluka pri kreiranju politika za mlade na način da razviju instrumente koji će poticati kvalitetne strategije informiranja.

1.2.2. Klubovi, centri, info centri za mlade

Klub mladih (ili klubovi za mlade) utjelovljenje je rada s mladima. Riječ je o fizičkim prostorima ili programima organizacija mladih i za mlade u kojima je važan faktor sudjelovanje mladih u kreiranju sadržaja (Kovačić, Čulum, 2015: 46). Svi sadržaji utemeljeni su na potrebama zajednice, besplatni su za krajnje korisnike i otvoreni za sve zainteresirane. Što se sadržaja tiče, uglavnom je riječ o aktivnostima provođenja slobodnog vremena. Da bi klub mladih odgovarao svojoj uskoj definiciji nužno je da na raspolaganju ima vlastiti prostor koji je specifično namijenjen za aktivnosti kluba za mlade. Istraživanja o klubovima za mlade u Hrvatskoj nisu provedena tako da u ovom trenutku ne znamo koliko klubova za mlade postoji, koji su uvjeti rada te izazovi s kojima se klubovi mladih susreću. Istraživanje „Analiza postojećeg stanja rada s mladima u Republici Hrvatskoj te izrada preporuka i smjernica za njegov razvoj“ je pokazalo da su klubovi mladih treća opcija po učestalosti provedbe rada s mladima kada se radi o mjestima provođenja slobodnog vremena (Buković, 2020).

Kovačić i Čulum (2015: 47) konceptualiziraju centar za mlade kao širi pojam od kluba jer obuhvaća više usluga. U okviru njega se, kako tvrde autori, „provodi i rad s mladima u užem i u širem smislu. Program je temeljen na istraživanjima i lokalnim potrebama, otvoren je za sve mlade te njeguje profesionalan pristup radu svih zaposlenih. Kao i klub za mlade, promovira zdrave stilove života te ispunjava uvjete zaštite i sigurnosti mladih.“ Centar za mlade može imati tri oblika u Hrvatskoj. Prvi je da je riječ o instituciji ili programu institucije koju je osnovala jedinica lokalne i regionalne samouprave, a osim toga, centrom za mlade može samostalno upravljati organizacija mladih i za mlade kao jednim od svojih programa. Treći oblik centara za mlade koji nalazimo u Hrvatskoj je kombinacija prva dva modela u kojem jedinica lokalne ili regionalne samouprave (JLRS) raspisuje natječaj za provedbu programa centra za mlade, a organizacija mladih i za mlade po dobivenom natječaju provodi aktivnosti istoga. Pritom, JLRS može ili ne mora imati utjecaj na programski pravac centra za mlade.

Klubovi i centri za mlade, kao i organizacije mladih ishodišna su točka rada s mladima u Hrvatskoj. Upravo je zato ključan podatak koliko je mladih bilo u tim entitetima te koja je struktura mladih koji su bili tamo. U tablici 1.1. prikaz je nacionalno reprezentativnih podataka o strukturi posjetitelja centara i klubova za mlade te organizacija mladih i za mlade, do kojih je došao istraživački tim projekta *Supporting Evidence-based Education of Youth Workers (SEEW)*.

Tablica 1.1. – struktura posjetitelja centara i klubova za mlade te organizacija mladih (%)

Jesi li ikad bio u centru/klubu za mlade, organizaciji mladih	21.5 DA	78.5 NE
Zagreb		18
Dalmacija		20.1
Istočna Hrvatska		18.1
Istra i Primorje		40.3
Središnja Hrvatska		25.1
Sjeverna Hrvatska		14.2
Obrazovanje		
Osnovna škola		14
Trogodišnja srednja škola		13.5
Četverogodišnja srednja škola		22.1
Fakultet		31.1
Mjesečni prihodi		
Do 3.000 HRKn		18.7
Od 3.001 do 5.000		15.2
Od 5.001 do 8.000		25.6
Od 8.001 do 10.000		30.7
10.001 i više		25.7

Izvor: Neobjavljeni istraživački izvještaj kvantitativnog dijela projekta *Supporting Evidence-based Education of Youth Workers* (SEEW)

Statistički značajne pokazale su se tri nezavisne varijable; regionalna distribucija centara i klubova, završeni stupanj obrazovanja i razina prihoda. Rezultati tako pokazuju da je samo 21% mladih bilo u klubu, centru ili organizaciji mladih. Od tih 21% najveći broj je onih iz Istre i Primorja (40%), sa završenim fakultetskim obrazovanjem, koji mjesečno raspolažu sredstvima između 8.001 i 10.000 HRK. Ove rezultate svakako treba gledati u kontekstu koji nije pretjerano benevolentan. Naime, prema evidenciji koju Institut za društvena istraživanja vodi, 2019. godine bilo je aktivnih 56 klubova i centara za mlade, od kojih su većina smješteni upravo u Istri, Primorju, Središnjoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Regionalna distribucija klubova i centara za mlade uglavnom i slijedi organizacije mladih koje su u većini slučajeva locirane u urbanijim mjestima. To govori i o potrebi geografski ravnomjernijeg osnivanja klubova, centara za mlade te udruga mladih i za mlade.

Od 21.5% mladih koji su na prethodno pitanje odgovorili potvrdno te su sudjelovali u aktivnostima udruga, centara i klubova za mlade, oko 75% mladih bilo je vrlo zadovoljno i zadovoljno onime što su dobili, a njih 18% nije niti zadovoljno niti nezadovoljno. Ovaj podatak ohrabruje i naznačuje da su aktivnosti koje se provode u spomenutim organizacijama očito pogodne s obzirom na interese mladih koji su ih pohodili.

Informativni centar za mlade program je koji provode udruge mladih/za mlade sukladno standardima, načelima i smjernicama Europske agencije za informiranje i savjetovanje mladih, poštujući Europsku povelju o informiranju mladih i Principe informiranja mladih putem interneta. Oni pružaju usluge informiranja i savjetovanja mladih iz različitih područja, sukladno Nacionalnom programu za mlade (ukoliko on postoji). U Hrvatskoj, Zajednica informativnih centara za mlade u Hrvatskoj (ZICM) obavlja ulogu krovne organizacije informativnih centara. Sukladno mrežnim

stranicama ZICM-a, u ovom su trenutku 11 organizacija mladih i za mlade članice krovne organizacije koje imaju program informativnih centara.

Istraživanje koje je u sklopu projekta proveo konzorcij MAP savjetovanje i IPSOS (Buković, Dasović, 2020: 38) pokazalo je zanimljiv nalaz. Naime, „informativni centri za mlade najrjeđe su korištena mjesta provedbe svih tipova rada s mladima, čak i informiranja i savjetovanja, što bi im u osnovi trebala biti temeljna svrha.“ Iako razlozi nisu objašnjeni, ovaj nalaz je svakako indikativan te ga je potrebno detaljno istražiti.

1.2.3. Javna i državna tijela u radu s mladima

Središnji državni ured za demografiju i mlade nacionalno je tijelo za politiku za mlade u Republici Hrvatskoj (*national youth authority*), odnosno ovo tijelo obavlja upravne i stručne poslove koji se odnose na poboljšanje i unapređenje kvalitete života mladih i izgradnji cjelovite, sveobuhvatne i međuresorne politike za mlade. U kontekstu rada s mladima Središnji državni ured financira organizacije mladih i za mlade. Tako je 2021. godine sedam prioritetnih područja² specificirano Pozivom za prijavu projekata usmjerenih mladima za financijsku potporu iz raspoloživih sredstava dijela prihoda od igara na sreću i Državnog proračuna za 2021. godinu za čiju je provedbu alocirano 10 milijuna HRK.

Agencija za mobilnost i programe EU-a kao akreditirani provoditelj natječaja u sklopu EU-a programa Erasmus + i Europske snage solidarnosti najveći je financijer rada s mladima u Hrvatskoj. 2020. godine ukupni budžet Erasmus + programa za područje mladih u Hrvatskoj iznosio je 2.410.756,50 EUR, dok je ukupno raspoloživih sredstva za Erasmus + područje mladih u 2021. godine 4.499.631,00 EUR.

1.3. Priznavanje rada s mladima

Republika Hrvatska u ovom trenutku niti jednim dokumentom ne priznaje rad s mladima kao profesiju. U trenutku pisanja ovog izvještaja u procesu je prihvaćanje standarda zanimanja i standarda kvalifikacije koje su pokrenuli i izradili Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

² P.1. Aktivno sudjelovanje mladih u društvu (Poticanje mladih na aktivno sudjelovanje u društvu, Mladi i održivi razvoj zajednice); P.2. Savjetovanje i informiranje mladih, organizacija slobodnog vremena mladih i podrška inicijativama mladih u zajednici (Informativni centri za mlade, Organizacija slobodnog vremena mladih putem klubova za mlade, Centri za mlade); P.3. Povećanje znanja i vještina, zapošljivosti i konkurentnosti na tržištu rada te poticanje socijalnog uključivanja mladih (rad s mladima u NEET statusu); P.4. Mladi u ruralnim sredinama; P.5. Prevencija nasilja nad i među mladima; P.6. Rad s mladima u područjima pogođenim potresom te P.7. Prevencija ovisnosti mladih.

1.4. Obrazovanje radnika s mladima

Obrazovanje radnika s mladima može biti formalno, neformalno i informalno. *De facto*, formalno obrazovanje radnika s mladima u Republici Hrvatskoj ne postoji, tj. postoji djelomično u sklopu programa cjeloživotnog učenja *Mladi u suvremenom društvu* koji provode Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Navedeni program sastoji se od tri stupa – istraživanja mladih, mladi u zajednici, te rada s mladima pa se utoliko može smatrati obrazovanjem za rad s mladima. Osim toga, prve dvije generacije polaznika programa uglavnom su upisale osobe koje rade s mladima.

Neformalno obrazovanje radnika s mladima provodi se u sklopu aktivnosti organizacija mladih i za mlade. U sklopu SEEYW projekta provedena je analiza neformalnih obrazovnih programa koji se tiču rada s mladima³. Analiza 27 edukacijskih programa/projekata/aktivnosti ukazuje na sadržajnu raznovrsnost, pri čemu valja istaknuti da su analizirani (edukacijski) programi nerijetko sastavnim dijelom višegodišnjih projekata pa se teme koje su u fokusu edukacijskih aktivnosti ponavljaju iz godine u godine. Izviričim kodiranjem ovih 27 programa dobivena je 41 različita tema koje su prikazane u tablici 1.2. S ciljem bolje identifikacije prepoznatljivih zajedničkih tema pristupilo se sinergiranju tematskih područja.

Tablica 1.2. Prikaz sadržaja/tema edukacijskih programa/projekata/aktivnosti s frekvencijama pojavnosti (f)

Teme povezane s radom s mladima u užem smislu	Druge relevantne društvene teme za rad s mladima
- osnove rada s mladima (1) - svrha rada s mladima (1) - principi rada s mladima (1) - razvojne potrebe mladih (1) - tipovi rada s mladima (1) - pristupi u radu s mladima (1) - dosezanje do mladih (1) - važnost procesnog rada s mladima (1) - sigurnost djece i mladih u programima rada s mladima (1) - standardi info-centara za mlade (1) - važnost informiranja mladih (1) - kvalifikacije, znanja i vještine radnika s mladima (1)	- nezaposlenost mladih - tržište rada za mlade - psiho-socijalni aspekti nezaposlenosti kod mladih - globalno građanstvo - globalno obrazovanje - migracije - održivi razvoj - izrada scenarija i snimanje edukativnih filmova - aktivizam u lokalnoj zajednici - aktivno građanstvo

³ Prikupljanje podataka za neformalne programe obrazovanja i treninga za osobe koje rade s mladima u užem smislu započeto je slanjem upita s obzirom na moguće izvore financiranja. Upiti o financiranju ili dodjeli sredstava unutar 2017. i 2018. godine upućeni su Ministarstvu znanosti i obrazovanja, Nacionalnoj zakladi za razvoj civilnog društva, Mreži mladih Hrvatske i Agenciji za mobilnost i programe EU. Na ovaj način detektirane su 262 udruge koje su primile sredstva u naznačenom vremenskom periodu, a kojima se putem e-maila poslao upit o edukacijama ili programima koje su služile edukaciji/ treningu osoba koje rade s mladima, pri čemu se tražilo sljedeće podatke: program, opis aktivnosti, ishodi učenja, broj sudionika i trajanje aktivnosti. E-mailovi su se slali u dva na vrata, a broj udruga koje su provodile edukacije ili trening za osobe koje rade s mladima i koje su odgovorile na upit je 27, dok je broj samih programa/projekata/aktivnosti koje su se analizirale 76.

- stavovi i vrijednosti radnika s mladima (1) - komunikacija u radu s mladima (1) - metode rada s mladima: pripovijedanje (2), učenje zalaganjem u zajednici (1), vršnjačko učenje (2) - aktivno sudjelovanje mladih u zajednici (2)	- volonterstvo (4) - volonterske akcije; provedba volonterskih programa temeljena na principima rada s mladima; uključivanje volontera; školsko volontiranje (2); razvoj i izrada školskog volonterskog programa (2), volontiranje u radu s djecom i mladima (2) - organiziranje javnih kampanja i akcija - jačanje vidljivosti udruga u lokalnoj zajednici - procesi odlučivanja - suradnja s ključnim dionicima - utjecanje na javne politike - projektna kultura (pisanje prijedloga projekata, razvoj i upravljanje projektima) - medijacija - korištenje digitalnih alata - medijska pismenost
---	--

Izvor: Neobjavljeni istraživački izvještaj kvalitativnog dijela projekta *Supporting Evidence-based Education of Youth Workers* (SEEW)

S ciljem bolje i lakše interpretacije nalaza kreirane su dvije temeljne tematske skupine: (I) teme povezane s radom s mladima u užem smislu te (II) druge relevantne društvene teme za rad s mladima. Zanimljivo je kako među kodiranim temama ima jako malo podudarnosti pa se frekvencijska pojavnost većine njih zadržava na (jednoj) organizaciji koja je i nositelj određenih edukacijskih programa/projekata/aktivnosti.

Treba naglasiti kako ne postoje podaci o informalnom učenju o radu s mladima i radnika s mladima.

2. Participacija mladih

2.1. Uvod

Participacija mladih složena je i višedimenzionalna pojava koja se najčešće problematizira u okviru odnosa mladih i politike, pri čemu se uobičajeno koristi teorijski pristup političke kulture (Almond i Verba, 2000). Politička kultura, uopćeno rečeno, podrazumijeva odnos pojedinca spram institucija, političko ponašanje i vrijednosti koje podržavaju neki politički sustav. Održanje i razvoj demokratskog sustava temelji se upravo na participativnoj političkoj kulturi koja podrazumijeva politički aktivne, zainteresirane, odgovorne, jednake i kompetentne građane. Stoga iz kreiranja i implementacije javnih politika za osposobljavanje i ohrabrenje mladih za aktivno sudjelovanje u društvu proizlaze dvije važne implikacije: mladim ljudima se omogućuje i otvara prostor za ostvarenje njihovih ciljeva i interesa primjenom demokratskih principa i prakse a to pak doprinosi sveukupnom razvoju demokracije u Hrvatskoj.

2. Istraživački nalazi

2.2.1. Politička socijalizacija mladih

Tranziciju iz mladosti u odraslost obilježava društvena integracija koja se ogleda u preuzimanju trajnih društvenih uloga, između ostalih, i u sferi javnog djelovanja. Jedan od ključnih procesa za preuzimanje uloge građanina jest politička socijalizacija. Politička socijalizacija je složeni proces koji s jedne strane podrazumijeva prijenos društvene političke kulture na nove, mlade generacije građana, a s druge strane implicira proces izgradnje političkoga „ja“ na individualnoj razini (Bagić, 2011). Proces političke socijalizacije počiva na agensima socijalizacije poput obitelji, škole, medija, i vršnjaka koji, u najvećoj mjeri, utječu na oblikovanje političnosti mladih.

Jedan od indikatora političke socijalizacije je stupanj političkog interesa mladih. Dosadašnja istraživanja pokazala su da mladi u Hrvatskoj generalno zaziru od politike (Gvozdanović i sur., 2019; Ilišin i sur. 2013; Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). Konkretno, oko 12% mladih iskazuje interes za politiku i politička događanja dok ih 16% izražava neki stupanj interesa za politička zbivanja u Hrvatskoj (Gvozdanović i sur., 2019) što je upola manje nego 2012. godine (Ilišin i sur., 2013). Glavni izvor informiranja o politici za većinu je televizija (66%) te Internet (57%), dok se manji udio mladih informira u razgovoru s prijateljima (25%) i s članovima obitelji (19%), ali i putem društvenih mreža (17%), a dnevne novine (12%) i radio (7%) predstavljaju najmanje relevantne medije za političko informiranje mladih (Gvozdanović i sur., 2019).

Politička zbivanja i uopće politika većinom nisu teme razgovora mladih i njihovih bližnjih i to se pokazuje kao relativno stabilna pojava unazad desetak godina - 58% mladih ispitanika nikad ili gotovo nikad ne razgovara o politici s prijateljima i članovima obitelji (Gvozdanović i sur., 2019; Ilišin i sur., 2013). Unatoč tome, može se reći da u Hrvatskoj međugeneracijska transmisija političkih vrijednosnih stavova protječe uspješno s obzirom na to da manji dio mladih, njih 17%, smatra da se njihova politička uvjerenja u određenoj mjeri razilaze s onima njihovih roditelja.

Unatoč izostanku političkih tema u razgovoru s bliskim osobama, većina mladih primarnim grupama (obitelj i prijateljima) pripisuje važnu ulogu u poticanju mladih na aktivno sudjelovanje u društvu. Osim spomenutog utjecaja prijatelja (61%) i obitelji (58%) većina mladih za važnog aktera u poticanju na participaciju smatra internetske forume i društvene mreže (56%) ali i organizacije mladih (55%) (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). Mobilizacijski potencijal obrazovnom sustavu pripisuje svaki drugi mladi ispitanik, a medijima (novine, portali, TV) dvije petine mladih. Političke stranke, pak, kojima je jedan od zadataka biti socijalizacijski, ali i mobilizacijski akter, nisu prepoznate kao takve od strane mladih s obzirom na to da ih tek 27% mladih smatra važnima za poticanje participacije mladih u društvu (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a).

Jedan od pokazatelja uspješne političke socijalizacije jest visoka razina političke pismenosti mladih. Sliku o tome može dati recentno istraživanje političke pismenosti maturanata iz kojega proizlazi da je razina njihovog političkog znanja razmjerno niska i pritom stabilna, s obzirom na to da u

šestogodišnjem razdoblju nije došlo do značajnih promjena u tom pogledu (Baketa, Bovan i Matić Bojić, 2021).

Moguće je da se upravo deficit političke socijalizacije u okviru obrazovnog sustava odražava u raširenosti prihvaćanja autoritarnih pa i populističkih stavova – gotovo svaki drugi mladi ispitanik slaže se s tvrdnjom da je Hrvatskoj potreban vođa koji vlada čvrstom rukom za opće dobro, te 62% mladih smatra da je Hrvatskoj potrebna jaka stranka koja predstavlja običan narod - što govori o problematičnom shvaćanju političkog pluralizma (Gvozdanović i sur., 2019). Istovremeno, 64% ispitanika demokraciju smatra općenito dobrim oblikom vladavine (Gvozdanović i sur., 2019). Raširena podrška dvama suprotstavljenim načinima vladanja - autoritarnom i demokratskom – govori ne samo o potencijalnoj političkoj nekompetentnosti značajnog dijela mladih već i o njihovom razočarenju u efikasnost i pouzdanost rada demokratskih institucija u Hrvatskoj do te mjere da podržavaju autoritarna rješenja. Ta tendencija ogleda se u niskim razinama povjerenja mladih u gotovo sve društvene institucije a poglavito u političke institucije (Gvozdanović i sur., 2019; Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a) a to, pak, može pogodovati daljnjem distanciranju mladih od politike i političke participacije.

Odnos prema politici je povezan i sa sociodemografskim obilježjima mladih pri čemu mladi višeg socijalnog statusa i više razine obrazovanja iskazuju veći politički interes i podudarnost s roditeljskim političkim stavovima, a odbacuju nedemokratsku orijentaciju (Gvozdanović i sur., 2019).

Općenito, kritičnost mladih spram politike je u porastu te ju mladi u značajnoj mjeri smatraju nepoštenom, nezanimljivom ali i neresponzivnom na probleme mladih (tablica 2.1.) što se nepovoljno reflektira na odluku o participaciji (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). Osjećaj neosposobljenosti za politiku kao i paternalistički obrazac shvaćanja politike (što se ogleda u tvrdnji da se po prirodi stvari samo stariji bave politikom) u istraživanom je razdoblju postao rašireniji među mladima (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a), što svakako otvara pitanja o obilježjima političke socijalizacije koju mladi prolaze kao i o načinu na koji se ona odvija.

Tablica 2.1. Komparativni prikaz percepcije razloga političke neaktivnosti mladih – uglavnom i potpuno slaganje (%)

Tvrdnje	2013.
Mladi smatraju da je politika nepoštena i zato ne žele sudjelovati u tome.	80.4
Mladima je politika dosadna i mnogo više ih zanimaju druge stvari.	79.4
Mladi smatraju da se politički akteri ne bave problemima koje mladi smatraju važnima i da njihova aktivnost to ne bi promijenila.	72.8
Mladi su zaokupljeni egzistencijalnim problemima i nemaju vremena za politiku.	70.0
Mladi se žele baviti politikom, ali im stariji ne poklanjaju dovoljno povjerenja.	62.8
Mladi se osjećaju nedovoljno iskusnima i osposobljenima za bavljenje politikom.	57.0
Mladi smatraju da je potpuno prirodno da se samo stariji bave politikom.	43.1

Izvor: Ilišin i Spajić Vrkaš (2017a)

2.2.2. Formalna politička participacija

Osjećaj nesigurnosti u vlastite sposobnosti, ali i nepovoljna percepcija same formalne politike zasigurno doprinosi nespremnosti mladih za potencijalno preuzimanje političke odgovornosti - 49% mladih nipošto ne bi željelo preuzeti neku političku funkciju i 30% vjerojatno to ne bi učinilo (Gvozdanović i sur., 2019). No, skloni su sudjelovati u izbornom procesu - 41% ih je izašlo na prethodne izbore, 30% nije imalo pravo glasa a tek četvrtina nije željela izaći na izbore. Da se izbori održavaju danas, 47% mladih izašlo bi na birališta, 36% ne bi, a 17% je neodlučno. Pritom, mladi najstarije dobne skupine (25-29 godina) te oni završenog visokog obrazovanja s višim socijalnim statusom značajno su skloniji institucionalnoj ili formalnoj političkoj participaciji. U periodu od 2015. do 2017. godine 64% mladih u Hrvatskoj je izašlo na barem jedne od političkih izbora (lokalne, nacionalne ili EU izbore) što odgovara prosjeku EU-a (European Commission, 2018).

Mladi sudjeluju u radu civilnoga društva putem članstva u različitim udrugama i skupinama. Tablica 2.2. prikazuje udio članstva mladih u različitim organizacijama i, kako je vidljivo, najviše ih je, gotovo četvrtina, članova sportskih klubova, a nešto više od desetine članovi su političkih stranaka kao i volonterskih udruga. Kulturno-umjetničke skupine okupljaju gotovo desetinu mladih, a ostale organizacije, poput udruga mladih, vjerskih i humanitarnih udruga, od 5% do 7% mladih. Na članstvo u ostalim skupinama i organizacijama mladi se odlučuju u značajno manjoj mjeri (od 1 do 3%) (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a).

Tablica 2.2. Komparativni prikaz učlanjenosti mladih u različite organizacije, udruge i skupine (%)

Organizacija, udruga ili skupina	2013.
Sportski klub ili skupina	23.4
Politička stranka	10.7
Volonterska udruga	10.6
Kulturna ili umjetnička skupina	9.2
Udruga mladih	7.4
Vjerska udruga	5.6
Humanitarna udruga	4.6
Sindikati	2.6
Organizacija za zaštitu ljudskih prava	2.3
Organizacija za zaštitu okoliša	1.9
Mirotvorna organizacija	1.5
Neka druga organizacija	1.5
Udruga za zaštitu radničkih prava	1.1
Nisu članovi nijedne organizacije ili skupine	46.9

Nešto recentnije istraživanje Eurobarometra na sličnom je tragu kao i prethodni podaci, no odnosi se samo na 2017. godinu kada je u Hrvatskoj 15% mladih sudjelovalo u aktivnostima nekog sportskog kluba, 10% je sudjelovalo u radu političke stranke, 9% u radu udruge za mlade ili udruge mladih, a 8%

u lokalnoj zajednici usmjerenoj na poboljšanje života u lokalnoj zajednici (European Commission, 2018).

Općenito, žene se slabije uključuju u rad ispitivanih organizacija i skupina (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). U vjerske udruge više se učlanjuju mladi iz najmlađe dobne kohorte (15-19) odnosno učenici, a u udruge mladih kao i u volonterske organizacije se natprosječno uključuju studenti u odnosu na učenike, nezaposlene i zaposlene mlade, a u sportske klubove muškarci u odnosu na žene. Učlanjenje u političke stranke pak raste s dobi ispitanika, a mladi članovi su češće zaposleni i nezaposleni (u odnosu na učenike i studente), završene trogodišnje strukovne škole ili fakulteta te su najčešće stanovnici sela i to natprosječno iz Središnje i Istočne Hrvatske (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a).

Odluka za učlanjenje u bilo koju od promatranih organizacija kod najvećeg broja mladih potaknuta je altruizmom (69%), željom za druženjem i širenjem mreže poznanika (67%), željom za učenjem i usvajanjem novih vještina (66%) te osjećajem da u suradnji s drugima mogu mijenjati stvari nabolje (65%). Svaki drugi mladi ispitanik učlanjuje se u neku od organizacija kako bi ostvario vlastite potrebe i interese (51%), a gotovo svakog trećeg motivira želja da se njegov ili njezin glas čuje, dok je najmanje onih koji to čine zbog viška slobodnog vremena (25%) ili zbog nagovora bližnjih (20%) (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a).

Mladi se mogu angažirati i uključiti u proces donošenja odluka putem savjeta mladih (općinskih, gradskih, županijskih) kao i putem konzultacijskih procesa, međutim, valja imati na umu da postojeće opcije nisu dovoljno prepoznate među mladima – primjerice, za postojanje savjeta mladih je čulo tek 34% mladih ljudi (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a).

2.2.3. Neformalna politička participacija

Različita istraživanja provedena u europskim zemljama pokazuju da su mladi generalno skloni neformalnim oblicima participacije (Pickard, 2019; Sloam i Henn, 2019). Neformalna participacija obuhvaća nestrukturirane, fluidne, izvaninstitucionalne, često jednokratne političke aktivnosti čiji ciljevi i zahtjevi mogu, ali i ne moraju, biti izravno usmjereni prema političkim institucijama.

No, primjećuje se nedostatak istraživanja nekonvencionalnih/neformalnih /izvaninstitucionalnih oblika participacije čiji rezultati bi se mogli poopćiti na mladu populaciju u Hrvatskoj. Poseban nedostatak istraživačkih nalaza je primjetan u pogledu digitalne participacije za koju se može pretpostaviti da će ubrzo postati jedan od značajnih načina političkog ponašanja mladih i u Hrvatskoj.

Stupanj spremnosti na različite oblike participacije ispitivana je 2013. godine te je tada utvrđeno da je spremnost na neformalni politički angažman prilično izražena među mladima (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). Naime, mladi su većinom spremni potpisati peticiju (66%), organizirati humanitarne akcije za prikupljanje novčanih sredstava radi rješavanja nekog problema (59%), odnosno davati novčane priloge u takvim akcijama (64%). Ustanovljeno je i da je sklonost uključivanju u organizacije civilnog društva prisutna kod 45% mladih, a otprilike toliko ih također ima volju pokrenuti građanske

inicijative na društvenim mrežama. Oko dvije petine (42%) izražava spremnost za sudjelovanje u uličnim prosvjedima (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a).

Stupanj iskaza spremnosti na različite vidove participacije ipak je nešto veći od stvarnog ponašanja, što je donekle i očekivano. Tek manjina mladih je imala neko iskustvo participacije pri čemu je najviše njih potpisalo peticiju (17%), a u ostalim aktivnostima sudjelovao je marginalan udio mladih (od 1% do 7%) (tablica 2.3). Pritom, starije dobne kohorte i obrazovaniji ispitanici u većoj mjeri neformalno politički participiraju (Gvozdanović i sur., 2019).

Dodatno, zabrinjava relativno nizak postotak onih koji izražavaju spremnost na sudjelovanje u takvim aktivnostima ako bi im se pružila prilika: nešto više od petine sudjelovalo bi u volonterskim aktivnostima a 16% u prosvjedu, dok bi oko desetine potpisalo peticiju i bojkotiralo kupovinu nekog proizvoda. Najmanje ispitanika (9%) bilo bi spremno baviti se aktivnostima i političkoga tipa poput rada u stranci ili političkog angažmana na društvenim mrežama (Gvozdanović i sur., 2019).

Tablica 2.3. Neformalna politička participacija mladih (%)

Aktivnost	Ne	Još nije, ali bi	Da	Ne zna	Bez odgovora
Potpisao/la popis političkih zahtjeva/ Podržao/la online peticiju	67	12	17	3	1
Sudjelovao/la u prosvjedu	74	16	7	2	1
Sudjelovao u volonterskim ili aktivnostima civilnog društva	74	22	1	2	1
Radio/la u političkoj stranci ili skupini	87	9	1	2	1
Prestao/la kupovati određene stvari iz političkih ili ekoloških razloga	78	10	7	4	1
Sudjelovao/la u političkim aktivnostima online/putem društvenih mreža	82	9	6	2	1

Izvor: Gvozdanović i sur. (2019)

Organiziranim volonterskim aktivnostima, pak, tijekom 2017. godine bavilo se 23% mladih što je značajno manje od europskog prosjeka od 31% mladih s volonterskim iskustvom u toj godini (European Commission, 2018). Volonterske aktivnosti mladih u Hrvatskoj većinom su bile usmjerene na promjenu u okviru lokalne zajednice (79%) i na nacionalnoj razini (40%), dok je najmanje aktivnosti bilo usmjereno na druge europske zemlje (5%) i druge dijelove svijeta (1%) (European Commission, 2018).

2.2.4. Politička efikasnost mladih

Politička efikasnost se odnosi na uvjerenje ili osjećaj građana da mogu utjecati na političke procese i odluke. Pritom je politička efikasnost dvodimenzionalna i sastoji se od „unutarnje“ i „vanjske“ dimenzije. Naime, da bi građani mogli utjecati na društvene promjene ili rad institucija nužno je da se osjećaju kompetentni to učiniti i da su sposobni razumjeti politiku i političko ponašanje (unutarnja efikasnost). Također, izrazito je važno da politički sustav smatraju responzivnim i otvorenim prema građanskim zahtjevima (vanjska efikasnost). Dakle, radi se o osjećaju mladih da znaju i mogu djelovati u političkoj sferi u najširem smislu te da ih se pritom čuje i uvažava, što posljedično povoljno utječe na njihovu spremnost za politički angažman i participaciju.

No, većina mladih, kako je i prikazano u tablici 2.1. na početku teksta, dijeli percepciju o manjku sposobnosti svojih vršnjaka za bavljenje politikom i uopće za političkom participacijom. Naime, sve su skloniji stavu o nedovoljnoj osposobljenosti mladih za bavljenje politikom (2013. – 57%) a što je prepoznato kao jedan od razloga njihovog otklona i distance od političke participacije.

Razina vanjske političke efikasnosti mladih je također niska. Da imaju značajan utjecaj na donošenje odluka na razini Hrvatske i županije smatra po 5% ispitanika, dok utjecaj u lokalnoj zajednici osjeća i smatra dvostruko više mladih – 10% (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). Također, tri četvrtine ispitanika mišljenja je da bi mladi ljudi trebali imati više mogućnosti da se njihov glas u politici čuje, a gotovo dvije trećine vjeruje da političare nije briga za mišljenje mladih ljudi, te tek desetina percipira interese mladih dobro predstavljenima u nacionalnoj politici (Gvozdanović i sur., 2019).

3. Obrazovanje

3.1. Uvod

Obrazovni sustav u Hrvatskoj kroz svoje pojedine dijelove zahvaća djelomično i skupinu mladih od navršениh 15 do navršениh 30 godina. Tako dio učenika završnih razreda osnovne škole ulazi u ovu skupinu mladih, a gotovo svi oni nastavljaju obrazovanje na srednjoškolskoj razini kroz trogodišnje, četverogodišnje i petogodišnje strukovne škole i gimnazije. Nastavno na to, za dio učenika slijedi visoko obrazovanje (stručno ili sveučilišno) te mogućnosti uključivanja u obrazovanje odraslih, ali i neformalno obrazovanje za sve neovisno o uključenosti u druge oblike formalnog obrazovanja.

Da je obrazovanje važan dio politika za mlade pokazuju i prethodni strateški dokumenti u ovom području. Tako su *Nacionalni program za mlade od 2009. do 2013. godine* (Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republika Hrvatska, 2009) te *Nacionalni program za mlade za razdoblje od 2014. do 2017. godine* (Ministarstvo socijalne politike i mladih, 2014) izdvojili obrazovanje kao posebno područje unutar kojeg su razmatrani ciljevi usmjereni na mlade. U prvom strateškom dokumentu uz obrazovanje je bila smještena i informatizacija, a u drugome profesionalno

osposobljavanje i usavršavanje u kontekstu cjeloživotnog učenja. U konačnici, i nacrt *Nacionalnog programa za mlade za razdoblje od 2020. do 2024. godine* (Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku, 2020) koji je bio u javnom savjetovanju izdvajao je obrazovanje, uz znanost i cjeloživotno učenje, kao zasebnu cjelinu. Ciljevi prethodnih strateških dokumenata u području obrazovanja imaju određenu konstantu, ali je s vremenom dolazilo i do uvrštavanja novih ciljeva. Kao konstantne teme, s određenim varijacijama, mogu se izdvojiti poticanje i jačanje kapaciteta organizacija civilnog društva za provedbu programa neformalnog obrazovanja i suradnje s ustanovama formalnog obrazovanja i državnom upravom, promicanje aktivnog građanstva te uključenost osjetljivih skupina mladih. S druge strane, u pojedinim dokumentima su se isticali ciljevi vezani uz informatizaciju usluga za mlade i njihovu dostupnost, stipendiranje mladih istraživača i poslijedoktoranada, promicanje primjerenog komuniciranja putem društvenih mreža te izradu preventivnih strategija odgojno-obrazovnih ustanova s ciljem prevencije vršnjačkog nasilja i drugih neprihvatljivih ponašanja.

3.2. Istraživački nalazi

3.2.1. Neformalno i cjeloživotno obrazovanje

Podaci o sudjelovanju u programima neformalnog i cjeloživotnog obrazovanja su rijetki i manjkavi. Publikacija *Adult Education and Training in Europe 2020* (EACEA, 2020a) donosi podatke o sudjelovanju u obrazovanju odraslih za skupinu od 25 do 64 godine tj. o sudjelovanju dobne skupine koja samo dijelom obuhvaća skupinu mladih od navršених 15 do navršених 30 godina. U četiri tjedna koja su prethodila istraživanju 2019. godine 3.5% ispitanika u ovoj dobnoj skupini je sudjelovalo u aktivnostima obrazovanja i osposobljavanja, dok je prosjek EU-27 bio 10.8%. U posljednjih 12 mjeseci koja su prethodila istraživanju u 2016. godini u obrazovanju i osposobljavanju u Hrvatskoj sudjelovalo je 31.8% osoba, a na razini EU-27 je taj postotak bio 43.7. Kada se za 2016. godinu pogleda sudjelovanje samo u neformalnim oblicima obrazovanja i osposobljavanja u posljednjih 12 mjeseci prije istraživanja tada je taj postotak za Hrvatsku 29.8%, a na razini EU-27 je 41.4%.

Nešto relevantniji podaci za skupinu mladih mogu se pronaći na Eurostatu (Eurostat, 2021b). Naime, tu su sadržani podaci o sudjelovanju u neformalnom obrazovanju i osposobljavanju i za skupinu od 25 do 34 godine što daje nešto precizniju sliku stanja. Prema ovim podacima 37.7% osoba iz ove dobne skupine je sudjelovalo u neformalnom obrazovanju i osposobljavanju u 12 mjeseci koji su prethodili istraživanju, a udio na razini EU-27 je 45.9%. S druge strane, treba istaknuti kako na nacionalnoj razini postoje međusektorska koordinacijska tijela za politike i mjere u obrazovanju odraslih, postavljeni kvantitativni nacionalni ciljevi te strateški dokumenti (*Strategija obrazovanja znanosti i tehnologije – Nove boje znanja* (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2015) i *Strateški plan Ministarstva znanosti i obrazovanja za razdoblje 2019.-2021.* (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2018) posvećuju zasebne cjeline ovom pitanju. Međutim, udio populacije koja sudjeluje u obrazovanju i osposobljavanju odraslih ostaje ispod prosjeka EU-a (EACEA, 2020a).

Konačno, u sklopu Erasmus + projekta *Supporting Evidence-based Education of Youth Workers*, 2019. godine provedeno je empirijsko istraživanje na nacionalno reprezentativnom uzorku od 1.200 mladih u Hrvatskoj. Na pitanje „Jesi li ikada sudjelovao/la u neformalnoj edukaciji?“ negativno je odgovorilo 78.8% ispitanih mladih, a pozitivno njih 21.3%.⁴ Ovi podaci također sugeriraju nisku uključenost mladih u programe neformalnog obrazovanja, odnosno tek nešto više od petine mladih je sudjelovalo u neformalnim edukacijama.

Ovakvom stanju stvari ne doprinosi činjenica da Republika Hrvatska još nije usvojila cjeloviti sustav priznavanja znanja i vještina stečenih neformalnim obrazovanjem i informalnim učenjem te pravilnik koji bi regulirao postupke. Pri tome, treba istaknuti da je u *Strategiji EU-a za mlade za razdoblje 2019.-2027.* (Vijeće EU, 2018) istaknut poziv državama članicama da „podupiru aktivnosti rada s mladima na svim razinama, uključujući one na lokalnoj razini, i priznaju organizacije mladih kao pružatelje razvoja kompetencija i socijalne uključenosti putem rada s mladima i aktivnosti neformalnog obrazovanja, istodobno poštujući nacionalne, regionalne i lokalne aktivnosti u tom području.“

3.2.2. Obrazovne aspiracije

Hrvatska je sebi za cilj postavila da će do 2020. godine ostvariti udio od 35% osoba u dobi od 30 do 35 koje su stekle visoko obrazovanje. Međutim, prema izvještaju Europske komisije *Education and Training Monitor 2020* (DG EAC, 2020) taj postotak je u 2019. godini bio 33.1% što je pad u odnosu na 2018. godinu kada je taj postotak bio 34.1% te se Hrvatska udaljila od zacrtanog cilja (DG EAC, 2019). Također, Hrvatska se nalazi i znatno ispod EU-27 prosjeka koji iznosi 40.3%. Detektirana je i znatna rodna razlika te je u ovoj dobnoj skupini visoko obrazovanje steklo 41.8% žena i 24.7% muškaraca. S druge strane, kao pozitivan uvid može se istaknuti udio osoba u dobi od 18 do 24 godine koje rano napuštaju školovanje na razini od 3%, što je znatno ispod prosjeka EU-27 koji je 10.2% (DG EAC, 2020).

S obzirom na ciljeve postavljene u pojedinim strateškim dokumentima i ciljeve na nacionalnoj i europskoj razini o stjecanju visokoškolskog obrazovanja nužno je vidjeti kakve su aspiracije hrvatskih srednjoškolaca. To je važno kako bi se dobila slika o namjerama mladih ljudi, njihovim planovima za budućnost te potencijalnom profilu mladih ljudi koji na prijelazu iz srednjeg u visoko obrazovanje ne namjeravaju nastaviti školovanje.

Obrazovne aspiracije srednjoškolaca istraživane su u sklopu projekta *Analiza stanja i potreba u srednjoškolskom odgoju i obrazovanju vezanih uz informiranje o visokoškolskim izborima i postupcima upisa na studijske programe preko Nacionalnog informacijskog sustava prijava na visoka učilišta* te su glavni nalazi objavljeni u *publikaciji Što nakon srednje? Želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca* (Ristić Dedić i Jokić, 2019). Obuhvaćen je 13.301 učenik prvog, trećeg i četvrtog razreda četverogodišnjih i petogodišnjih srednjoškolskih programa.

⁴ Neobjavljeni podaci. Dostupni na upit projektnom timu - <https://www.idi.hr/en/projekti-p/projekti/supporting-evidence-based-education-of-youth-workers-seeyw/>

Većina učenika iskazuje želju za nastavkom obrazovanja na visokoškolskoj razini i to odmah nakon završetka srednje škole, tek manji dio ne namjerava studirati tj. namjeravaju odmah izaći na tržište rada (tablica 3.1.). Udio učenika koji namjeravaju odmah studirati nakon završetka srednje škole se povećava u kasnijim razredima, a opada udio onih koji namjeravaju uzeti godinu predaha. Važno je istaknuti da tu nisu uključeni učenici trogodišnjih strukovnih škola koji nakon završetka srednje škole izlaze na tržište rada (Jokić, 2019).

Tablica 3.1. Planovi učenika nakon srednje škole – prema razredima (%)

	Prvi razred	Treći razred	Završni razred
Odmah nakon srednje škole studirati	74.7	77.1	80.5
Odmah se zaposliti nakon srednje škole	13.1	10.9	11.1
Prvo jednu godinu uzeti predah	12.2	12.0	8.4
Ukupan N	4.321	4.357	4.440

Izvor: Jokić (2019)

Pohađanje različitih vrsta srednjoškolskog obrazovanja igra veliku ulogu po pitanju aspiracija. U slučaju učenika iz završnih razreda gimnazijskog obrazovanja njih više od 95% namjerava studirati odmah nakon srednje škole, dok u slučaju učenika strukovnih škola takvu namjeru iskazuje dvije trećine učenika. S druge strane, čak petina učenika iz strukovnih škola namjerava se zaposliti odmah nakon srednje škole (tablica 3.2.).

Tablica 3.2. Planovi učenika završnih razreda nakon srednje škole prema vrsti srednje škole (%)

	Gimnazijsko obrazovanje	Strukovno obrazovanje
Odmah nakon srednje škole studirati	95.3	66.6
Odmah se zaposliti nakon srednje škole	1.0	20.6
Prvo jednu godinu uzeti predah	3.7	12.8
Ukupan N	2.149	2.291

Izvor: Jokić (2019)

3.2.3. Nejednakosti u srednjem obrazovanju i aspiracije učenika

Na razini srednje škole, kao dijelu obrazovnog sustava kroz koji prolazi velika većina mladih, vidljive su različite nejednakosti. Tako je iz istraživanja u okviru projekta *Analiza stanja i potreba u srednjoškolskom odgoju i obrazovanju vezanih uz informiranje o visokoškolskim izborima i postupcima upisa na studijske programe preko Nacionalnog informacijskog sustava prijava na visoka učilišta* moguće izdvojiti rodne razlike, razlike s obzirom na društveno podrijetlo te razlike koje proizlaze iz geografskog položaja, a koje utječu i na aspiracije.

Po pitanju rodni razlika pri prijelazu iz srednjoškolskog obrazovanja u visokoškolsko obrazovanje (Jugović, 2019) vidljivo je da više od 85% djevojaka i 75% mladića namjeravaju studirati odmah nakon završetka srednje škole. S druge strane, mladići u većem postotku planiraju zapošljavanje nakon srednje škole te uzimanje godinu dana predaha. Autorica ovakve razlike objašnjava prvenstveno većom zastupljenošću djevojaka u gimnazijskim programima, a mladića u strukovnim programima (tablica 3.3.).

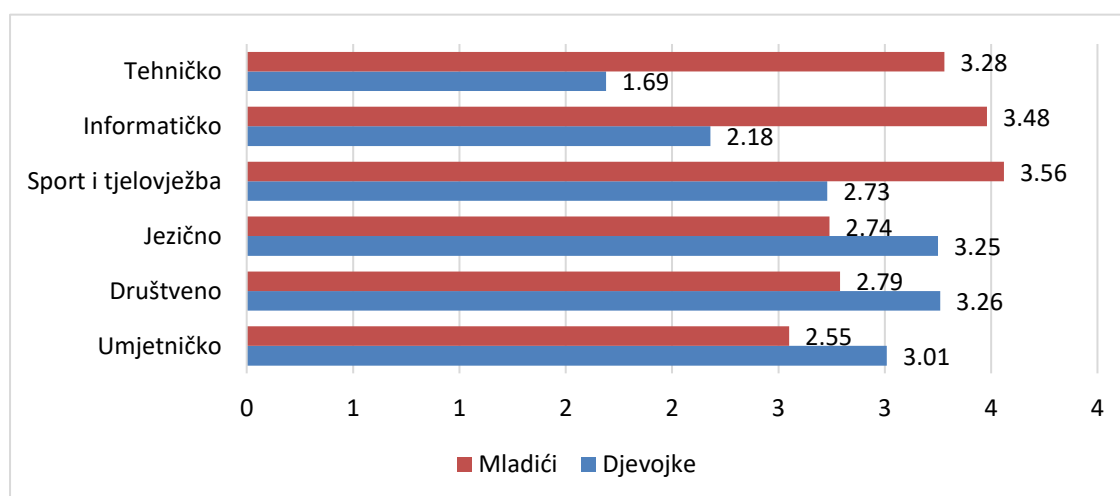
Tablica 3.3. Planovi djevojaka i mladića nakon srednje škole (%)

	Djevojke	Mladići
Odmah nakon srednje škole studirati	85.2	75.1
Odmah se zaposliti nakon srednje škole	8.0	14.8
Prvo jednu godinu uzeti predah	6.8	10.1
Ukupan N	2.309	1.958

Izvor: Jugović (2019)

Nadalje, Jugović (2019) ističe razlike po pitanju obrazovnih i profesionalnih interesa te posljedično i odražavanje takvih razlika na neravnotežu u odabiru zanimanja i područja studiranja. Mladima tijekom obrazovnog puta očito nedostaje kvalitetnih sadržaja vezanih uz razbijanje rodni stereotipa koji se onda odražavaju na odabir studija i zanimanja. Učenice i učenici su na ljestvici od 1 do 5 (od *uopće ne* do *u potpunosti da*) odgovarali na pitanje u kojoj mjeri ih zanimaju područja rada i interesa. U grafikonu 3.1. je vidljivo da su tri izbora koja su dobila najvišu prosječnu ocjenu kod mladića – sport i tjelovježba, tehničko i informatičko područje. S druge strane, djevojke su najviše prosječne ocjene dale jezičnom, društvenom i umjetničkom području. Naime, iako djevojke iskazuju veću namjeru studiranja, a i prema ranije istaknutim podacima Europske komisije postoji spomenuta rodna razlika među osobama koje su stekle visoko obrazovanje u dobnoj skupini 30-34, i dalje postoji znatna razlika u odabiru studija koja proizlazi iz različite rodne socijalizacije i rodni stereotipa (Jugović, 2019).

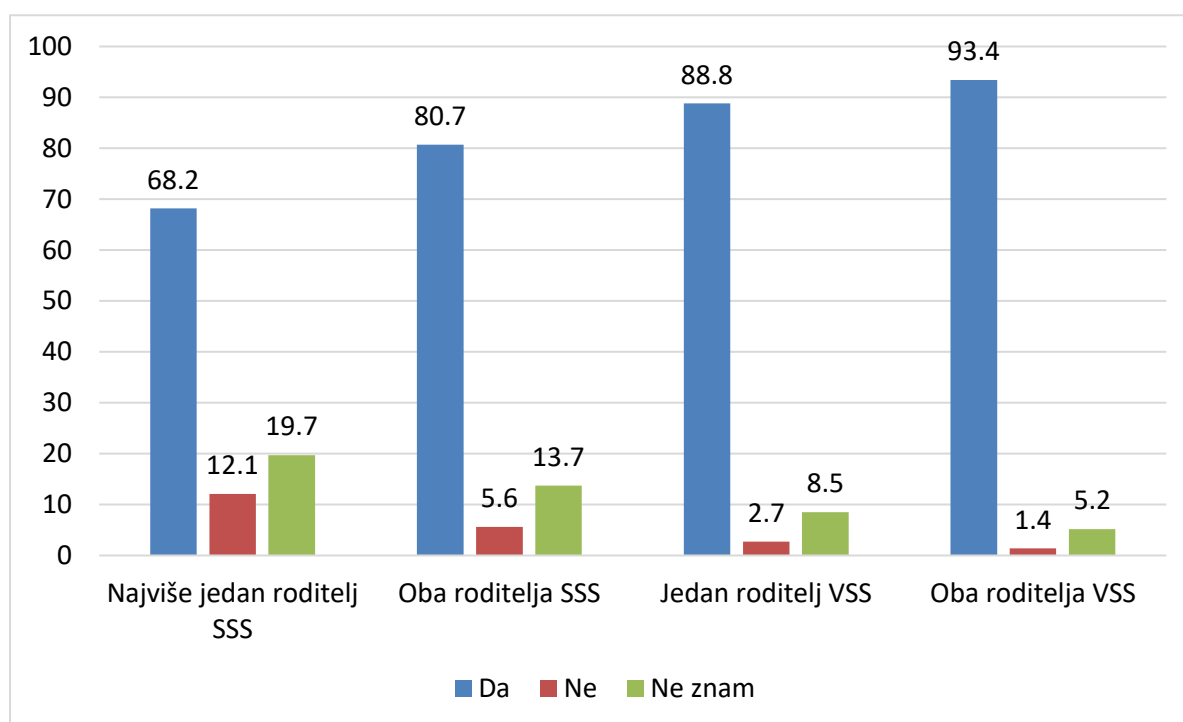
Grafikon 3.1. Interes djevojaka i mladića za područja učenja i rada - prva tri izbora

Izvor: Prilagođeno iz Jugović (2019)

Osim rodnih razlika primijećene su i one na temelju socioekonomskog statusa. Naime, Odak i Puzić (2019) su razmatrali utjecaj socioekonomskog statusa, kroz stupanj obrazovanja roditelja učenika, kao čimbenika pri prijelazu iz srednjeg u visoko obrazovanje. Učenici su podijeljeni u četiri skupine – s najviše jednim roditeljem koji ima srednju stručnu spremu, s oba roditelja koji imaju srednju stručnu spremu, s jednim roditeljem koji ima visoku stručnu spremu te s oba roditelja koji imaju visoku stručnu spremu (grafikon 3.2.). Prema autorima „podaci pokazuju da učenici višega obrazovnog statusa roditelja u nešto većoj mjeri iskazuju aspiracije za studiranjem nego učenici nižega obrazovnog statusa roditelja. Posebno se ističe razlika između aspiracija učenika koji pripadaju kategoriji najnižega obrazovnog statusa roditelja u odnosu na ostale tri kategorije učenika prema obrazovanju roditelja“ (Odak i Puzić, 2019: 88).

Grafikon 3.2. Aspiracija prema visokom obrazovanju iskazana na čestici 'U budućnosti želim studirati' prema obrazovnom statusu roditelja (%)

Izvor: Prilagođeno iz Odak i Puzić (2019)

U gimnazijama obrazovni status roditelj ne igra znatnu ulogu, ali treba primijetiti da je u gimnazijama i znatno niža zastupljenost učenika s najviše jednim roditeljem koji ima srednju stručnu spremu. S druge strane, u strukovnim školama obrazovanje roditelja ima efekt na namjeru studiranja (Odak i Puzić, 2019), te namjera za studiranjem raste s višim obrazovanjem roditelja, a i udio onih koji ne znaju hoće li studirati je najviši u skupini učenika čiji roditelji imaju najniže obrazovanje (tablica 3.4.).

Tablica 3.4. Aspiracija prema visokom obrazovanju prema obrazovnom statusu roditelja unutar skupina učenika gimnazijskog i strukovnog programa (%)

		Najviše jedan roditelj SSS	Oba roditelja SSS	Jedan roditelj VSS	Oba roditelja VSS
Gimnazijsko obrazovanje	Da	93.9	97.9	96.6	97.9
	Ne	2.4	0.1	0.6	0.6
	Ne znam	3.7	2.0	2.8	1.5
	Ukupan N	82	754	685	619
Strukovno obrazovanje	Da	60.4	70.0	78.1	82.2
	Ne	15.0	9.0	5.6	3.2
	Ne znam	24.5	21.0	16.3	14.6
	Ukupan N	273	1.205	497	247

Izvor: Odak i Puzić (2019)

Slična situacija je vidljiva i vezano uz učeničke planove nakon srednje škole. Iz tablice 3.5. je vidljivo da među učenicima gimnazija nema značajnijih razlika. Međutim, u slučaju učenika iz strukovnih škola postoje određene razlike; učenici čiji roditelji imaju najnižu razinu obrazovanja u većem postotku iskazuju namjeru zapošljavanja odmah nakon srednje škole. Osim toga, autori ističu i da je skupini učenika čiji roditelji imaju najniži obrazovni status pri odabiru studijskog programa nešto važnija blizina mjesta studiranja, što pripisuju potencijalnoj procjeni troškova studiranja (Odak i Puzić, 2019).

Tablica 3.5. Planovi učenika gimnazijskih i strukovnih programa nakon srednje škole prema obrazovnom statusu roditelja (%)

		Najviše jedan roditelj SSS	Oba roditelja SSS	Jedan roditelj VSS	Oba roditelja VSS
Gimnazijsko obrazovanje	Odmah nakon srednje škole studirati	92.7	95.5	94.3	96.7
	Odmah se zaposliti nakon srednje škole	2.4	0.1	0.9	0.2
	Prvo jednu godinu uzeti predah	4.9	3.1	4.8	3.1
	Ukupan N	82	752	683	607
Strukovno obrazovanje	Odmah nakon srednje škole studirati	53.9	65.3	73.4	73.0
	Odmah se zaposliti nakon srednje škole	31.2	22.3	16.2	12.3
	Prvo jednu godinu uzeti predah	14.9	12.4	10.4	14.8
	Ukupan N	269	1.182	489	244

Izvor: Odak i Puzić (2019)

U konačnici, istraživane su i razlike u aspiracijama s obzirom na veličinu i mjesto srednje škole, te nisu ustanovljene značajne razlike između Zagreba, velikih gradova (Split, Rijeka, Osijek) i županijskih središta. Tek je u skupini ostalih gradova udio onih koji žele studirati nešto manji u odnosu na preostale tri skupine (tablica 3.6.). Slično je i u slučaju regija (tablica 3.7.), gdje želju za studiranjem u većini regija iskazuje više od 83% učenika, osim u slučaju Slavonije i Središnje Hrvatske gdje je taj postotak nešto niži (Ristić Dedić, 2019).

Tablica 3.6. Aspiracija prema visokom obrazovanju iskazana na čestici 'U budućnosti želim studirati', prema veličini i statusu mjesta srednje škole (%)

	Zagreb	Veliki gradovi	Županijska središta	Ostali gradovi
Da	86.0	86.9	86.5	77.7
Ne	3.3	2.7	3.8	7.9
Ne znam	10.6	10.4	9.6	14.4
Ukupan N	1.165	527	1.587	1.218

Izvor: Ristić Dedić (2019)

Tablica 3.7. Aspiracija prema visokom obrazovanju iskazana na čestici 'U budućnosti želim studirati', prema regiji kojoj pripada srednja škola (%)

	Zagreb i okolica	Dalmacija	Slavonija	Istra i Hrvatsko primorje	Sjeverozapadna Hrvatska	Središnja Hrvatska
Da	86.3	83.8	79.1	87.3	86.4	80.7
Ne	3.6	3.6	7.7	3.9	3.2	7.0
Ne znam	10.1	12.6	13.2	8.8	10.5	12.3
Ukupan N	1.369	852	964	409	602	301

Izvor: Ristić Dedić (2019)

Za iste skupine gradova te regije dostupni su i podaci o planovima učenika nakon srednje škole. Ponovno, u Zagrebu, velikim gradovima i županijskim središtima više od 80% učenika želi studirati odmah nakon završetka srednje škole, dok je skupini ostalih gradova taj postotak nešto niži i iznosi 74% (tablica 3.8.).

Tablica 3.8. Planovi učenika nakon srednje škole prema veličini i statusu mjesta srednje škole (%)

	Zagreb	Veliki gradovi	Županijska središta	Ostali gradovi
Odmah nakon srednje škole studirati	81.7	82.7	83.9	74.0
Odmah se zaposliti nakon srednje škole	9.3	7.9	9.2	16.8
Prvo jednu godinu uzeti predah	9.0	9.4	6.9	9.2
Ukupan N	1.145	521	1.572	1.202

Izvor: Ristić Dedić (2019)

U pogledu regija, ponovno se izdvajaju Slavonija i Središnja Hrvatska (tablica 3.9.); ove regije karakterizira niži postotak učenika koji namjeravaju studirati odmah nakon završetka srednje škole, a veći je udio onih koji se namjeravaju odmah po završetku zaposliti. Autorica ističe da ovakvi stavovi mogu sugerirati „odraz reprodukcije obrazovnog statusa unutar obitelji i zajednice“, te da je moguće „pretpostaviti da barem dio tih učenika nema dostatnih mogućnosti za studiranje“ (Ristić Dedić, 2019, 109).

Tablica 3.9. Planovi učenika nakon srednje škole prema regiji kojoj pripada srednja škola (%)

	Zagreb i okolica	Dalmacija	Slavonija	Istra i Hrvatsko primorje	Sjeverozapadna Hrvatska	Središnja Hrvatska
Odmah nakon srednje škole studirati	82.3	81.1	74.9	85.1	83.9	75.6
Odmah se zaposliti nakon srednje škole	8.9	10.1	16.5	8.2	8.2	16.4
Prvo jednu godinu uzeti predah	8.8	8.8	8.6	6.7	7.9	8.0
Ukupan N	1.346	840	955	403	597	299

Izvor: Ristić Dedić (2019)

Iz svega navedenog moguće je istaknuti da niže aspiracije iskazuju mladići, učenici strukovnih škola, djeca slabije obrazovanih roditelja, iz gradova koji nisu županijska središta te iz Slavonije i Središnje Hrvatske. Učenici iz ovih skupina iskazuju i snažniju namjeru zapošljavanja odmah nakon završetka srednje škole. Također, treba istaknuti da i dalje postoje rodne razlike pri odabiru studija te da se djevojke, iako iskazuju više aspiracije ka visokom obrazovanju, ipak u manjoj mjeri odlučuju za tehničko i informatičko područje.

3.2.4. Nejednakosti u visokom obrazovanju

U sklopu *Nacionalnog plana za unaprjeđenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj 2019.-2021.* (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019) definirane su ranjive i podzastupljene skupine studenata. Pritom se navodi da je podzastupljenost definirana „kao niži udio određene skupine studenata koji se nalaze u sustavu visokog obrazovanja u odnosu na populacijske podatke, odnosno u odnosu na situaciju u drugim europskim zemljama“, a ranjive skupine su „one koje imaju veći rizik izloženosti teškoćama u obliku akademske ili društvene integracije te koji imaju manje mogućnosti za neke aspekte studiranja“ (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2019: 5-6). Među podzastupljenim skupinama, prema Nacionalnom planu, nalaze se studenti/ce čiji roditelji

imaju nižu razinu obrazovanja, studentice u tehničkom području i studenti u humanističkom području, stariji studenti/ce, studenti/ce s djecom, studenti/ce pripadnici romske manjine. U ranjive skupine ulaze stariji studenti/ce, studenti/ce s invaliditetom, studenti/ce s djecom, studenti/ce pripadnici romske manjine, studenti/ce iz obitelji nižeg ekonomskog statusa, iz strukovnih srednjih škola, koji rade uz studij u znatnom opterećenju, koji putuju na studij, pripadnici/ce LGBT orijentacije, studenti/ce iz alternativne skrbi, studenti/ce beskućnici, studenti/ce iz ruralnih područja, manjih mjesta i otoka te izbjeglice i tražitelji azila.

Na tom tragu provedeno je i istraživanje čiji su rezultati sadržani u publikaciji *O podzastupljenim i ranjivim skupinama studenata: prilozi unaprjeđivanju socijalne dimenzije visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj* (Puzić i sur., 2021). Publikacija sadrži i pregled recentnih istraživanja u nacionalnom kontekstu za pojedine skupine. S obzirom na prostorno ograničenje i brojnost skupina, ovdje nije moguće predstaviti sve rezultate. Međutim, iz pregleda recentnih istraživanja sadržanih u publikaciji vidljive su već ranije utvrđene nejednakosti koje se temelje na važnosti socioekonomskog statusa pri upisu i završetku studija, rodnim razlikama u pojedinim područjima studija (npr. inženjersko i IKT područje), malom udjelu studenata s djecom mlađih od 30 godina, raznolikim preprekama s kojima se susreću studenti s invaliditetom (organizacija studija i nastava, nužna podrška obitelji), studentima pripadnicima romske nacionalne manjine (financijske poteškoće, diskriminacija, stigmatizacija) te studentima iz alternativne skrbi (materijalne i socioemocionalne prepreke).

Vezano uz nejednakosti treba istaknuti i da se socioekonomska nejednakost očituje i pri korištenju mogućnosti međunarodne mobilnosti u visokom obrazovanju (Brajdić Vuković, Klasnić i Baketa, 2016). Indikativno je da je mobilnost u svrhu učenja u Hrvatskoj među najnižima u Europskoj uniji. Prema podacima mobilnost u svrhu učenja u Hrvatskoj je 2018. godine bila 7% dok je na razini Europske unije bila 13.5% (DG EAC, 2020).

Kako bi se adresirale ove nejednakosti postoje različiti financijski mehanizmi kojima se nastoji utjecati na potporu studentima iz različitih ranjivih skupina. Općenito stanje vezano uz školarine i studentske potpore vidljivo je u publikaciji *National Student Fee and Support Systems in European Higher Education 2020/21* (EACEA, 2020b). Prema navedenim podacima svi studenti plaćaju upisninu koja varira od 130 do 500 HRK, a školarine su za sve redovne studente financirane iz proračuna. Studenti koji ne ostvare 55 ECTS bodova u tekućoj akademskoj godini plaćaju razliku po ECTS bodu ili punu školarinu. Maksimalni iznosi školarine su 10.000 HRK za preddiplomske i 12.000 HRK za diplomatske studije. Potpuno oslobođenje od školarine je tijekom akademske godine 2019./2020. ostvarilo 65% studenata preddiplomskog i 75% studenata diplomskog studija (EACEA, 2020b).

Studentima su dostupne i različite stipendije. Ministarstvo znanosti i obrazovanja je u 2019./2020. financiralo 13.3% studenata preddiplomskih i diplomskih studija kroz stipendije temeljene na potrebi (studenti slabijeg socijalnog statusa i studenti s invaliditetom), a dodatnih 4% studenata preddiplomskih STEM studija je dobilo stipendije za izvrsnost. Osim samog MZO-a, stipendije su dodjeljivale i pojedine institucije visokog obrazovanja te jedinice lokalne i regionalne samouprave (EACEA, 2020b).

3.2.5. Građanska kompetencija

Građanska kompetencija obuhvaća politička znanja i vještine te demokratske vrijednosti i stavove, a važnost građanske kompetencije istaknuto je i u *Strategiji EU-a za mlade za razdoblje 2019.-2027.* (Vijeće EU, 2018). Istraživanje političke pismenosti (Baketa, Bovan i Matić Bojić, 2021) provedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku 1.122 učenika završnih razreda srednjih škola tijekom školske godine 2020./2021. sugerira da i dalje postoje značajni deficiti, iako je u pojedinim segmentima došlo do napretka po pitanju iskazivanja stavova koji su u skladu s demokratski uređenim sustavom u odnosu na prethodna istraživanja.

Političko znanje učenika završnih razreda je nisko te ostaje na razini političkog znanja iz 2015. godine. Nadalje, razine povjerenja u pojedine institucije političkog sustava su niske, a na samom dnu se nalaze pravosuđe, Sabor, Vlada i političke stranke. S druge strane, stavovi su demokratičniji i to prvenstveno stav prema homoseksualnim osobama, a zatim i stavovi vezano uz autoritarnost te odnos prema vlastitoj i tuđoj naciji. Međutim, treba istaknuti i da u ovim područjima i dalje postoje znatne manjkavosti te dio mladih jasno zastupa isključive i diskriminatorne stavove. Demokratičnije i tolerantnije stavove iskazuju učenice u odnosu na učenike te učenici oba spola gimnazijskih programa u odnosu na one iz strukovnih programa. U slučaju političkog znanja nisu detektirane spolne razlike, ali jesu one vezane uz vrstu srednjoškolskog programa. Najviše razina znanja pokazuju učenici gimnazija, zatim učenici četverogodišnjih strukovnih škole te najniže razine učenici trogodišnjih strukovnih programa.

Dio ovih izazova nastoji se unaprijediti kroz međupredmetnu temu Građanski odgoj i obrazovanje koja je uvedena u obrazovni sustav u sklopu reforme obrazovanja, a dio jedinica lokalne i regionalne samouprave se odlučio na iskorak te su počeli uvoditi izvannastavnu aktivnost Građanskog odgoja i obrazovanja. Time jedinice lokalne i regionalne samouprave stavljaju dodatni naglasak na pitanja vezana uz političku pismenosti i zalaganje u zajednici. Ovakav iskorak je pozitivan, ali ne doprinosi ravnomjernom povećanju građanske kompetencije među mladima. Mladi u jedinicama lokalne samouprave koje to smatraju bitnima jačaju svoju građansku kompetenciju, dok mladi u ostalim jedinicama ne dobivaju jednaku priliku.

4. Zapošljavanje

4.1. Uvod

Društveno uvjetovane okolnosti često su one koje određuju tempo i kvalitetu uključivanja u svijet odraslih; individualni životni izbori odvijaju se u okviru postojeće društvene strukture i socioekonomskih, kao i sociokulturnih zadanih uvjeta, koji određuju mogućnosti i resurse koji su dostupni mladima (Jarvis, 2009.; Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). Najvažniji prijelazi koje mladi ljudi

prolaze – od obrazovanja do posla, do partnerske i stambene neovisnosti te do roditeljstva – postaju “kasni, dugotrajni i složeni” (Billari i Liefbroer, 2010: 60), što je posebno vidljivo u južno-mediteranskim i istočnoeuropskim zemljama, u čiji krug ulazi i Hrvatska. *Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine* (Vlada Republike Hrvatske, 2021a) u svojim strateškim ciljevima 1. i 2. prepoznaje potrebu ulaganja u obrazovne resurse, poticanja pojedinaca na cjeloživotno usavršavanje, kao i konsolidiranja tržišta rada i poticanja poduzetništva. U Strateškom cilju 1. „Konkurentno i inovativno gospodarstvo”, između ostalih navedene su i tri cilja koji se odnose na ova područja:

1. podrška ženskom poduzetništvu i poduzetničkoj aktivnosti žena;
2. podrška razvoju društvenog poduzetništva;
3. poticanje cjeloživotnog obrazovanja, samozapošljavanja i stjecanja poduzetničkih kompetencija.

Strateški cilj 2. „Obrazovani i zaposleni ljudi” cilja na postizanje usklađenog i perspektivnog tržišta rada i ublažavanja posljedica nedostatka radne snage. Vezano uz ovaj cilj, analitička podloga Strategije identificira dugogodišnji pad stope fertiliteta, starenje stanovništva, dugotrajnu praksu ranog umirovljenja i migracije nakon pristupanja Europskoj uniji kao glavne uzroke smanjenja broja radno sposobnog i aktivnog stanovništva. Dodatno, pandemija bolesti COVID-19 koja pogađa čitav svijet već skoro dvije godine odrazila se i na hrvatsko tržište rada, posebice na skupine koje su već i prije ove zdravstvene i društvene krize bile pogođene nestabilnim položajem na tržištu rada, među kojima su i mladi.

Hrvatska se kao, istočnoeuropska zemlja, ali i zemlja mediteranskog kruga, uslijed negativnih ekonomskih trendova koji perzistiraju već više od desetljeća, a naročito zbog krize uzrokovane pandemijom, mora odlučnije odrediti po pitanju borbe s društvenim i ekonomskim izazovima vezanima uz ljudske resurse i zapošljavanje. *Nacionalni program za mlade za razdoblje od 2014.-2017. godine* (Ministarstvo socijalne politike i mladih, 2014) odredio je sljedeće mjere u području zapošljavanja i poduzetništva mladih: 1) osigurati uvjete za učenje mladih na radnom mjestu; 2) jačanje kapaciteta ključnih dionika na tržištu rada u području učenja na radnom mjestu kroz razmjenu iskustava sa stranim partnerima; 3) poticanje dionika na tržištu rada na partnerski pristup unapređenju uvjeta za zapošljavanje i poduzetništvo mladih; 4) osnaživanje udruga mladih i za mlade kao dionika na tržištu rada, s naglaskom na provedbu *Garancije za mlade* i 5) izrada i provođenje novih te unapređenje postojećih mjera za aktiviranje i zapošljavanje dugotrajno nezaposlenih mladih. Kako bi Nacionalni program za mlade za razdoblje 2022.-2024. godine u što je moguće većoj mjeri pratio aktualni položaj mladih na tržištu rada i izazove s kojima se mladi susreću pri pronalasku posla u narednim ćemo cjelinama izložiti neke uvide u status mladih na tržištu rada, što će biti praćeno prijedlogom okvira za mjere potpore radno aktivnim mladima.

4.2. Istraživački nalazi

4.2.1. Položaj mladih na tržištu rada

Mladi koji tek izlaze na tržište rada ili se nalaze između poslova pod povećanim su rizikom od ulaska u NEET kategoriju (engl. Not in Employment, Education or Training), a za ublažavanje posljedica ovog statusa i strategije izlaska iz tog statusa kreiran je niz mjera na razini EU-a i u Hrvatskoj. Prioriteti EU-a u području zapošljavanja već više od dva desetljeća naglašavaju potrebu za fleksibilizacijom tržišta rada uz poštivanje načela sigurnosti („fleks-sigurnost“). No, u praksi se najčešće promjene svode na fleksibilnost (Spajić-Vrkaš i Potočnik, 2017b). Sadašnje razine nezaposlenosti mladih potrebno je analizirati u kontekstu narasle fleksibilnosti tržišta rada, ekspanzije visokog obrazovanja, povećane mobilnosti mladih i utjecaja njihove dugotrajne nezaposlenosti na depopulacijske trendove. Mladi koji ulaze na tržište rada u pravilu se od strane donositelja odluka na nacionalnoj i međunarodnoj razini označavaju kao populacija pod rizikom. Razlog tomu leži u češćem suočavanju s rizikom od nezaposlenosti nego što je to slučaj kod starijih radnika. Pritom je za mlade vjerojatnije da će učestalo mijenjati nisko plaćene poslove i eventualno sudjelovati u kratkotrajnim programima edukacije (Caliendo, Schmidl, 2016), uz visoku pojavnost prekarnog rada. Niz europskih i nacionalnih mjera potpore zapošljavanju usmjeren je na smanjenje tih negativnih trendova. Primjenom tih mjera postignuti su određeni rezultati, no promjene su spore i sporadične, što znači da se mladi, iako su stalno 'pod povećalom', i dalje nalaze u nezavidnom društvenom položaju (Spajić-Vrkaš i Potočnik, 2017b).

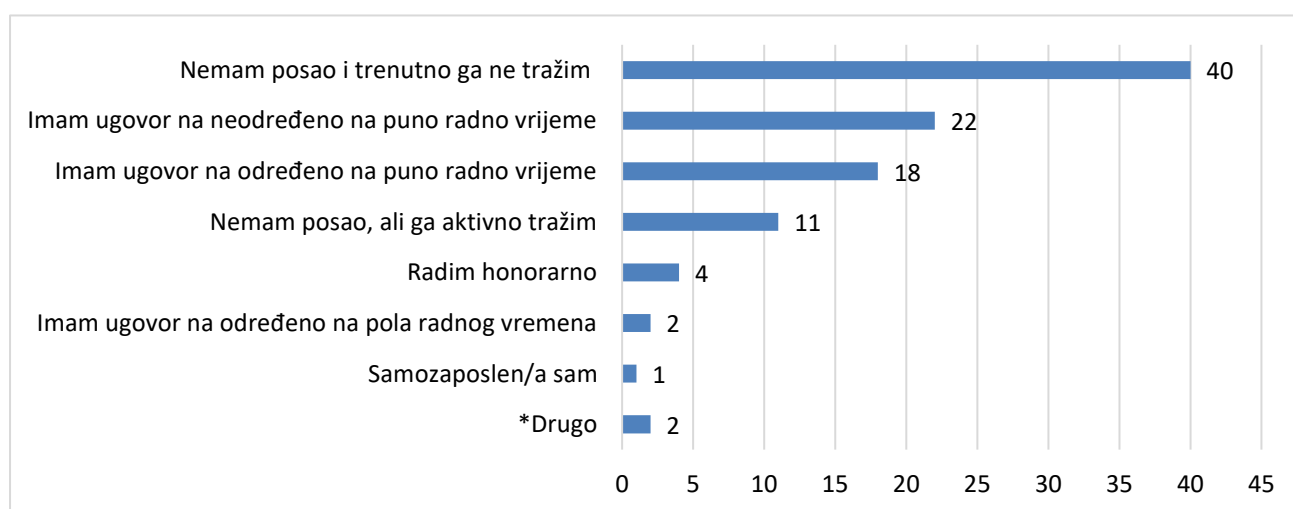
Istraživači u području društvenih znanosti (Solow, 1998; Freeman, 2005; Kahn, 2010; O'Reilly i sur., 2015) naglašavaju kako su mladi osobito pogođeni zloupotrebama koncepta fleks-sigurnosti, odnosno fleksibilizacijom bez sigurnosti radnih mjesta i osiguranja socijalnih prava koja proizlaze iz rada. Poslovi na određeno vrijeme slabije su plaćeni, rijetko su vezani uz stručno usavršavanje i uz mirovinsko osiguranje, što doprinosi ekonomskoj marginalizaciji mladih i usporava njihovo osamostaljivanje od roditeljskog doma (Eurofound, 2014). Prema podacima Eurostata za 2020. godinu, Hrvatska je šesta (s 13.4%) u EU-a (prosjeck od 11.3%) po udjelu radnika s ugovorima o radu na određeno vrijeme u dobi od 15-64 godina. Treba dodati da je taj broj za mlade radnike i veći, no na razini Eurostata ne postoji uvid u tu dobnu kategoriju. Uz financijski položaj i socijalni status prekarni poslovi utječu i na gubitak znanja i vještina stečenih formalnim obrazovanjem slijedom toga da mladi, kao što ćemo vidjeti na podacima iz istraživanja provedenih u Hrvatskoj, najčešće obavljaju upravo prekarne poslove i to izvan svoje struke. Posljedično, mladi gube motivaciju za daljnje usavršavanje i cjeloživotno učenje, što ih dodatno marginalizira na tržištu rada.

U EU po pitanju statusa zaposlenih mladih postoje velike razlike, o čemu zaključujemo na podlozi podataka iz baze Eurostata. Mladih u NEET statusu u dobi 15-29 u 2019. je u EU bilo 12.5%, dok je Hrvatska bilježila 14.2% mladih u ovom statusu i to 12.2% mladića i 16.3% djevojaka. U 2019. godini je u EU u dobi od 20-29 godina bilo zaposleno 65.6% mladih, dok je za Hrvatsku taj postotak iznosio 59.3%, a za Maltu najviše - 81.7%. U Hrvatskoj je u toj dobnoj skupini bilo zaposleno 65.9% mladića i

52.4% djevojaka, što upućuje na znatno nižu zaposlenost žena od muškaraca. U ukupnoj populaciji mladih (dob 15-29) zaposlenost mladih iznosila je 43.5% za Hrvatsku (48.9% mladića i 37.8% djevojaka), 50.3% za EU i najviše – 72.2% u Nizozemskoj. Niska stopa zaposlenosti mladih u Hrvatskoj u usporedbi s njihovim vršnjacima iz EU sukladna je visokim stopama nezaposlenosti hrvatskih mladih. U 2019. godini ukupna nezaposlenost mladih (15-29) u EU bila je 11.1%, dok je u Hrvatskoj bila 13.2% (10.4% kod mladića i 16.7% kod djevojaka), više nego dvostruka od one zabilježene u Češkoj (5.3%). U dobi od 20-29 godina nezaposlenih mladih je u Hrvatskoj bilo 11.9% (mladića 8.9% i djevojaka 15.5%), dok je prosjek EU-a bio 10.3%, a Češka je zabilježila 3.2% nezaposlenih u toj kohorti. Pritom je među mladima (do 29 godina) nižeg obrazovanja nezaposlenost bila 27.6%, među onima završene srednju školu 12.4%, a oni koji su stekli visokoškolsku diplomu bilježili su 14.0% nezaposlenosti. Treba dodati i kako se po posljednjem izvješću Eurostata za rujan (Euroindicators 125/2021, 2021) nezaposlenost mladih u Hrvatskoj popela na 20.1%, dok je EU prosjek 7.4%. Podaci Eurostata, osim na komparativno lošiji status hrvatskih mladih na tržištu rada, ukazuju i na rodne razlike, s djevojkama koje bilježe više udjele u NEET kategoriji i kategoriji nezaposlenih, te manje udjele među zaposlenima. Ove rodne razlike tek se djelomično mogu objasniti time da djevojke nakon završetka srednje škole češće od svojih muških vršnjaka odabiru nastavak školovanja, odnosno riječ je o tome da se trend lošijeg položaja žena na tržištu rada u Hrvatskoj prelijeva i u najmlađe dobne kohorte.

Podaci istraživanja provedenih u koordinaciji Zaklade Friedrich Ebert 2012. i 2018. (Gvozdanić i sur., 2019; Ilišin i sur., 2013) idu u prilog tezi o prekarnom položaju mladih na tržištu rada u Hrvatskoj. Poblježe određivanje položaja mladih na tržištu rada, odnosno pitanje o statusu mladih u odnosu na vrstu aktivnosti na tržištu rada (grafikon 4.1.), pokazuje nam da su 2018. godine oko polovicu zaposlenih mladih činili prekarni radnici koji ne uživaju sigurnost radnog mjesta ni primjerenu zaštitu svojih radničkih prava, dok je tek jedna petina mladih imala ugovor na puno radno vrijeme na neodređeno.

Grafikon 4.1. Položaj mladih na tržištu rada (%)

Izvor: Gvozdanić i sur. (2019)

Razlike u odnosu na sociodemografski profil mladih i njihov status ukazuju na to da ugovore o radu na određeno vrijeme u najvećoj mjeri posjeduju mladi u dobi do 25 godina završenog strukovnog obrazovanja čiji očevi također posjeduju strukovno obrazovanje, što sugerira njihovu izrazitu ranjivost na tržištu rada.

Razlozi zašto mladi ne rade, najčešće su vezani uz njihovo redovito školovanje, te uz elemente koji sprečavaju njihovo zapošljavanje, pri čemu je na prvo mjesto s 93% izbila nemogućnost dobivanja željenog posla zbog loših ocjena. Slijedi manjak poslova u regiji gdje su se školovali (87%), dok je stupanj obrazovanja niži od potrebnog ono što je spriječilo 75% mladih u dobivanju željenog posla.

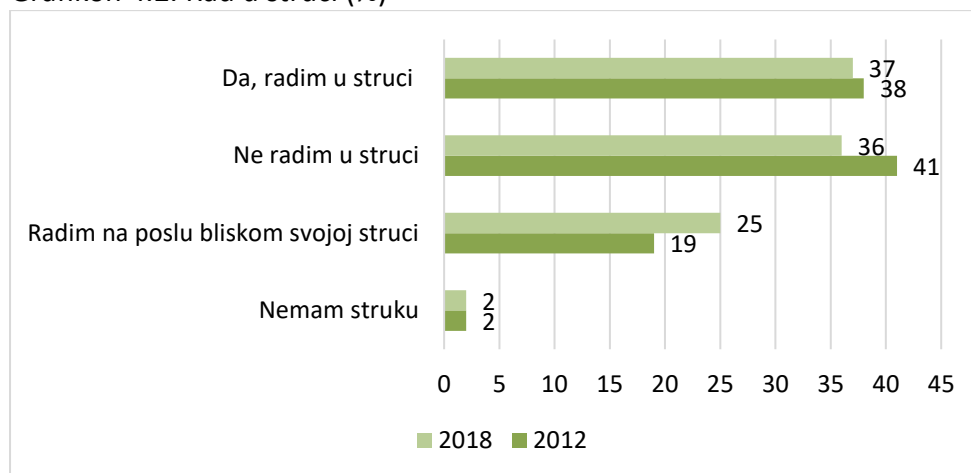
S obzirom na trend širenja prekarnog rada kod nas i u svijetu, može se pretpostaviti kako će se socioekonomsko osamostaljivanje mladih nastaviti usporavati, zbog čega će oni sve kasnije ulaziti u brak i zasnivati obitelj. Pandemijom su mnoge djelatnosti pogođene smanjivanjem opsega posla, naročito uslužna zanimanja, u kojima tradicionalno radi razmjerno velik broj mladih. Stoga možemo pretpostaviti kako sadašnja situacija znatno pogađa mlađu generaciju radnika. Prema analizi Ekonomskog instituta u Zagrebu (*Nekoliko zanimljivih učinaka pandemijske recesije na tržište rada u Hrvatskoj*), kretanja na tržištu rada upućuju na ubrzano starenje radne snage i moguće probleme za zapošljavanje mlađih radnika koje je donijela pandemijska recesija. Naime, u dvije godine, između ožujka 2021. i ožujka 2019. godine broj osiguranika mirovinskog osiguranja mlađih od 40 godina smanjen je za gotovo 17 tisuća ili 2.5%. U isto je vrijeme broj osiguranika starijih od 60 godina povećan za 18 tisuća ili 21%. Pritom se ne radi samo o tome da je prvi udar pandemije snažnije pogodio zaposlenost mlađih radnika, već se ovaj trend, usporedbom podataka iz ožujka 2020. i ožujka 2021. godine, uočava i u posljednjih godinu dana.

4.2.2. Uvjeti rada mladih i aspiracije

U uvjetima tržišta rada gdje su prakse kršenja odredbi ugovora o radu, uz nerijetko obavljanje poslova bez potpisanog ugovora, još uvijek dijelom nesankcionirane, mladi su izloženi različitom stupnju rizika ovisno o tome u kojem sektoru rade. Stoga je pitanje o sektoru zaposlenja izuzetno bitno, a podaci pokazuju kako je privatni sektor sa 76 % zaposlenih mladih dominantan, u javnom radi 20% zaposlenih mladih, a druge organizacije su po zapošljavanju zastupljene s manje od 5%. Posljedično, možemo reći da su mladi pod značajnim rizikom obavljanja poslova koji im ne pružaju socijalnu sigurnost i adekvatnu financijsku naknadu za rad. Također, u Hrvatskoj je sustav karijernog savjetovanja podrazvijen, i kao takav postoji pri Hrvatskom zavodu za zapošljavanje, odnosno pri sastavnicama koje djeluju pod nazivom CISOK (Centri za informiranje i savjetovanje o karijeri). No, kako bi se djecu i mlade bolje usmjerilo u obrazovne programe koji odgovaraju njihovim aspiracijama i potencijalima karijerno savjetovanje bi trebalo biti dostupno i pri matičnoj obrazovnoj ustanovi, odnosno školi, a učenici bi trebali biti redovito praćeni od strane stručnih suradnika.

Mogućnost rada u struci bitan je element koji određuje u kojoj mjeri su pojedinci zadovoljni radnim mjestom (grafikon 4.2.).

Grafikon 4.2. Rad u struci (%)

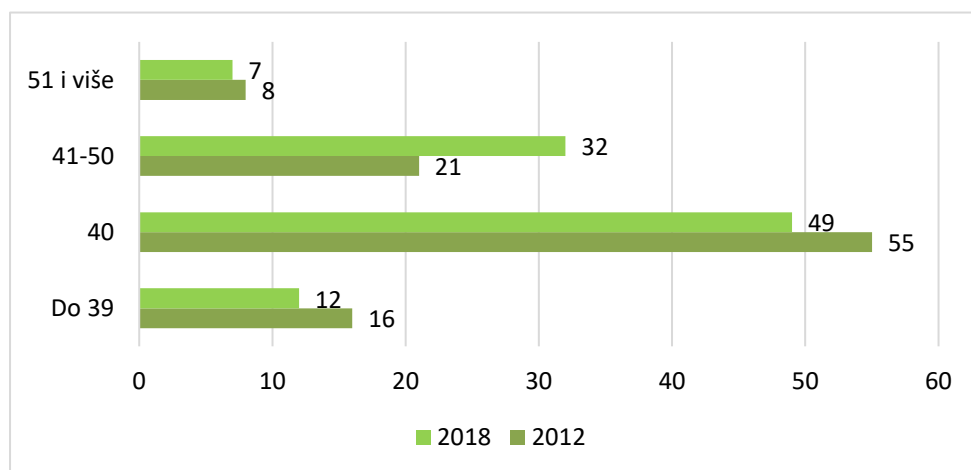

Izvor: Gvozdanović i sur. (2019); Ilišin i sur. (2013)

Podaci iz grafikona govore o relativno stabilne dvije petine mladih koji rade u struci, pri čemu je u odnosu na 2012. godinu došlo do blagog porasta onih koji rade u području koje je blisko onome za koje su se školovali. No, još je uvijek riječ o visokom udjelu mladih koji radom izvan struke gube kompetencije stečene obrazovanjem, što potencijalno može utjecati i na njihovu motiviranost za obavljanje posla i daljnje usavršavanje. Na razlike među mladima u pogledu rada u struci u najvećoj mjeri utječe njihova dob i to na način da u struci najčešće rade mladi u najstarijoj podskupini (25-29) radi u struci, a najmanje u najmlađoj kohorti (14-19).

Radno vrijeme također je jedan od elemenata radnog odnosa koji uvelike određuje zadovoljstvo poslom i mogućnostima za organiziranje ostalih aktivnosti u svakodnevnom životu pojedinca. U grafikonu 4.3. dostupni su podaci o prosječnom radnom vremenu mladih 2012. i 2018. godine, a podaci govore o značajnom povećanju broja mladih koji rade iznad prosječne kvote od 40 radnih sati tjedno, što ponovno govori u prilog prekarom položaju mladih na tržištu rada.

Grafikon 4.3. Prosječan broj radnih sati tjedno (%)

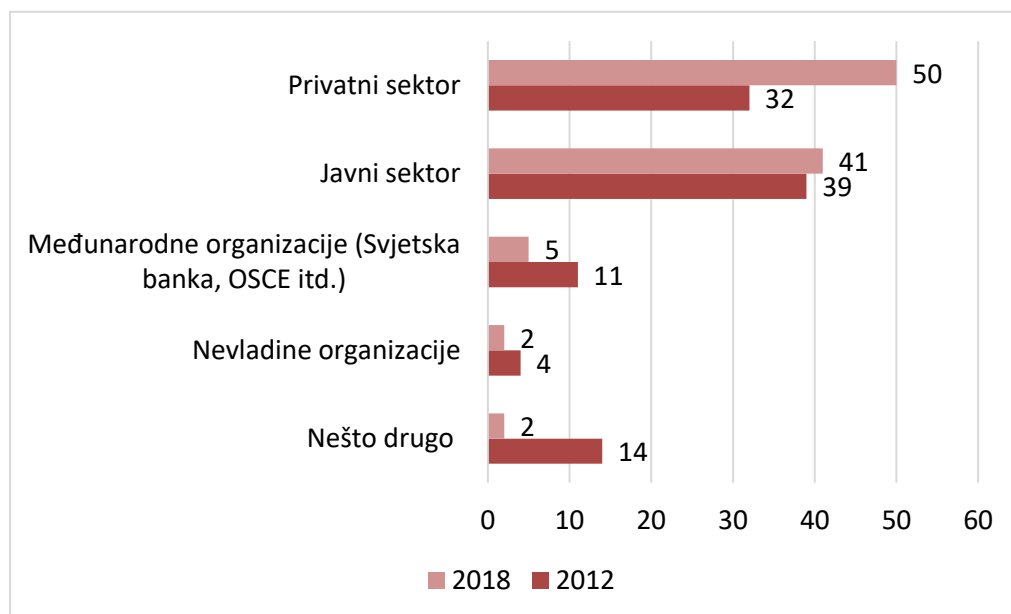
Izvor: Gvozdanović i sur. (2019); Ilišin i sur. (2013)

Mladi se s obzirom na prosječan broj odrađenih sati tjedno razlikuju s obzirom na dob; 41-50 sati tjedno najčešće rade mladi u dobi do 19 godina, a više od 50 sati u najvećoj mjeri rade mladi u skupini od 25-29 godina.

Jedan od najsnažnijih argumenata o prevladavajućem prekarijatu među mladima odnosi se na prosječna mjesečna primanja mladih koji su zaposleni. Rezultati istraživanja ukazuju na njihovu koncentraciju u nižim platežnim razredima: oko petine zaposlenih mladih 2012. godine je imalo mjesečna primanja na razini zakonom propisane minimalne plaće iz 2012. godine (2.814 HRK), a čak ih dvije petine imalo je plaću oko 4.000 HRK. Iza ovih mladih slijedi petina ispitanika s primanjima do 5.400 HRK, a tek svaka deseta mlada zaposlena osoba imala je plaću koja prelazi 6.000 HRK. Izračun pokazuje da je prosječna plaća mladih zaposlenih bila 4.244 HRK mjesečno.

Budući da podaci pokazuju kako je sektor zaposlenja povezan i s objektivnim i subjektivnim ishodima zaposlenja i njegovom kvalitetom zanimalo nas je i koji je sektor zaposlenja preferiran među mladima. Podaci istraživanja iz 2012. i 2018. godine govore o porastu udjela mladih koji bi željeli raditi privatnom sektoru i međunarodnim organizacijama (grafikon 4.4.).

Grafikon 4.4. Preferirani sektor zaposlenja ispitanika (%)

Izvor: Gvozdanović i sur. (2019); Ilišin i sur. (2013)

U kasnijem je istraživanju u odnosu na 2012. godinu došlo do značajnog porasta udjela mladih koji bi željeli raditi u privatnom sektoru, dok je broj onih kojima je javni sektor simbol željenog posla ostao relativno stabilan, što je zanimljiv nalaz i ukazuje da uz neke negativne pojavnosti vezane uz zaposlenje u privatnom sektoru on također nosi i određeni stupanj atraktivnosti za mlade. Nadalje, u šestogodišnjem je razdoblju došlo do pada broja mladih koji su neopredijeljeni u vezi preferiranog sektora rada, kao i mladih koji sebe vide kao zaposlenike međunarodnih organizacija. Ove promjene

možemo protumačiti boljim osvještavanjem vlastitih profesionalnih aspiracija od strane mladih, kao i boljom upoznatošću mladih s uvjetima na tržištu rada. Obzirom na obilježja mladih, ustanovljen je prosječan profil mladih koji žele raditi u javnom (visokoobrazovane djevojke) i privatnom sektoru (mladići strukovnog obrazovanja), čemu možemo dodati i da radu u međunarodnim organizacijama u prosjeku najviše teže mladi u dobi do 19 godina.

Kada je riječ o trenutnom sektoru zaposlenja mladi dominantno rade u privatnom sektoru (76%), u javnom sektoru je zaposleno 20% mladih, a ostale su organizacije zastupljene s manje od 5%. Pritom se sociodemografski profil mladih u odnosu na sektor zaposlenja podudara s profilom osoba koje žele raditi u određenim sektorima; u javnom sektoru u najvećoj mjeri rade visokoobrazovane djevojke, a u privatnom mladići strukovnog obrazovanja.

5. Stambeno zbrinjavanje

5.1. Uvod

Pristupačnost stanovanja ključna je dimenzija u procesu osamostaljivanja mladih te potreba koja se nalazi na vrhu njihovih prioriteta pogotovo prilikom osnivanja vlastitih obitelji. U tom smislu ova se problematika često i usko veže uz demografske pokazatelje. Problemi stanovanja mladih u Hrvatskoj dugotrajnog su karaktera i potiču iz niza ranijih društvenih procesa vezanih uz provođenje javnih stambenih politika kao i niza socioekonomskih varijabli koje upućuju na nepovoljan društveni položaj mladih. Prikupljeni podaci pokazuju kako su se ti problemi odrazili na današnji stambeni status mladih, pogotovo u situaciji u kojoj je Hrvatska jedna od zemalja sa najvišom stopom stambenog vlasništva (Kunovac i Žilić, 2021) i u kojoj se posjedovanje vlastitog stana ili kuće smatra najsigurnijom opcijom za razliku od podstanarskog života koji podrazumijeva nesigurne stambene aranžmane te najčešće neregulirane odnose između najmoćnijih i najmodavaca. Želja za životom u vlastitom domu zajednička je mladima u Hrvatskoj kao i mladima u drugim europskim zemljama, jer postati vlasnikom/com nudi veću sigurnost i pruža sredstvo za generiranje obiteljskog bogatstva (Eurostat, 2018).

5.2. Istraživački nalazi

5.2.1. Uvjeti stanovanja mladih

Gledano komparativno za zemlje Europske unije, s roditeljima živi u prosjeku 69.0% mladih u dobi od 16-29 godina, pri čemu je taj postotak viši za mlade muškarce (73.5%) nego za žene (64.3%), a potonji

podatak tipičan je za sve zemlje. Prosječan rodni jaz u stanovanju, prema iskazanim podacima iznosi 9.2%. U Hrvatskoj je u 2019. godini, u odnosu na sve zemlje EU-a zabilježen najviši postotak mladih muškaraca koji žive s roditeljima (91.7%), a slijedile su Grčka (88.0), Slovačka (87.9%) i Italija (86.8%), dok je postotak mladih žena koje su živjele u roditeljskom domu također bio jedan od najviših (83.6%) – skoro jednako kao i za Italiju (83.8%). S povećanjem dobi, smanjuje se broj mladih koji ostaju živjeti u roditeljskom domu, iako u dobnim skupinama od 20-24 i 25-29 godina mladi u Hrvatskoj opet prednjače po zastupljenosti života s roditeljima u odnosu na ostale zemlje. U dobnoj skupini 20-24, visoko mjesto drže mladi muškarci (91.6%), a isti je postotak zabilježen za mlade Španjolce, dok su Talijani i Maltežani nešto više zastupljeni (obje države po 92.8%) (Eurostat, 2021).

Tablica 5.1. Stanovanje u roditeljskom domu prema dobi i spolu, 2015. i 2020. (%)

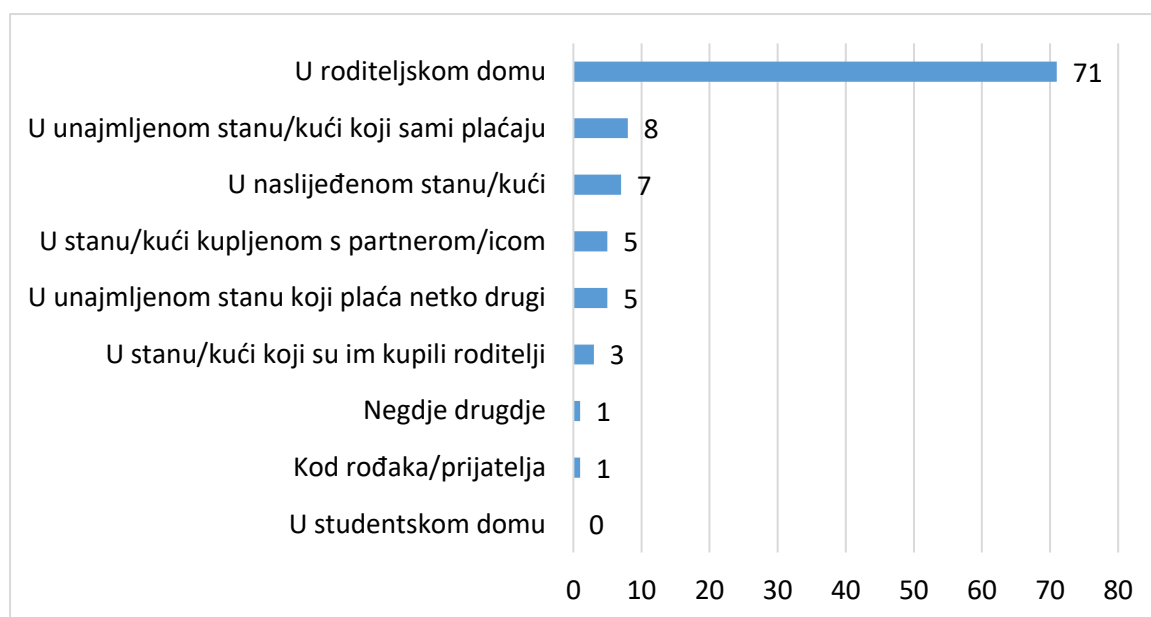
Dob	Ukupno		Muškarci		Žene	
	2015.	2020.	2015.	2020.	2015.	2020.
16 - 19	99.8	99.8	99.3	99.2	98.8	98.7
20 - 24	91.5	93.8	94.1	95.2	88.8	92.4
25 - 29	71.1	79.7	83.1	86.2	58.6	72.5

Izvor: Eurostat

Temporalna dimenzija ovog problema prikazana kroz podatke u razdoblju 2015.-2020. (tablica 8.1.) pokazuje kako su podaci konzistentno visoki što se tiče najmlađe dobne skupine jer je riječ o mladima koji se još uvijek nalaze u intenzivnom procesu školovanja. No, u najstarijoj je dobnoj kohorti došlo do velikih pomaka, odnosno mlade žene za razliku od muškaraca znatno duže ostaju živjeti kod roditelja, nego što je to bio slučaj 2015. godine, odnosno selidba kod supružnika nije toliko prisutna koliko je bila ranije (Rodik, Matković i Pandžić, 2019). Ranija istraživanja upućuju da najveći broj zaposlenih žena koje žive s roditeljima nisu udane, nemaju stalno zaposlenje, odnosno natprosječno su zaposlene na određeno vrijeme i nemaju djecu za razliku od žena koje imaju djecu i koje natprosječno žive u vlastitom ili u stanu supruga (Čipin i Akrap, 2008).

Prema anketnim istraživanjima na reprezentativnim uzorcima mladih u protekla dva desetljeća podaci o životu s roditeljima u kontinuitetu su visoki te su konstantno rasli (Gvozdanović i sur., 2019; Potočnik, 2017). Tri četvrtine mladih ostaje živjeti u roditeljskom domu, a ostali načini stanovanja znatno su slabije zastupljeni (grafikon 8.1.).

Grafikon 5.1. Stambeni status mladih, reprezentativni uzorak, 2018. (%)

Izvor: Gvozdanović i sur. (2019)

Mladi, nadalje, najčešće stanuju u vlastitoj nekretnini (15%), bez obzira jesu li ju kupili sami ili s partnerom ili naslijedili, a samo 13% ih živi u unajmljenoj nekretnini bez obzira plaćaju li sami najam ili im u tome pomažu roditelji. Valja napomenuti i da mladi najčešće žive u četveročlanim (36%) i peteročlanim odnosno višečlanim kućanstvima (25%), a da ih najmanje živi u dvočlanim kućanstvima (11%) (Gvozdanović i sur., 2019) što s obzirom na nedostatak stambenih kvadrata samo usložnjava problematiku objašnjenja dugotrajnog stanovanja s roditeljima.

Dosadašnja istraživanja upućuju kako se mladi u velikoj mjeri oslanjaju na ekonomski, kulturni i socijalni kapital roditelja (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). Kasno napuštanje roditeljskog doma podrazumijeva oslanjanje na ekonomski kapital roditelja jer najčešće nisu stvorene okolnosti za osamostaljivanje, čemu su u posljednjem desetljeću pridonijele ekonomska kriza te ostali socijalni i ekonomski problemi. Ovakvi podaci ukazuju na dugotrajni nesamostalni status mladih i njihovu kasnu tranziciju u samostalni život (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a) koja se najčešće odgađa za srednje godine kada se odlučuju na zasnivanje vlastite obitelji (Čipin i Akrap, 2008).

5.2.2. Aspiracije i mogućnosti u kontekstu stambenog zbrinjavanja

Gledano u vremenskom kontinuitetu, nedostatak stambenog prostora u Hrvatskoj naslijeđen je još iz vremena socijalizma, a na današnje mogućnosti stanovanja mladih imaju posljedice stambeni problemi nastali tijekom Domovinskog rata i poslijeratnog razdoblja. Pojedine okolnosti u neposrednoj prošlosti valja istaknuti jer su značajne za shvaćanje današnjeg statusa mladih.

Veliki porast uzimanja stambenih kredita i porast cijena nekretnina dogodili su se neposredno prije krize 2008. godine tako što je došlo do procesa financijalizacije⁵, kada je zaduživanje po stambenim kreditima postalo česta pojava u rješavanju stambenog statusa. U razdoblju od 2000.-2006. godine priuštivost stanovanja u Hrvatskoj i njenom glavnom gradu se povećavala, da bi se godinu dana prije velike krize u kriznoj 2008. godini smanjila (Vizek, 2009), odnosno pristup stambenim kreditima nije pratila adekvatna mogućnost kupnje odgovarajućeg stambenog prostora zbog visokih cijena. Na nesigurnost u pogledu kupovine nekretnina utjecala je i visina izvršenih blokada računa građana koja je dosegla 327.000 – 2016. godine, što se odnosilo na dugove hipotekarnih stambenih kredita (FINA, 2016 prema Rodik, Matković i Pandžić, 2019).

Mladi ulaze u stambene kredite optimističnije jer se nadaju da će putem stalnog zaposlenja dugi niz godina biti u mogućnosti financirati kreditno opterećenje. Međutim, u prošlom desetljeću dogodio se niz promjena koje su dovele do nesigurnosti i nepredvidljivosti njihovog položaja posebno zahvaljujući povećanju nesigurnosti u nalaženju i zadržavanju poslova (Potočnik, 2017). Stambene politike nisu pratile promijenjene društvene okolnosti, provođene su brze i kratkotrajne mjere koje su stimulirale tržište stambenih kredita i nekretnina, a i nadalje se stambeno pitanje rješavalo kupnjom vlastite nekretnine te najčešće dugoročnim zaduživanjem. U pogledu reguliranja prava najamoprivlaga na tržištu najamnina, ništa se posebno nije dogodilo, osim što je to tržište ostalo zanemareno i najčešće se reguliralo neformalnim a ne formalnim dogovorima (Rodik, Matković i Pandžić, 2019).

Pregled mjera kojima se mlade poticalo na kupnju ili iznajmljivanje nekretnina, koji donosimo u nastavku, dosta govori o (ne)mogućnostima pri donošenju odluke o načinu stanovanja.

Zakon o stambenoj štednji i državnom poticanju stambene štednje usvojen je 1998. godine s namjerom da se, između ostalog, definira rad stambenih štedionica, uvjeti stambene štednje i kredita te način korištenja državnih poticaja. Temeljem Zakona svakom štediši pripadaju određena sredstva državne potpore, a Vlada svake godine donosi odluku o njihovom iznosu koji je od 2015. godine promjenjiv i sve manji. Iako je sustav stambenih štedionica bio zamišljen u svrhu stambenog zbrinjavanja, sustav je funkcionirao na način da su se sredstva mogla podići već nakon proteka od pet godina štednje pa je bio „upitan utrošak javnih potpora u svrhu stvarnog stambenog zbrinjavanja“ (Marčetić, 2020: 63).

Program društveno poticane stanogradnje (POS) nastao je temeljem *Zakona o društveno poticanoj stanogradnji* iz 2001. godine na inicijativu države, a zasniva se na ideji da budući stanari programu pristupaju temeljem lista prvenstva koje se formiraju prema određenim kriterijima za što su zadužene lokalne samouprave koje ujedno i osiguravaju zemljište i komunalnu infrastrukturu za izgradnju. Program se, osim u Zagrebu i drugim gradovima Hrvatske i otocima, posebno provodio u onim regijama u kojima je uočen nedostatak kadrova u javnim službama. Inicijalno zamišljen kao program za subvencionirano stanovanje koji će doprinijeti socijalnom rješavanju stambenog pitanja svih

⁵ Financijalizacijom se smatra „porast uloge financijskih proizvoda kao sredstva akvizicije stanovanja ili dobavljanja likvidnih sredstava putem hipotekarnih kredita u kojima se kao zalog koriste nekretnine koje su već u vlasništvu“ (Rodik, Matković i Pandžić, 2019: 320).

segmenata društva (Bobovec, Mlinar, 2013), *Zakon o društveno poticanoj stanogradnji* podosta je mijenjan uslijed raznih faktora. U 19 godina trajanja toga programa u Hrvatskoj su izgrađena 9.363 stana (Marčetić, 2020), a njime se isključivo promoviralo vlasništvo nad stanom i dugoročno zaduživanje kao jedini mogući način rješenja stambenog pitanja. Naravno, oni mladi koji nisu mogli zadovoljiti uvjete dugoročnog zaduživanja, programu nisu niti pristupali.

POS je zamišljen kao način rješavanja stambenih potreba svih građana RH, a prednost su imali i imaju oni koji prvi puta stječu nekretninu odnosno nemaju riješeno ili nemaju na odgovarajući način riješeno stambeno pitanje pa se može reći kako je u prvom redu koncentriran na mlađe, kreditno sposobne osobe i njihove obitelji. Ističe se vrijednost programa POS-a posebno kroz „kvalitetu pojedinačnih zgrada, kao i kvalitetu i fleksibilnost prostorno-funkcionalne organizacije“ (Bobovec, Mlinar, 2013: 154).

U Zagrebu je 2004. godine uspostavljen *Zagrebački model stanogradnje* (2017) temeljem kojeg je prvotno izgrađeno naselje Novi Jelkovec. Zamisao programa je bila da stambeno zbrine mlade i mlađe, kreditno sposobne osobe do 40 godina starosti te mlade obitelji koja imaju 30% viša primanja od državnog prosjeka. Krajem 2000-ih realizirano je samo 600 od 800 zahtjeva ciljanih korisnika (Komazlić i Kuzmanović, 2015 prema Marčetić, 2020). Kako program u prvoj fazi nije uspio jer su kupci stanova procjenjivali vrijednost nekretnina ne samo kroz kvalitetu izgradnje, nego i kroz lokaciju i povezanost s ostalim dijelovima grada, Grad je sklopio ugovor sa Zagrebačkim holdingom za neprodane stanove. Veći dio preuzetih stanova Zagrebački holding dodjeljuje putem liste prvenstva, a za drugi dio stanova uspostavlja se program *javno najamnih stanova*, namijenjenih mladim obiteljima (Marčetić, 2020).

U 2017. godini donesen je *Zakon o subvencioniranju stambenih kredita* u svrhu poticanja „demografske obnove društva, urbane regeneracije naselja te smanjenja iseljavanja mladih obitelji“⁶, temeljem kojeg Agencija za pravni promet i posredovanje nekretninama (APN) raspisuje godišnji natječaj za podnošenje zahtjeva za subvenciju. Do tada važeća mjera oslobođanja od poreza na kupnju prve nekretnine stupila je van snage kada je stupio na snagu spomenuti zakon. Za subvencije se mogu natjecati osobe do 45 godina starosti koje nemaju nekretninu u vlasništvu. Sama mjera ima demografski potencijal jer se subvencija odobrava na pet godina uz mogućnost produženja po dvije godine za svako novorođeno ili usvojeno dijete, a iste je godine napravljena i regionalna razdioba na razvijena područja odnosno područja s najnižim prosječnim dohotkom. Od 2019. godine moguće je dobiti produženje trajanja subvencije po jednu godinu za svako dijete koje je rođeno čak i prije nego što je odobren zahtjev za program subvencija. Pozivi za subvencije objavljuju se u pravilu jednom godišnje, a od 2017. godine odobreno je preko 22.000 subvencija za koje je isplaćeno iz državnog proračuna više od 456.7 milijuna HRK. Treba istaknuti da je prosječna dob korisnika kredita 32 godine, te da se korisnici najčešće zadužuju na 22 godine na prosječan iznos subvencioniranog kredita koji iznosi 75.000 EUR. APN na svojim mrežnim stranicama posebno ističe kako je rođeno i posvojeno 3.923 djece u obiteljima koje koriste subvenciju što je osiguralo subvencioniranje od dvije godine po djetetu dok je za ostalu djecu do 18 godina koje su obitelji imale u trenutku podnošenja zahtjeva

⁶ Izvor: <https://www.zakon.hr/z/925/Zakon-o-subvencioniranju-stambenih-kredita>

(prijavljeno 13.146 djece) osigurano dodatno subvencioniranje u trajanju od jedne godine po prijavljenom djetetu (APN, 2021). Mreža mladih Hrvatske je u svojem istraživanju ovu vrstu kredita nazvala "fantazijom" zbog dva trenda: rasta cijena nekretnina i slabog rasta plaća u državi (MIA, 2019).

Mladi znanstvenici još su jedna kategorija kojima su bili namijenjeni programi subvencioniranog stanovanja kako bi ih se što veći dio zadržao u Hrvatskoj. Na primjer, u Borovju u Zagrebu je 1990-ih godina potaknuta izgradnja stanova za mlade znanstvenike koji zbog radnog statusa nisu mogli dobivati dugoročne kredite, ali je već nakon prvog ciklusa najma došlo do problema među kojima je i neodržavanje zgrada te slaba kontrola ilegalnih useljavanja (Lilek, 2021). Stanovi su u međuvremenu ustupljeni na korištenje djelatnicima MUP-a. Od 2011. godine novi natječaji za stanove za mlade znanstvenike nisu raspisivani (Zagreb info, 2020) te taj fond od stotinjak stanova još uvijek nije ustupljen Ministarstvu znanosti i obrazovanja. Još jedan projekt namijenjen mladim znanstvenicima u zagrebačkom naselju Podbrežje nije uspio, a trebao je biti, kako se tvrdilo još 2017. godine, kvart s najviše znanstvenika na jednom mjestu za koje je bilo predviđeno 200 stanova, međutim, interes su pokazala samo dva znanstvenika (Brkulj, 2020). Naselje Podbrežje je izgrađeno na rubu grada, a cijena kvadrata bila je skuplja od cijene stanova na tržištu, a uz sve to nije se vodilo računa o visokoj razini stambenog standarda (Marčetić, 2020). Takva konstelacija na kraju nije privukla mlade znanstvenike jer je, između ostaloga, uvjet bio da moraju biti zaposleni na neodređeno vrijeme, što većina zaposlenih u ovom prekarnom radnom statusu nije mogla zadovoljiti.

Najam javnih stanova u Hrvatskoj reguliraju dva zakona: *Zakon o najmu stanova* i *Zakon o socijalnoj skrbi*, a najčešće ih se na korištenje dodjeljuje temeljem gradskih odluka. Od 2014. godine moguće je iznajmiti POS-ov stan i potpisati ugovor na pet godina, a kasnije ga naknadno i otkupiti. No, ti stanovi ne zadovoljavaju potrebe onih koji žele iznajmiti stan na taj način, jer je riječ o samo 347 stanova i 609 garaža (APN, 2021a) što ne zadovoljava potrebe mladih koji u ovom trenutku teže stambenom osamostaljivanju.

Od 2013. u Zagrebu postoji sustav stambenog zbrinjavanja u gradskim stanovima pod nazivom *javni najam u javno najamnim stanovima*, a natječaj raspisuje Gradsko poglavarstvo (Grad Zagreb, 2017). Među kriterijima prema natječaju za dodjelu stanova putem liste prvenstva (objavljenom svake 3 godine) navodi se da mu mogu pristupiti građani slabijeg materijalnog stanja koji imaju prebivalište u Zagrebu duže od 10 godina, te nemaju svoju nekretninu u vlasništvu. Mladim znanstvenicima i istaknutim djelatnicima u znanosti i kulturi namijenjeni su u Zagrebu, također, javno najamni stanovi pri čemu vrijeme prebivanja u Zagrebu nije odlučujuće, a korisnici trebaju imati nešto veća primanja (30% prosječne plaće u Zagrebu po članu domaćinstva).

Svi ovdje spomenuti programi za kupnju ili za najam javnih stanova ostaju uglavnom izvan dosega mlađih od 29 godina, što pokazuju i ranije spomenuti podaci o broju mladih koji ostaju živjeti u roditeljskom domu te o njihovoj nemogućnosti dugoročnog kreditnog zaduživanja. Tranzicija iz roditeljskog stana u stan unajmljen na tržištu sve je češći način privremenog rješavanja stambenog pitanja (Rodik, Matković i Pandžić, 2019), iako je kulturalno uvriježeno da se životno postignuće veže uz stjecanje vlastite nekretnine.

5.2.3. Rješavanje stambenog pitanja: potrebe i izazovi

U prošlom desetljeću životne okolnosti za mlade su se usložnjavale, većina sve teže dolazi do dobrih poslova te bi to mogao biti jedan od najvećih razloga za ostanak u roditeljskom domu. Istovremeno, povećava se rizik od siromaštva i to ne samo za mlade, nego i za ostalo radno sposobno stanovništvo. Mladi odgađaju neovisan život, a povećan je broj onih koji se odlučuju za nastavak obrazovanja kako bi stekli bolje perspektive na tržištu rada (Pittini, 2018). U posljednjem desetljeću, postoji relativna pristupačnost stanovanja samo za one mlade koji su kreditno sposobni i koji imaju poslove na neodređeno vrijeme. Štoviše, oni koji se zadrže u roditeljskom domu u kasnim tridesetim godinama većinom su zadovoljni svojim stambenim uvjetima te su sve manje skloni tome da se upuste u nesiguran, samostalan život (Čipin i Akrap, 2008), što potvrđuje pretpostavku da se međugeneracijski jaz smanjuje te da mladi u tim godinama, vjerojatno pomireni sa situacijom, lagodnije funkcioniraju u zajedničkom kućanstvu s drugim generacijama.

Mladi su i u socioekonomskom smislu heterogena skupina, različito su obrazovani, neki rade na manje ili više sigurnim plaćenim poslovima, neki su nezaposleni, a neki niti ne traže poslove – u svakom slučaju, njihove su stambene potrebe različite, a na te potrebe utječe niz drugih faktora kao što su visina zarade, očekivanja od kvalitete stanovanja, životni stil, bračnost, odluka za roditeljstvo itd. Stambene i socijalne politike trebale biti, stoga, inovativne kako bi se prevladali ovi problemi i to svakako predstavlja izazov.

Politike ne bi trebale biti samo koncentrirane na posjedovanje, nego i na iznajmljivanje nekretnina što bi moglo stvoriti različite modele stanovanja u suradnji s lokalnom zajednicom. Pregled modela stanovanja i dobrih praksi ukazuje da je moguće realizirati modele koji uključuju različite socijalne skupine (uglavnom studente ili zaposlene mlade) na novi način, a jedan od njih je (npr. u Torinu) socijalna integracija stanovanja u susjedstvo u kojem mladi volontiraju najmanje 10 sati tjedno u susjedstvu i time dobivaju nižu cijenu javnog stanovanja. Postoji još niz sličnih modela u lokalnim zajednicama koji su usmjereni različitim kategorijama mladih, a pogotovo su zanimljivi oni u kojima se ujedinjuje pokušaj da se istovremeno zaposle i žive na jednom mjestu, postanu samostalni i istovremeno pomažu susjedstvu kao što je to npr. Honna Himaan „Homes that work“ u Helsinkiju. Te i slične vrste modela podupire i Europska unija, pogotovo one koji se zasnivaju na socijalnoj inkluziji mladih te neprofitnom, kooperativnom stanovanju (Pittini, 2018).

6. Mladi u turizmu

6.1. Uvod

“Mladi u turizmu”, kao razrada podrške deficitarnim zanimanjima, po prvi je puta dio Nacionalnog programa za mlade. Uključivanje ovog područja u nove smjernice politika za mlade na tragu je prioriteta određenih na nacionalnoj razini. *Nacionalna strategija razvoja Republike Hrvatske do 2030. godine* (Vlada Republike Hrvatske, 2021a) predlaže postizanje održivosti, inovativnosti i otpornosti hrvatskog turizma putem ulaganja u unapređenje turističkog ekosustava, razvoj održivog prometa i povezanosti i pametnijeg upravljanja resursima te razvojem pametnih vještina. U cilju ovoga zalaže se za poticanje digitalne transformacije turističkih usluga i trajno uključivanje poljoprivrednih i drugih kapaciteta u turističke lance vrijednosti, kao i za turističku valorizaciju prirodne i kulturne baštine te razvoj posebnih oblika turizma, kako na jadranskoj obali tako i na kontinentu. Strategija elaborira i važnost produljenja sezone i pomak k turističkim proizvodima više dodane vrijednosti na temelju kvalitetnijih smještajnih kapaciteta i pratećih sadržaja, što uključuje zdravstveni, ruralni, *gourmet* turizam, eko-turizam, *outdoor* turizam, nautički, kulturni i sportski turizam.

6.2. Istraživački nalazi

U usporedbi s ostalim članicama EU, prema podacima Eurostata, Hrvatska ima visoki udio broja zaposlenih u turističkim djelatnostima u okviru poslovnog sektora (12.2%), a ima i najizraženiju sezonalnost turizma. Sezonalnost je vezana uz visoku osjetljivost sektora na poremećaje na tržištu usluga, što je još više izraženo u aktualnoj krizi izazvanoj pandemijom. Posljedično, poremećaj u obavljanju turističke djelatnosti ogledava se i na cjelokupnu financijsku bilancu i na osobe uključene u ovaj sektor. *Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine* prepoznaje neke od ciljeva vezane uz promociju i poticanje turističke djelatnosti kroz Strateški cilj 1. „Konkurentno i inovativno gospodarstvo” i Strateški cilj 13. „Jačanje regionalne konkurentnosti”. U okviru cilja 1. izlaže se kako „Ranjivost turističkog sektora predstavlja prijetnju za stabilnost hrvatskog gospodarstva, što je osobito vidljivo danas, kada se cijeli svijet suočava s globalnom zdravstvenom krizom. Hrvatska će zajedno s ostalim državama članicama morati uložiti napore kako bi se turističkom ekosustavu pomoglo u oporavku od krize. Cilj je zadržati Hrvatsku među vodećim europskim turističkim destinacijama u pogledu sigurnosti, kvalitete, dodane vrijednosti, održivosti i inovacija”. Pod strateškim ciljem 13. jedan od prioriteta koji je sukladan razvoju turističke djelatnosti odnosi se na turističku valorizaciju prirodne i kulturne baštine. Stoga Strategija prepoznaje kako turistički sektor ima potencijal u smanjivanju problema nezaposlenosti, a benefit turizma ogledava

se i u drugim sektorima, a mladi su istaknuti kao skupina koja može poboljšati svoj položaj na tržištu rada kroz angažman u turističkim djelatnostima.

Istraživanja o mladima i turističkoj djelatnosti u hrvatskom kontekstu rijetka su, no neka od postojećih istraživanja mogu poslužiti kao ilustracija stavova i aspiracija mladih prema ovom području, a dostupna su i istraživanja na kojima možemo temeljiti preporuke za poboljšanje ishoda uključivanja mladih u turističku djelatnost. Relja i sur. 2020. godine su analizirale utjecaj turizma na zapošljivost i socioekonomski položaj mladih u Splitu. Na početku svog rada autorice ističu kako smo još daleko od ostvarenja udjela turizma u BDP-u od 30%, što je cilj koji bi trebao biti ostvaren do 2027. godine. Ostvarenje ovog cilja zaprječuje i aktualna pandemija, a mladi su kao podskupina čije povremeno zapošljavanje izrazito ovisi o turističkoj sezoni vrlo ranjivi na učinke Covid-19 pandemije. Anketno istraživanje provedeno tijekom ljeta 2020. godine ispitalo je uvjete rada mladih (18-34 godine) u turizmu. Rezultati sugeriraju pozitivan utjecaj rada u turizmu za mlade zbog prilike za uključivanje na tržište rada onih koji nemaju prethodnog radnog iskustva. Zaradu od turizma mladi planiraju utrošiti tijekom ostatka godine, što im u perspektivi omogućava manju zavisnost o roditeljskoj pomoći. Autorice zaključuju kako „[...] sustavna ulaganja u turizam, ali i poboljšanje uvjeta rada unutar njega predstavljaju adekvatan alat za smanjenje udjela mladih među nezaposlenima te olakšava tranziciju između sustava obrazovanja i tržišta rada“ (str. 21).

6.3. Potencijalno transformativna uloga mladih u turističkoj djelatnosti

Perić i Đurkin (2017) prepoznali su turizam u lokalnoj zajednici kao područje koje je otvoreno za razvoja poduzetništva u zajednici i društvenog poduzetništva. Ovaj oblik turizma nosi potencijal ekonomske održivosti te može doprinijeti osnaživanju lokalnih zajednica i povećati ekonomske resurse s kojima raspolažu i zajednica i pojedinci koji su pokretači ovog oblika turizma. Rudan i sur. (2021) govore pak o kružnom gospodarstvu zasnovanom na principu održivog razvoja, pri čemu se kulturni turizam u Hrvatskoj i združivanje kulturnog turizma i novih tehnologija ističu kao područja propulzivnog razvoja, posebice kada je riječ o mladim poduzetnicima. Na tom su tragu i Grgić i sur. (2017) kada analiziraju različite oblike turizma u ruralnim područjima, s naglaskom na tradicijsku kulturu, eko-turizam, gastronomsku ponudu i sportske aktivnosti. Turizam u lokalnoj zajednici, baziran na kružnom gospodarstvu i revitalizaciji ruralnih krajeva, uz korištenje digitalnih tehnologija mogao bi biti ključ za aktivan doprinos mladih poduzetnika razvoju turističke djelatnosti u Hrvatskoj. Kako bi ova vrsta ciljeva bila ostvarena potrebna je sustavna potpora mladima, kako u njihovoj ulozi turističkih djelatnika, a kako bi mladi sudjelovali u smislenom radu koji doprinosi razvoju njihovih znanja i vještina, tako i ulozi mladih kao pokretača turističke djelatnosti odnosno poduzetnika.

7. Financijska pismenost

7. 1. Uvod

Financijsku pismenost možemo definirati kao sposobnost razumijevanja financijskih pojmova i posjedovanje uvida u funkcioniranje institucija koje sudjeluju u financijskim djelatnostima. Financijska pismenost također podrazumijeva upotrebu financijskih vještina, uključujući osobni financijski menadžment, budžetiranje i investiranje. Financijska pismenost smanjuje osobnu ranjivost na financijske prevare i pomaže u ostvarenju nekih životnih ciljeva, poput ušteda za školovanje, osamostaljivanje od roditeljskog kućanstva i štednje za mirovinu. Na međunarodnoj razini je najčešće korištena definicija OECD INFE (2011): financijska pismenost je kombinacija svijesti, znanja, vještina, stavova i ponašanja potrebnih za donošenje ispravnih financijskih odluka i postizanje individualnog financijskog blagostanja. Financijski pismeni pojedinci savladali su znanja o upravljanju financijskom imovinom, kreditima, ulaganju, osiguranju i porezima, te razumiju na koji način upravljati svojom imovinom i planirati buduće korake u vezi svojih financija i imovine (Hogarth, Hilgert i Schuchardt, 2002). Financijska pismenost također štiti pojedince od prezaduženosti, pretjeranog preuzimanja rizika, prijevare ili cyber rizika. Upravo rizici, kako oni u sferi usluga na financijskom tržištu, tako i oni vezani uz cyber prevare, koje se velikim dijelom zbivaju na međunarodnom tržištu, značajan su razlog zašto je financijska pismenost ključan element sveobuhvatne osobne pismenosti pojedinaca. Još jedan bitan razlog je razvoj poduzetništva, odnosno uska povezanost financijske pismenosti i mogućnosti ostvarivanja poduzetničkih aspiracija, što mlade koji nisu financijski pismeni stavlja u komparativno lošiji položaj ukoliko žele pokrenuti vlastiti posao.

7.2. Uvidi u financijsku pismenost mladih

Nekoliko je komponenti ključnih kada je riječ o financijskoj pismenosti. Prva koju ćemo ovdje navesti, percepcija formalnih financijskih usluga, obično se formira usmenom predajom i iskustvom drugih (npr. bliskih prijatelja ili članova obitelji). Vezano uz to, možemo reći da mladi imaju nekoliko predrasuda i strahova u pogledu formalnih financijskih usluga, što uključuje mišljenje da banke služe za polaganje velikih iznosa novca, a ne za male depozite, uvjerenje da su banke samo za osobe koje imaju redovna primanja, te strah od gubitka pristupa svom novcu. U podlozi ovih predrasuda nalazi se nedostatak financijske pismenosti, koji je naročito naglašen pri nedostacima upravljanja osobnim financijama (naročito kada je riječ o ulaganjima i mirovinama), u slučajevima visoke osobne zaduženosti i nepoznavanja osnovnih pojmova iz područja ekonomije i financija. Anđelinović i sur. (2016) prepoznali su važnost ove teme i proveli istraživanje financijske pismenosti na studentima Sveučilišta u Zagrebu. Autori naglašavaju kako se istraživanja najčešće provode na odrasloj populaciji,

a kada je o mladima riječ najčešće su to srednjoškolci i studenti. Zaključci kvalitativnog dijela istraživanja govore o tome kako je većina studenata pokazala terminološko poznavanje osnovnih financijskih pojmova, te kako troše raspoloživa sredstva u okviru mogućnosti, dok se štednja pokazala najslabijom komponentom. „Nedostatna štednja potencirana je činjenicom da se sudionici u situaciji kada im nedostaje novca obično obraćaju roditeljima pa nemaju potrebe sami planirati osobne financije, što negativno utječe na njihovu (financijsku) emancipaciju“ (str. 11). Uvidi u financijsku pismenost studenata dobiveni na temelju kvantitativnog istraživanja Ađelinović i sur. (2016: 15) ukazuje na izraženu potrebu za povećanjem udjela financijskih i ekonomskih tema unutar sveučilišnih studija, s diferenciranim pristupom ovisno o studiju jer su se studenti Ekonomskog fakulteta pokazali financijski pismenijima od studenata drugih fakulteta zagrebačkog sveučilišta.

7.3. Obrazovanje za financijsku pismenost

U Hrvatskoj ne postoji strukturirano obrazovanje u području financijske pismenosti, no *Nacionalni strateški okvir financijske pismenosti potrošača za razdoblje od 2021. do 2026. godine* (Vlada Republike Hrvatske, 2021b) ističe kako pojedinci u Hrvatskoj:

- Ne znaju dovoljno o osnovnim ekonomskim i financijskim pojmovima;
- Podcjenjuju ili precjenjuju svoju financijsku snagu;
- Rijetko vode osobni proračun ili obiteljski proračun;
- Nemaju troškove pod kontrolom;
- Upoznati su s manje financijskih proizvoda te ih ujedno rjeđe koriste;
- Nisu osviješteni uopće ili su nedovoljno svjesni financijskih rizika;
- Nedovoljno su pripremljeni za neočekivane događaje, kao što su razvod, bolest, nezaposlenost, ali i za druge događaje u životu kao što su smanjenje prihoda zbog rođenja djeteta, gubitka posla, ulazak u brak, odlazak u mirovinu i sl.;
- Nemaju financijske planove za mirovinu.

U trenutku pisanja ovog izvješća u Hrvatskoj postoje neki instrumenti za podizanje financijske pismenosti među mladima. Udžbenik financijske pismenosti za srednje škole *Moj novac, moja budućnost* (Ivanov, Barabarić i Lučić, 2019) odobren od Agencije za odgoj i obrazovanje za primjenu u nastavi šk. g. 2017./2018., ali još nije ušao u široku upotrebu. Iz tog razloga, kao i slijedom gore navedenih uvida u nedostatno financijsko obrazovanje među hrvatskim stanovništvom, osnovana je Operativna grupa koja uključuje predstavnike relevantnih ministarstava, te aktere koji su trenutno aktivni u području neformalnog obrazovanja za financijsku pismenost. Jedan od ciljeva ove Operativne grupe jest i ustrojavanje kurikulumu za financijsku pismenost, koji bi se uveo u redovne programe osnovnoškolskog i srednjoškolskog obrazovanja u Hrvatskoj. No, zasad se na ovom kurikulumu radi s namjerom da ga se uvede kao dio nove međupredmetne teme “Poduzetništvo”, unutar čijeg kurikulumu su predviđeni ishodi poučavanja u vezi s ekonomskom i financijskom pismenošću, odnosno nije planirano uvođenje izdvojenog predmeta u osnovne i srednje škole.

Na europskoj razini, Europska komisija i OECD su 2020. godine donijeli odluku o zajedničkom radu na okviru financijskih kompetencija za mlade i odrasle, a proces je još uvijek u tijeku. Dogovoreno je da će ovaj okvir odrediti ključna područja kompetencija koja se odnose na osobne financije (npr. planiranje proračuna, ulaganje, posuđivanje ili priprema za mirovinu) specifičnih razina stručnosti. Očekuje se da će kompetencije obuhvatiti znanja, vještine, ponašanja, stavove te motivaciju za ostvarivanje osobne financijske sigurnosti i dobrobiti.

8. Mladi i Europska unija

8.1. Uvod

Ulazak Republike Hrvatske u europsku zajednicu 2013. godine te njezino prateće sudjelovanje u radu međunarodnih tijela i organizacija utječe na živote i profesionalne putove mladih. Iz perspektive Europske unije, krucijalnim se pokazuje izgradnja osjećaja pripadnosti europskom projektu, kao i uključenost mladih u europske političke i ekonomske procese. U tom kontekstu, popratna mobilnost mladih koja podrazumijeva razvoj vlastitih obrazovnih i karijernih mogućnosti smatra se izrazito pozitivnim fenomenom. Nažalost, a osobito u slučaju siromašnijih zemalja poput Hrvatske, tematika mobilnosti češće za sobom povlači problem trajnog napuštanja zemlje te njezinu potencijalnu demografsku i socioekonomsku ugrozu. Ova dva rakursa dominiraju kako istraživanjima tako i politikama mladih koje za svoje polazišta nerijetko uzimaju njihove stavove Europskoj uniji, položaju Hrvatske u njoj te o vlastitom položaju u širem društvenom okruženju.

8.2. Istraživački nalazi

8.2.1. Mladi i stavovi o EU

Većina mladih u Republici Hrvatskoj u pogledu statusa demokratskih vrijednosti Europsku uniju smatra superiornom Hrvatskoj, dok u pogledu institucionalnog povjerenja Europsku uniju smješta na peto mjesto (iza vojske, policije, Crkve i volonterskih pokreta, a iznad svih nacionalnih i lokalnih političkih institucija i pravosuđa) (Gvozdanović i sur., 2019). Upitani o učincima članstva u europskoj zajednici 39% mladih smatralo je da članstvo nije urodilo pozitivnim posljedicama niti u ekonomskom niti u političkom smislu. Istovremeno, većina je priznavala pozitivne promjene na političkom i sociokulturnom planu. Tako su isticali kako je članstvo omogućilo veće mogućnosti za putovanja i sklapanja prijateljstva (80%), bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda (76%) i bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj (63%). Dio mladih (46%) smatrao je da integracija ograničava hrvatski gospodarski razvoj, dok je 48% isticalo da ona doprinosi višem životnom standardu građana.

Istraživanje provedeno na uzorku srednjoškolaca u Zagrebu (Pisarović i sur., 2021) pokazalo je kako je 65% ispitanika stava da je Hrvatska profitirala ulaskom u Europsku uniju, dok 59% smatra kako njihov glas ima utjecaj u Europskoj uniji, što hrvatske mlade s obzirom na ovaj indikator smješta iznad europskog prosjeka. Istovremeno, ocjenjujući njihovo poznavanje Europske unije, istraživači su uočili zabrinjavajuće rupe u znanju koje se tiču procesa proširenja EU, problematike Schengenskog prostora, eurozone i ekonomskog stanja EU-a (naime, čak je 50% mladih vjerovalo da je EU još uvijek u ekonomskoj krizi). Upitani o pozitivnim efektima ulaska Hrvatske u EU 80% ispitanika izdvojilo je poboljšane mogućnosti zapošljavanja, 23% smatralo je kako će Hrvatska biti u stanju iskoristiti EU-a fondove, a samo 9% da se hrvatska ekonomija može nositi s europskom konkurencijom. Kada ih se pitalo o uvođenju eura u idućih 5 godina, 19% mladih ga nije podržalo.

8.2.2. Mladi i participacija na razini EU-a

Pitanje političke participacije mladih u RH analizirano je u brojnim znanstvenim radovima. Ono što je poznato je da su mladi kontinuirano slabo zainteresirani, da se osjećaju neupućeno i da im je razina participacije niska. Međutim, ne postoji sustavno praćenje participacije mladih Republike Hrvatske na europskoj razini, kao što ne postoji ni praćenje participacije mladih na nacionalnoj razini. No, postojeća istraživanja ukazuju da su mladi skloni participirati na izborima za parlament EU-a - nešto manje od dvije trećine mladih (65%) izjasnilo se da planira izaći na europske izbore 2014. godine što je u skladu s europskim prosjekom (64%) (Europska komisija, 2013). Uvjerenje da su europski izbori i Europa važni, motiv je za 78% mladih koji su namjeravali izaći na europske izbore u 2014. godini, što je nešto niže od prosjeka od 90% mladih u EU-u koji navode taj motiv (Europska komisija, 2013). U kontekstu političke pismenosti o EU-a valja napomenuti da većina mladih u Hrvatskoj (61%) zna da se članovi Europskog parlamenta biraju izravno, dok je prosječno u EU27 tu činjenicu znao svaki drugi mladi ispitanik. Ipak, samoprocjena znanja o EU-a i institucijama koje su nadležne za politike prema mladima većina srednjoškolaca procjenjuje kao jako loše ili loše (53%) (Čepo, 2019). Također, većina (87%) osjeća da je njihov utjecaj na donošenje odluka i javnih politika u Europskoj uniji malen ili nikakav. Osim samih mladih, predstavnici i predstavnice organizacija mladih i za mlade, kao i predstavnici institucija Hrvatske sudjeluju u radu nekih tijela i inicijativa na EU razini, kako je naglašeno u prethodnom Nacionalnom programu za mlade, stoga je i njihovo sudjelovanje od značaja za populaciju mladih.

8.2.3. Mladi i mobilnost

Propusnost granica nacionalnih država Europske unije povezana s hipermobilnošću postmodernih društava i globaliziranim tržištima rada, rapidnim društvenim promjenama (siromaštvo, nesigurnost, itd.), kao i ekonomskim prosperitetom i političkom stabilnosti drugih zemalja, predstavljaju faktore zbog kojih mladi kratkoročno, dugoročno ili zauvijek odlaze van granica Republike Hrvatske (Gvozdanović i sur., 2019). U odnosu na ranija istraživanja u onom koje su proveli Gvozdanović i

suradnici 2018. godine zabilježeno je slabljenje želje mladih za odlaskom. Tako 63% mladih nije iskazalo nikakvu želju za preseljenjem u drugu zemlju. Budući da je u prethodnoj, 2017. godini, zabilježen rekordni broj iseljenih (47.352 osoba), pri čemu je svaka peta osoba imala manje od 20 godina (Jerić, 2019), nametnuo se zaključak da su oni s najsnažnijom željom za odlaskom već to i učinili. Ono što su istraživači uočili jest da slabiju ili jaču inačicu želje za odlaskom iz Hrvatske iskazuje trećina mladih. Od njih 20% odlazak planira u sljedeće dvije, a 22% u sljedećih pet godina. Najveću želju za odlaskom iskazivali su muškarci, osobe nižeg socijalnog statusa te stanovnici triju regija: Like, Korduna i Banije, Istre, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja te Zagrebačke regije. Glavni razlozi za preseljenjem bili su oni ekonomske prirode te su obuhvaćali poboljšanje životnog standarda (27%), bolje mogućnosti zapošljavanja (22%), veće plaće (19%) te bijeg iz nepovoljne situacije (8%), dok je 6% navelo i bolje obrazovanje. Kao najpoželjnija zemlja za potencijalnu imigraciju kod skoro trećine mladih pojavljuje se Njemačka (Gvozdanović i sur., 2019).

Među onima koji su najspremniji zauvijek otići su nezaposleni mladi (njih 8.7%) (Potočnik i Spajić Vrkaš, 2017). Ipak, ono na što istraživanja ukazuju jest da, unatoč otvaranju brojnih mogućnosti u prosperitetnijim zemljama EU-a i unatoč vlastitim nepovoljnim životnim prilikama, broj nezaposlenih mladih koji razmišljaju o trajnom odlasku iz zemlje ostaje nizak te kroz godine bilježi tek manji porast.

Također, istraživanja pokazuju kako se sve više mladih odlučuje na školovanje u inozemstvu, iako je njihov broj i dalje skroman. Mogućnost studentske mobilnosti iskoristilo je tek 5.8% mladih (Spajić Vrkaš i Potočnik, 2017). Glavni izvori financiranja boravka mladih izvan Hrvatske su roditelji (u 57.4% slučajeva) i Europski program razmjene studenata (u 22.9% slučajeva). Kao glavne razloge nekorištenja mogućnosti studiranja izvan Hrvatske najveći udio mladih, njih 25.7%, navodi izostanak financijskih sredstava za pokrivanje troškova boravka, dok 23.9% ističe da ih ne zanima studiranje na inozemnom sveučilištu.

Upitani jesu li za potrebe volontiranja proveli neko vrijeme izvan Hrvatske samo 7% mladih odgovorilo je potvrdno. Da nisu volontirali izvan Hrvatske, a imali su priliku odgovorilo je 9% mladih, a njih čak 80% nije niti imalo priliku volontirati izvan Hrvatske (Europska komisija, 2017).

9. Mladi u ruralnim područjima

9.1. Uvod

Mladi u ruralnim područjima predstavljaju posebno osjetljivu skupinu čije opravdano nezadovoljstvo gospodarskom i društvenom infrastrukturu hrvatskog sela ima značajne posljedice ne samo na njihove živote, već i na sudbinu šire društvene zajednice. Postepeno i uporno iseljavanje mladih u gradove ili, u gorem slučaju, izvan Hrvatske, dodatno zaustavlja razvoj ruralnih područja i narušava

demografsku sliku Hrvatske. Poteškoće s kojima se suočavaju (mladi) stanovnici ruralnih područja nisu karakteristične samo za Hrvatsku već i za Europsku uniju (McEldowney, 2021), zbog čega je Republika Hrvatska tijekom svojeg predsjedanja Vijećem Europske unije jednim od prioriteta odredila stvaranje mogućnosti za mlade u ruralnim područjima (EU 2020 HR, 2019). Unatoč tome, u hrvatskom znanstveno-istraživačkom prostoru nedostaju opsežna i sveobuhvatna istraživanja ruralnih mladih koja bi njihove stavove i iskustva stavila u primjeren društveni kontekst i čiji bi rezultati poslužili kao temelj učinkovitijih politika. Isto tako, mladi tek odnedavno postaju predmetom ozbiljnijeg fokusa hrvatskih instrumenata potpore ruralnim područjima, zbog čega će se o njihovoj učinkovitosti moći zaključivati tek posredno i s odmakom. Pritom valja podsjetiti da mnogim mladima u ruralnim područjima odlazak nije primarni izbor. Mnogi od njih zainteresirani su i voljni ulagati svoje vrijeme i rad u razvoj hrvatskog sela, osobito onaj koji počiva na agroturizmu i ekološkoj proizvodnji hrane, što pak otvara brojne mogućnosti za državne intervencije i pomoć u realizaciji njihovih planova.

9.2. Istraživački nalazi

9.2.1. Sociološki profil mladih iz ruralnih područja

Ruralno stanovništvo 2020. godine činilo je 42.4% ukupnog stanovništva Republike Hrvatske, što je značajno veći udio od europskog prosjeka od 25% (World Bank, 2021). Udio mladog ruralnog stanovništva u dobi od 15 do 24 godine starosti⁷ u ukupnom broju mladih u Hrvatskoj iznosio je nešto manje – 41.5% (Eurostat, 2021d), od kojih su 48.9% ženskog, a 51.1% muškog spola. Posljednjih godina, osobito u periodu do 2018. godine, hrvatska su sela bila pogođena povećanim migracijama mlađeg stanovništva u gradove ili izvan države u potrazi za boljim životom. U prilog potonjemu govori kako u usporedbi s mladima u drugim sredinama mladi na selu u prosjeku češće trpe nezaposlenost, pa se tako 17.6% ruralnih mladih u usporedbi s 8.5% urbanih mladih stanovnika niti obrazuje, niti je zaposleno (Eurostat, 2021e). Pritom su ugroženije ruralne mlade žene, među kojima se postotak nezaposlenih posljednjih deset godina kreće od 21.8% (2009. godine) do čak 29% (2013. godine), da bi se posljednjih godina nešto smanjio, pa je 2018. godine iznosio 23.4% (u usporedbi s 14.2% nezaposlenih muškaraca), a 2019. godine 22.5% (u usporedbi s 13.1% nezaposlenih muškaraca) (Bušljeta Tonković i Gašparović, 2020). Promatrajući najstariju skupinu mladih između 25 i 29 godina, u razdoblju od 2012. do 2019. godine uočava se postupni rast zaposlenosti od 65.1% u 2012. do 70.2% u 2018. i 75.9% u 2019. godini. Ruralni mladi su češće slabijih imovinskih prilika, budući da čak 29.7% živi u kućanstvima čiji je prihod manji od 5.000 HRK (u usporedbi s 16.6% mladih koji žive u Zagrebu ili 17.7% mladih koji žive u regionalnim centrima). Štoviše, skoro svaka deseta mlada osoba na selu

⁷ Definicija mladih kojom u tekstu raspoložemo obuhvaća, ako to nije drugačije naznačeno, dobnu skupinu od 15 do 29 godina starosti. S obzirom na problematiku migracije ruralnog stanovništva koja je posebno intenzivna u dobi između 20 i 44 godine, spomenuti udio od 41.5% ne govori u dovoljnoj mjeri o dubini spomenutog problema jer se konkretni podatak odnosi na mlade do 24 godine. Drugim riječima rečeno, za očekivati je da će udio ruralnih mladih u dobi od 15 do 29 godina u ukupnom broju mladih u RH biti manji.

(9.5%) živi u kućanstvu čiji je prihod manji od 3.000 HRK (Potočnik i Spajić Vrkaš, 2017). Tek 4.1% mladih od 35 godina u posjedu je poljoprivrednog zemljišta (Ministarstvo poljoprivrede, 2014). Mladi na selu u prosjeku su slabije obrazovani (30.2% ima nezavršenu ili završenu osnovnu školu), 82% još uvijek živi s roditeljima te čak 46.8% u kućanstvima s pet ili više članova (Potočnik i Spajić Vrkaš, 2017). Od ostalih osobina ruralnih mladih valja istaknuti kako su u usporedbi s mladima u gradskim sredinama religiozniji te skloniji posjedovanju tradicionalističkih i konzervativnih uvjerenja obilježenih trolistom obitelj-vjera-nacija (Kovačić, 2020; Ilišin i Gvozdanović, 2017; Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a).

9.2.2. Život na selu: obrazovna i radna perspektiva

Život mladih na selu nerijetko je obilježen nezadovoljavajućim uvjetima obrazovanja, nedostatnom mrežom socijalnih usluga i kulturnih sadržaja, nezaposlenošću i nedostatkom karijernih mogućnosti. Vezano uz obrazovanje, ruralni su mladi izloženi većem riziku ranijeg napuštanja školovanja (4.9% 2019. godine). Mladi u ruralnoj Hrvatskoj, osobito na otocima i u priobalju, imaju ograničene mogućnosti odabira zanimanja koja se uglavnom svode na poljoprivredu i uslužne poslove vezane uz razvoj turizma (Buzov, Batarelo Kokić i Kurz, 2021).

Među istraživanjima razlika u obrazovnim aspiracijama mladih na selu i u gradu ističe se ono iz 2014. godine, koje je pokazalo kako učenike iz grada u većoj mjeri karakterizira orijentiranost prema visokom obrazovanju, dok su ruralni učenici više orijentirani na stjecanje struke te su skloni donositi odluke o nestudiranju (Klepač, 2021). Ruralni mladi tako percipiraju više prepreka na svom putu prema visokom obrazovanju te, posljedično, u većoj mjeri upisuju strukovne škole postižući niže rezultate u školskoj uspješnosti u odnosu na učenike odrasle u gradovima. Ograničenost kulturnih i ekonomskih resursa obitelji učenika iz ruralnih krajeva i njihovog okruženja ukazuje na nepovoljniju strukturu obiteljskog kulturnog kapitala koji bi ih usmjerio prema nastavku školovanja.

Među istraživanjima radne perspektive ističu se ona koja se odnose na mlade poljoprivrednike. Potočnik i Spajić Vrkaš (2017) pokazale su kako mladi poljoprivrednici u prosjeku posjeduju male površine zemlje (43.9% ima u vlasništvu manje od 10 hektara zemlje po glavi), što bitno otežava njihovu konkurentnost u postojećim tržišnim utakmicama. Na svojim poljoprivrednim dobrima kombiniraju različite djelatnosti, među kojima su najzastupljenije uzgoj povrća i ratarskih kultura. Kao najčešći razlog njihova bavljenja poljoprivredom 68.9% mladih poljoprivrednika navodi nastavljjanje obiteljske tradicije, dok 17.7% kao razlog ističe bolju kvalitetu života na selu. Poteškoće koje navode u svojem radu odnose se na premale poticaje i preveliki utjecaj otkupljivača na cijene proizvoda te na nepovoljne vremenske i klimatske uvjete. Također, navode nedostatak interesa tržišta za domaće proizvode, niske prodajne cijene proizvoda i visoke cijene repromaterijala, što za posljedicu ima neisplativost bavljenja poljoprivredom. Posljedice navedenoga očituju se u činjenici da se manje od polovice mladih poljoprivrednika (46.3%) vidi u tom poslu u sljedećih deset godina, što dovodi u pitanje željenu revitalizaciju hrvatskog sela.

9.2.3. Potrebe, aspiracije i interesi mladog seoskog stanovništva

Uspoređujući mlade prema sociodemografskim osobinama uočava se da tijekom vremena sociokulturni status obitelji, njihov spol te urbaniziranost mjesta u kojem žive prestaju biti faktori razlikovanja mladih ljudi (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a). Drugim riječima, dolazi do gubitka tradicionalnih razlika između ruralne i urbane mladeži, što je posljedica i toga da su u nekim segmentima uvjeti života, a onda i prateći problemi i potrebe mladih, u ruralnim i urbanim područjima postali vrlo slični. Unatoč tome, moguće je ipak uočiti neke razlike.

Upitani o najvećim problemima s kojima su suočeni i urbani i ruralni mladi, ispitanici su najčešće isticali problem nezaposlenosti (njih 61.9%), važnost "veza", a ne sposobnosti i stručnosti (31.7%), nedostatak životne perspektive (30.8%), nizak životni standard (28.9%), preveliku okupiranost zabavom i potrošnjom (21.9%), masovni odlazak mladih stručnjaka u druge zemlje (20.5%) te nedostatak interesa za društvena i politička zbivanja (19.2%) (Kovačić i Gvozdanić, 2017). Ruralni mladi razlikovali su se od ostalih većim isticanjem problema alkoholizma (njih 18.8% u usporedbi s npr. 8% mladih u regionalnim centrima) te držeci, u usporedbi s drugima, nedostatak životne perspektive manjim problemom mladih (njih 25.9% u usporedbi s čak 40.6% mladih u regionalnim centrima).

Tri četvrtine ispitanika smatralo je da bi svako veće mjesto u Hrvatskoj trebalo imati višenamjenski centar za mlade, među čijim su aktivnostima isticali osiguravanje usluge informiranja u području obrazovanja, zapošljavanja, mobilnosti i slično, različitih savjetovanja za mlade, smještaja za mlade, računalnih/Internet radionica, održavanja tribina o aktualnim temama/problemima društva i mladih, itd. Uočeno je pritom da su za savjetodavno-informativne sadržaje bili najmanje zainteresirani upravo ruralni mladi.

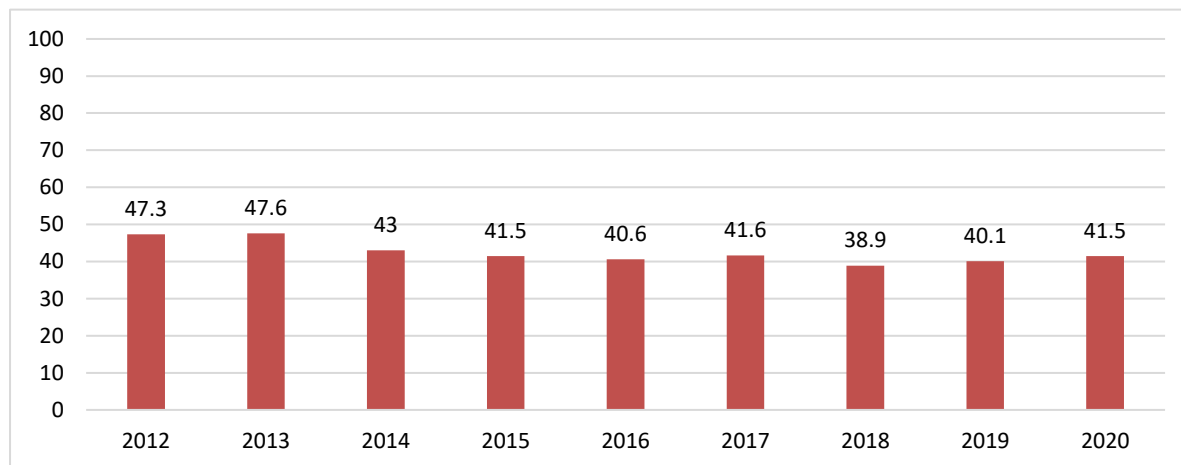
Upitani o vlastitim interesima, mladi iz ruralnih i urbanih krajeva su se podjednako opredjeljivali za prijateljstva i poznanstva, seks i ljubav, obiteljski život, brak i djecu, rad i posao, putovanja, školovanje i obrazovanje te zabavu i razonodu (Ilišin i Gvozdanić, 2017). Analiza interesnih orijentacija pokazala je kako su ruralni mladi u usporedbi s mladima iz drugih sredina u najmanjoj mjeri iskazivali interes za obrazovanje, znanost, umjetnost, kulturu i politiku, a najviše za vjeru i vjerski život, obiteljski život, brak i djecu, nacionalnu prošlost i sudbinu vlastite nacije te posao. Na ovo se naslanjaju i njihovi obrasci provođenja slobodnog vremena pa tako svoje slobodno vrijeme koriste za odlaske u crkvu, slušanje narodne glazbe i druženje s rodbinom, a najmanje za odlaske u kazalište, na umjetničke izložbe, koncerte ili u kino te na slušanje klasične ili rock glazbe ili čitanje knjiga (Ilišin, 2017a).

9.2.4. Migracijske tendencije

Unatoč brojnim istraživanjima koja tematiziraju iseljavanje mladog hrvatskog stanovništva, precizniji kvantitativni podaci, osobito oni koji se odnose na mlado ruralno stanovništvo, izostaju, pa se o njihovom broju, osobinama i motivima najčešće zaključuje tek posrednim putem. Ono oko čega nema

dvojbe jest da nakon 2008. godine, a osobito ulaskom Hrvatske u Europsku uniju, dolazi do pojačanog iseljavanja i urbanog i ruralnog mlađeg stanovništva čime se povećala demografska međugeneracijska neravnoteža, narušila regeneracija radno sposobnog stanovništva te se dugoročno smanjio (bio)reproduktivni potencijal zemlje (Klepač, 2021). Tako je 2018. godine migracijski saldo iznosio -13.486 osoba, dok je rekordni broj iseljenih (47.352 osoba) zabilježen 2017. godine kada je čak svaki peti iseljeni imao manje od 20 godina (Jerić, 2019).

Grafikon 9.1. Udio ruralnih mladih u općoj populaciji mladih (15-24 godine starosti) (%)

Izvor: Eurostat (2021a)

Među mladima najveću sklonost prema odlasku iskazuju upravo ruralni mladi i mladi iz manjih gradova (Ilišin, 2013), pri čemu se kao motivi odlaska pojavljuju loša ekonomska situacija i prateći problemi vezani uz pad opće stope zaposlenosti i životnog standarda, loša poduzetnička klima, dugo čekanje na zaposlenje, nemogućnosti pronalaska stalnog zaposlenja u struci, neriješeno stambeno pitanje, neadekvatna plaća te predodžba da u Hrvatskoj nisu institucionalizirane vrijednosti radne etike i poštenja (Jurić, 2017; Balića, 2020; Klepač, 2021). Također, migracijskim odlukama doprinosi negativan odnos prema selu i poljoprivredi, stav kako je život i rad u gradu (ili izvan zemlje) jednostavniji i lakši kao i procjena nemogućnosti ostvarivanja različitih težnji i radnih aspiracija na selu (Žutinić i Bokan, 2008; Klepač, 2021). Posljedica migracija kao i smanjenog nataliteta dovodi do toga da se udio ruralnih mladih u općoj populaciji mladih postepeno smanjuje (grafikon 9.1.). Posljednjih deset godina taj je pad osobito zabilježen u razdoblju do 2018. godine da bi u 2019. i 2020. godini došlo do stagnacije tj. blagog porasta spomenutog udjela.

10. Utjecaj COVID-19 pandemije na mlade

10.1. Uvod

Od prvog pojavljivanja 2019. godine pa do proglašenja pandemije u 2020. godini, koronavirus donio je značajne promjene i utjecao na sve sfere života. Osim zdravstvenih, virus je uzrokovao i brojne društvene promjene. Znanstvena zajednica te nacionalni i nadnacionalni donositelji odluka na različite se načine suočavaju s posljedicama krize. Za mlade, a posebice mlade koji su u različitim oblicima rizika, koronakriza donosi ozbiljne posljedice u različitim područjima - obrazovanju, zapošljavanju, raspoloživom dohotku i mentalnom zdravlju (OECD, 2020). Prema službenoj stranici Vlade za informacije o virusu, broj zaraženih u Hrvatskoj je dosegao 571.689 osoba 21. studenog 2021. godine, dok je broj preminulih 10.438. Broj zaraženih u dobnoj skupini od 21 do 30 na isti datum iznosio je 72.455 ljudi, od čega 38.111 žena i 34.344 muškaraca. Usto, posljedice pandemije na mlade koje su prisutne u istraživanjima su u domenama mentalnog i fizičkog zdravlja, tjelesne aktivnosti, obrazovanja, zaposlenja, prava i provođenja vremena *online*.

10.2. Istraživački nalazi

10.2.1. Međunarodni nalazi

Međunarodna istraživanja ukazuju na nekoliko negativnih posljedica pandemije i bave se različitim temama, poput: pogoršanje mentalnog zdravlja mladih, mladima koji su u riziku ili marginalizirani, različitim posljedicama na fizičko zdravlje mladih (poput povećanja tjelesne težine ili otežanog pristupa ostalim zdravstvenim ustanovama), smanjenje bavljenja sportom, povećanje provođenja vremena *online* i negativnim posljedicama u obrazovanju, pravima i zapošljavanju mladih (Golberstein i sur., 2020; Nathiya i sur., 2020; Liang i sur., 2020; Al Omari i sur., 2020; Mudenda i sur., 2020; Glowacz i Schmits, 2020; Hawke i sur., 2021.; Similian i Bosk, 2020; Salerno i sur., 2020; Mmeje i sur., 2020; Woolford i sur., 2021; Kelly i sur., 2020; Nagata i sur., 2020; Hawes i sur., 2021).

10.2.2. Istraživanja u Hrvatskoj

Istraživanja provedena u Hrvatskoj na populaciji mladih najčešće nisu sustavna niti rađena na reprezentativnom uzorku, dok su neka istraživanja prikazana u ovom radu rađena na drugim dobnim skupinama. Projekt *Kako smo? Život u Hrvatskoj u doba korone* (Jokić Begić i sur., 2020) donosi rezultate na temelju uzorka od 3.500 ljudi od najmanje 18 godina starosti. Dio koji se odnosi na

studente pokazuje sliku narušenog mentalnog zdravlja mladih pa trećina smatra kako će im trebati psihološka pomoć, 30% izražava blagu depresivnost, 23% jako ili izrazito jako izraženu depresivnost, 17% studenata iskazalo je izrazitu uznemirenost i tjeskobu te 20% vrlo intenzivan stres; 10% mladih ima izrazito narušeno mentalno zdravlje, posebice oni studenti koji više brinu oko studija.

U preliminarnim rezultatima projekta *Promjene u organizaciji procesa odgoja i obrazovanja uzrokovane Covid-19 pandemijom: učinci na obrazovna iskustva, dobrobit i aspiracije učenika u Republici Hrvatskoj* (Jokić i Ristić Dedić, 2021), gdje je uzorak potpuno reprezentativan na svim razinama i u svim vrstama obrazovanja u osnovnim i srednjim školama, učenike se pitalo da se izjasne o utjecaju pandemije na njihov život. Većina maturanata su taj utjecaj označili kao izrazito negativan ili negativan, njih 59.1%; kao i 46% učenika u drugim razredima srednjih škola i 37.6% učenika osmih razred osnovnih škola (tablica 10.1.).

Tablica 10.1. Utjecaj pandemije na život učenika (%)

	Izrazito negativno	Negativno	Ni negativno ni pozitivno	Pozitivno	Izrazito pozitivno
8. razred osnovne škole	7.3	30.3	54.5	6	1.9
2. razred srednje škole	9.4	36.6	46.4	5.7	1.9
Maturanti	18.4	40.7	35.1	4.4	1.5

Izvor: Jokić i Ristić Dedić (2021)

Učenici osmih razreda najveći negativan utjecaj osjetili su na bavljenje izvanškolskim aktivnostima i hobijima (50.3% njih označilo je opciju izrazito negativno ili negativno), bavljenje tjelesnim aktivnostima i sportom (43.9%) te na psihičko zdravlje (39.6%) (tablica 10.2.).

Tablica 10.2. Utjecaj pandemije na život učenika 8. razreda osnovne škole (%)

	Izrazito negativno	Negativno	Ni negativno ni pozitivno	Pozitivno	Izrazito pozitivno
Planovi za budućnost	8.3	16	45	17.9	12.8
Psihičko zdravlje	15.5	24.1	36.1	13.8	10.4
Fizičko zdravlje	6.8	18.9	43.3	18.5	12.5
Bavljenje tjelesnim aktivnostima i sportom	14.6	29.3	29.8	15	11.3
Bavljenje izvanškolskim aktivnostima i hobijima	15.6	34.7	27.4	12.4	9.9
Odnosi s bliskim prijateljima	3.9	17.5	39.7	24.1	14.9
Odnosi s članovima obitelji	3.2	9.3	48.7	22.3	16.4

Izvor: Jokić i Ristić Dedić (2021)

Učenici drugih razreda srednje škole označili su psihičko zdravlje (42.6%), bavljenje izvanškolskim aktivnostima i hobijima (38.7%) te bavljenje tjelesnim aktivnostima i sportom (36.8%) kao aktivnosti u najvećoj mjeri pogođene učincima pandemije (tablica 10.3.).

Tablica 10.3. Utjecaj pandemije na život učenika 2. razreda srednje škole (%)

	Izrazito negativno	Negativno	Ni negativno ni pozitivno	Pozitivno	Izrazito pozitivno
Planovi za budućnost	8.6	18.8	48.5	14.1	9.9
Psihičko zdravlje	17.5	28.7	33.5	11.9	8.4
Fizičko zdravlje	6.4	20	42.2	19.7	11.7
Bavljenje tjelesnim aktivnostima i sportom	11.9	25.7	31.1	19	12.3
Bavljenje izvanškolskim aktivnostima i hobijima	11.1	27.6	31.7	17.9	11.7
Odnosi s bliskim prijateljima	2.4	13.4	43.2	26.9	14
Odnosi s članovima obitelji	3.6	9.5	51.4	23.8	11.8

Izvor: Jokić i Ristić Dedić (2021)

Maturanti su označili psihičko zdravlje (52.4%), bavljenje izvanškolskim aktivnostima i hobijima (47.2%) te bavljenje tjelesnim aktivnostima i sportom (41.9%) kao područja koja su najviše stradala pod utjecajem pandemije (tablica 10.4.).

Tablica 10.4. Utjecaj pandemije na život učenika završnih razreda srednje škole (%)

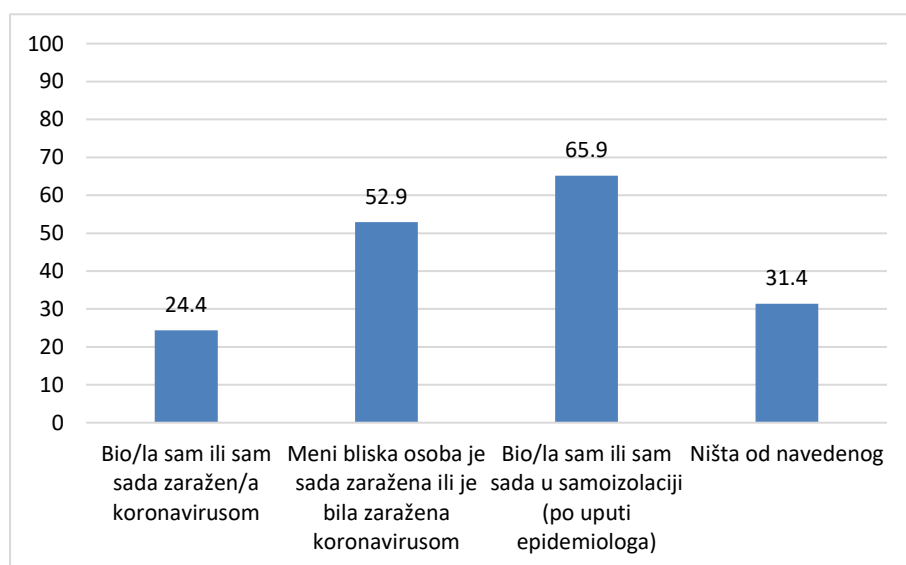
	Izrazito negativno	Negativno	Ni negativno ni pozitivno	Pozitivno	Izrazito pozitivno
Planovi za budućnost	12.6	25.5	42.2	12.2	7.4
Psihičko zdravlje	21.9	30.5	31.5	9.8	6.3
Fizičko zdravlje	8.5	23.5	43.9	16.1	8
Bavljenje tjelesnim aktivnostima i sportom	13.4	28.5	38	13.4	6.8
Bavljenje izvanškolskim aktivnostima i hobijima	14.5	32.7	36.5	10.4	5.9
Odnosi s bliskim prijateljima	2.7	13.1	52.6	22.2	9.4
Odnosi s članovima obitelji	4.1	10.2	52.4	23.1	10.2

Izvor: Jokić i Ristić Dedić (2021)

Kada ih se pitalo o posljedicama na mentalno zdravlje, 77.4% njih primijetilo je više ili značajno više simptoma depresije (77.4%), anksioznih stanja (87%), fobija i strahova (75.8%) te vršnjačkog nasilja u virtualnom okružju (58.5%).

U istraživačkom izvještaju *Mišljenje mladih o utjecaju epidemije bolesti Covid-19 na kvalitetu života, budućnosti europske unije te podršci starijim građanima* (Baketa i sur., 2021) prikazani su stavovi mladih o virusu, kao i posljedice pandemije na njih. Uzorak na kojem je proveden upitnik bio je 512 mladih iz Hrvatske. Ovaj uzorak nije reprezentativan pa se na temelju ovog izvještaja ne može generalizirati na populaciju mladih u Hrvatskoj, međutim prikupljeni podaci mogu poslužiti djelomičnom uvidu u situaciju. Što se tiče izravnog iskustva koje su imali s virusom, 24.4% mladih bilo je zaraženo, 52.9% imaju blisku osobu koja je bila zaražena, a 35.2% je bilo u samoizolaciji (grafikon 10.1).

Grafikon 10.1. Iskustva tijekom pandemije (%)

Izvor: Baketa i sur. (2021)

Kada ih se pita koliko su zabrinuti da će se zaraziti virusom, na skali od 0 (uopće nisam zabrinut/a) do 10 (jako sam zabrinut/a), prosječan odgovor je 2.9.

Mladima se postavilo pitanje kako su se generalno osjećali u posljednjih 6 mjeseci (tablica 10.5.). Pokazalo se kako čak 15% mladih nikad nije osjećalo da mogu nekoga pitati za pomoć, a njih 21.5% se vrlo rijetko osjećalo da se mogu nekome obratiti za pomoć. Da su gotovo uvijek bili uznemireni vlastitim mislima i osjećajima navodi 7.6% mladih, a još 19.7% tako se osjećalo često. Nadalje, 6.8% ispitanika se gotovo uvijek osjećalo bespomoćno u vezi svojih problema, a njih 19.1% često. Da su gotovo uvijek bili živčani ili nervozni navodi 10.4% mladih, a čak 32.8% njih tako se osjećalo često. Njih 10.4% naznačilo je kako su gotovo uvijek nervozni ili živčani. Oko 5% mladih navodi da im gotovo uvijek nije bilo do razgovora, a još 20.3% se tako osjećalo često. Dodatno, 5.3% mladih gotovo uvijek je imalo problema sa spavanjem, a njih 11.9% se s ovim problemom susretalo često. U posljednjih šest mjeseci, 6.8% mladih naglasilo je kako nikad nisu napravili sve što su željeli, a njih 24.6% napravilo je sve što su željeli vrlo rijetko. Tužnim ili nesretnim osjećalo se gotovo uvijek 4.7% mladih, a često 19.9%. Što se tiče nošenja s problemima, vrlo rijetko se osjećalo kao da se s njima mogu nositi njih 7.8%, a nikad njih 3.3%. Oko 6% mladih ponekad je razmišljalo o tome da si naude, a često je o tome razmišljalo njih 3.3% te je 1% njih koji su gotovo uvijek razmišljali o tome.

Tablica 10.5. Kako su se mladi generalno osjećali u posljednjih šest mjeseci, vezano za pandemiju Covid-19 (%)

	Nikad	Vrlo rijetko	Ponekad	Često	Gotovo uvijek
Osjećao/la sam da imam koga pitati za pomoć	15.0	21.5	28.1	18.2	17.2
Moje misli i osjećaji su me uznemiravali	21.9	23.4	27.3	19.7	7.6
Osjećao/la sam se bespomoćno u vezi sa svojim problemima	23.4	25.4	25.2	19.1	6.8
Bio/la sam živčan/a ili nervozan/a	10.5	17.2	29.1	32.8	10.4
Osjećao/la sam da mi nije do razgovora	19.5	22.5	32.2	20.3	5.5
Imao/la sam problema sa spavanjem	33.0	23.6	26.2	11.9	5.3
Napravio/la sam sve što sam želio/la	6.8	24.6	27.3	25.6	15.6
Bio/la sam tužan/a ili nesretan/a	14.1	25.2	36.1	19.9	4.7
Mogao/la sam se nositi s problemima	3.3	7.8	26.2	35.0	27.7
Padalo mi je napamet da si naudim	79.9	10.2	5.7	3.3	1.0

Izvor: Baketa i sur. (2021)

Koliko mladi prihvaćaju mjere ograničenja koje je donio Nacionalni stožer civilne zaštite, a s obzirom na perspektivu kome će smanjiti ugrozu, pokazali su na sljedeći način: najviše su spremni na prihvaćanje mjera ograničenja u svrhu smanjivanja rizika za obitelj i prijatelje te za rizične skupine. Međutim, manje se brinu za sebe ili kada ih se pita na način da se smanjenje rizika odnosi na bilo koga u društvu.

Što se tiče posljedica koje pandemija može ostaviti na različite društvene skupine, mladi iskazuju najveću zabrinutost za siromašne obitelji, bolesne i nemoćne te za djecu. Najmanje su zabrinuti za imigrante. Mladi generalno nisu zadovoljni radom institucija koje su povezane s koronakrizom, a najmanje su zadovoljni Saborom, Vladom i Nacionalnim stožerom civilne zaštite.

Da cijepljenje treba biti obavezno za sve građane misli 27.4% mladih, dok istovremeno njih 51.9% smatra kako cijepljenjem štite sebe i druge (tablica 10.6.).

Tablica 10.6. Slaganje s tvrdnjama o cijepljenju protiv koronavirusa (%)

	Izrazito se ne slažem	Ne slažem se	Slažem se	Izrazito se slažem
Cijepljenje protiv koronavirusa treba biti obavezno za sve građane Republike Hrvatske	43.2	29.5	14.8	12.5
Cijepljenje protiv koronavirusa treba biti obavezno za osobe koje su u rizičnim skupinama	28.7	27.5	23.4	20.3
Preporučio/la bih cijepljenje protiv koronavirusa ljudima koji spadaju u rizične skupine	14.6	17.2	35.5	32.6
Cjepivo protiv koronavirusa nije dovoljno istraženo	5.7	22.9	31.6	39.8
Cjepivo protiv koronavirusa je prebrzo razvijeno da bi bilo sigurno	10.5	30.3	24.6	34.6
Cjepivo protiv koronavirusa može izazvati ozbiljne nuspojave	4.7	31.8	40.0	23.4
Cijepljenje protiv koronavirusa će nam omogućiti povratak normalnom životu	19.9	34.8	28.7	16.6
Cjepivo protiv koronavirusa može promijeniti našu genetsku strukturu	24.2	43.2	21.5	11.1
Cijepljenjem protiv koronavirusa ne štitimo samo sebe, nego i druge ljude	18.9	29.1	28.7	23.2
Općenito gledajući, cijepljenje protiv zaraznih bolesti je sigurno	6.3	22.3	46.7	24.8

Izvor: Baketa i sur. (2021)

Čak 70% mladih smatra kako cjepivo nije dovoljno istraženo, 63% kako može imati ozbiljne nuspojave, a 60% da je prebrzo razvijeno da bi bilo sigurno. Njih 45% ne vidi cijepljenje kao rješenje za povratak na staro.

Istraživanje o tjelesnoj aktivnosti maturanta provedeno na 4749 ispitanika pokazalo je kako je motivacija za fizičkom aktivnosti značajno pala uslijed socijalne izolacije (Ćurković i sur., 2021). Takvi rezultati dobiveni su i u istraživanju adolescenata u Južnoj Hrvatskoj, gdje se na uzorku od 388

ispitanika pokazalo kako je tjelesna aktivnost značajno smanjena, ali samo kod mladića i manje kod onih koji su i prije pandemije bili aktivniji (Sekulić i sur., 2020).

11. Preporuke za politike za mlade u područjima Nacionalnog programa za mlade 2022.-2024.

Razdoblje tranzicije iz mladosti u odraslost obilježeno je nizom nesigurnosti i potrebom za učinkovitom potporom kreiranom na temelju potreba i aspiracija mladih. Trenutna pandemija još je više pojačala nesigurnosti i postavila prepreke pred ostvarenje ciljeva mladih. Mladi u Hrvatskoj u značajnoj se mjeri nalaze na razmeđu uvjeta i mogućnosti koje im pruža matična zemlja te potencijala i izazova koji ih čekaju ako se odluče otići izvan granica Hrvatske. Pritom se aspiracije i mogućnosti mladih razlikuju obzirom na njihov sociodemografski profil, odnosno dob, rod, mjesto rođenja i stanovanja, socioprofesionalni status, te obilježja obitelji porijekla. Zamjetne su razlike u utjecaju obiteljskog porijekla i rezidencijalnog statusa na uspjeh mladih pri upisu u srednje škole i na visokoškolske ustanove; učenici višeg obrazovnog statusa roditelja iskazuju i ostvaruju i više obrazovne aspiracije, a znatan utjecaj ogledava se i kroz rezidencijalni status, odnosno smanjene mogućnosti za nastavak obrazovanja za mlade iz ruralnih krajeva. Mladi iz ruralnih krajeva u Hrvatskoj suočavaju se s otežanom perspektivom za stjecanje višeg obrazovnog statusa, samorealizaciju na tržištu rada, a njihovi svakodnevni izazovi pojačani su osjećajem besperspektivnosti i željom za odlaskom iz trenutne sredine. Slični istraživački nalazi zabilježeni su i u neformalnom obrazovanju i sudjelovanju u obrazovnim programima u inozemstvu; mladi viših socioekonomskih resursa u većoj se mjeri uključuju u ovakve programe.

Kada je o zapošljavanju riječ, mladi u Hrvatskoj u znatnom su dijelu u prekarnom položaju; učestalo rade prekovremeno i za plaću nižu od nacionalnog prosjeka, i to izvan vlastite struke. U europskom kontekstu, mladi iz Hrvatske visoko su na ljestvici nezaposlenosti i relativno nisko po zaposlenosti, pri čemu su zamjetne rodne razlike jer u prosjeku mladići prije djevojaka ulaze na tržište rada. Nepovoljne trendove možemo zapaziti i kada je riječ o stambenom osamostaljivanju mladih; viši obiteljski resursi povezani su s uspješnijim osamostaljivanjem jer se mladi većinom još uvijek pri rješavanju stambenog pitanja oslanjaju na obiteljske resurse, bilo životom u zajedničkom kućanstvu, bilo kroz roditeljsku novčanu potporu. Navedeno ukazuje na perzistiranje socijalne reprodukcije u Hrvatskoj, koja mladima zaprječuje socijalnu mobilnost i ostvarenje profesionalnih te osobnih aspiracija. Socijalno rigidno društvo, koje ne prepoznaje potrebe mladih i ne pruža učinkovit sustav potpore djeluje kao motivirajući faktor za odlazak u inozemstvo, što je razvidno u Hrvatskoj koja je još uvijek u vrhu Europske unije po emigracijskom saldu.

Uključivanje mladih u društvo kroz političku participaciju još je uvijek otežano, kako zbog relativno niske razine političkog znanja, tako i zbog izraženog pomanjkanja interesa za političke teme i osjećaja nesigurnosti u vlastite sposobnosti za potencijalno preuzimanje političke odgovornosti. Slijedom toga, mladi u najvećoj mjeri participiraju u radu organizacija civilnog društva, ali najviše u sportskim klubovima i klubovima u kulturi, što tek manjim dijelom doprinosi njihovom osjećaju političke

efikasnosti. Tomu je sukladan i nalaz kako neznatan udio mladih smatra da imaju značajan utjecaj na donošenje odluka na nacionalnoj razini ili razini svoje lokalne zajednice. Ipak, većina mladih smatra kako se njihov glas treba čuti te kako političari u najvećoj mjeri ne prepoznaju potrebe mladih i ne uvažavaju njihovo mišljenje. Dio izazova vezan uz političku participaciju mladih i njihove građanske kompetencije pokušava se unaprijediti kroz međupredmetnu temu Građanskog odgoja i obrazovanja, no riječ je o naporima koji ovise o dobroj volji i posvećenosti jedinica lokalne i regionalne samouprave, odnosno ne postoji sustavan pristup na razini čitave Hrvatske. Također, financijska pismenost mladih u Hrvatskoj po oskudnim je istraživačkim uvidima relativno niska, za što još uvijek ne postoji sustavan pristup već se neke cjeline obrađuju u okviru međupredmetnih tema.

Rad s mladima u Hrvatskoj obilježen je nizom izazova, pri čemu najveći dio mladih koji sudjeluje u aktivnostima organizacija civilnog društva čini to kroz aktivnosti slobodnog vremena, dok je vrlo mali broj mladih uključen u aktivnosti informiranja i savjetovanja te međunarodne razmjene. Rad s mladima još uvijek se nalazi u svojevrsnoj 'sivoj' zoni jer niti jedan službeni dokument ne priznaje rad s mladima kao profesiju, a procesi za priznavanje rada s mladima dugotrajni su i ne bez prepreka. Jedan od takvih procesa, pokrenut od strane Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu i Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci, cilja na prihvaćanje standarda zanimanja i standarda kvalifikacija omladinskog radnika. Navedeno je vezano uz program cjeloživotnog učenja *Mladi u suvremenom društvu* koje provodi Filozofski fakultet u Rijeci i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.

Potporna mladima i potpora radu organizacija civilnog društva uključenima u rad s mladima pokazala se osobito nestabilnom u situaciji COVID-19 pandemije. Rezultati pokazuju kako mladi iskazuju solidarnost s ranjivim skupinama u društvu tijekom pandemije, no istovremeno mladi ne osjećaju da mogu očekivati jednak stupanj potpore od šire društvene zajednice. Pritom su mladi naročito kritični prema akterima koji su najprominentniji donosioci odluka u Hrvatskoj – prema Saboru, Vladi i Nacionalnom stožeru civilne zaštite. Istovremeno, mladi percipiraju hrvatsko društvo kao zatvoreno i neprijemljivo za nove ideje i doprinose mladih, odnosno identificiraju neresponzivnost hrvatske politike kao jedan od vodećih problema. Navedeno je sukladno prethodno izloženim istraživačkim nalazima te ukazuje na potrebu za odlučnim mjerama koje bi bile usklađene s razvojnim prioritetima u području mladih i rada s mladima. Kada je o prioritetima riječ, možemo navesti četiri horizontalna prioriteta koji su naglašeni u niz dokumenata u europskim javnim politikama:

1. Uključenost i raznolikost;
2. Zelena tranzicija / zelena ekonomija;
3. Digitalizacija;
4. Participacija.

Nastavno na ove prioritete i istraživačke nalaze, potrebno je naglasiti kako od navedena četiri prioriteta planirani Nacionalni program za mlade za razdoblje 2022.-2024. uključuje tek participaciju, čime mladi u Hrvatskoj ostaju prikraćeni za razvojne mogućnosti koje su na raspolaganju njihovim vršnjacima u drugim zemljama članicama Europske unije. Također, nedostaju neke od tema koje su u žarištu europskih politika koje se zalažu za otvoreno i inkluzivno društvo temeljeno na raznolikosti, zelenoj tranziciji i ekonomiji, digitalizaciji i širokoj participaciji.

Prvenstveno je riječ o rodnoj ravnopravnosti, pristupu pravima i odsustvu diskriminacije. Pristup mladih pravima [eng. *youth access to rights*] trenutno je u fokusu europske politike, jednako kao i borba protiv diskriminacije manjina i za pravo na vlastito određenje identiteta. U potonjem je poglavito riječ o pravima mladih LGBTIQ+ osoba, koje su u Hrvatskoj još uvijek suočene s visokim stupnjem diskriminacije, govora mržnje i nedostatka potpore javnih institucija. Ovdje identificirana područja koja nisu uključena u novi nacionalni program za mlade svakako bi trebala biti dijelom sljedećeg nacionalnog programa, kako u cilju ostvarivanja dobrobiti svih mladih u Hrvatskoj, bez obzira na njihov identitet i pripadnost, tako i u cilju približavanja krugu europskih zemalja koje se ističu kao primjer dobre politike za mlade. S tim u vidu, u narednim će sekcijama biti predstavljene preporuke za tematska područja Nacionalnog programa za mlade za razdoblje 2022.-2024.

11.1. Rad s mladima

Prikaz situacije vezane za rad s mladima nameće nekoliko zaključaka. Rad s mladima, iako postoji u različitim oblicima u Hrvatskoj, još uvijek je prilično ograničen. Infrastrukturno, organizacije mladih i za mlade nisu dovoljno kapacitirane za pružanje programa i projekata koji bi uključili veći broj istih. Niti jedan vid aktivnosti sudjelovanja mladih u različitim organiziranim aktivnostima rada s mladima ne prelazi 50%, što je posebno zabrinjavajuće s obzirom na inkluzivni pristup i otvorenost rada s mladima. Istraživanja pokazuju da su organizacije mladih i za mlade uglavnom locirane u većim mjestima, a da mladi iz ruralnih i/ili otočnih područja nemaju jednake šanse za sudjelovanje u radu s mladima. Razlozi tomu su brojni, od činjenice da je financiranje rada s mladima fokusirano na projekte, a ne programe, do toga da ne postoji održivi način provedbe rada s mladima koji se ne oslanja na sporadičnost nacionalnog i europskog financiranja. Osim toga, nizak broj klubova, centara i info centara za mlade svakako je jedan od razloga niskog sudjelovanja mladih u aktivnostima rada s mladima, međutim detaljnih uvida u način funkcioniranja, politike kvalitete i aktivnosti centara i klubova za mlade, kao i informativnih centara u ovom trenutku nema.

Nacionalna politika rada s mladima svakako je nedovoljno artikulirana i bez jasnih prioriteta, stoga je nužno odlučiti što je Republici Hrvatskoj važno za daljnji razvoj rada s mladima. Radnici s mladima, koji i dalje nisu priznati kao profesija i koji često svoj posao obavljaju profesionalno, u velikom broju slučajeva ovise o vlastitoj motivaciji, a ne strukturiranoj podršci. Analize pokazuju da je jedan od ključnih načina povećanja kvalitete i obuhvata rada s mladima stabilno programsko financiranje i obrazovanje. Ono može biti formalno i neformalno (te informalno učenje), no da bi se isto provelo potrebno je uložiti više resursa u stvaranje poticajnog okruženja za dizajn i implementaciju takvih programa. Iz svega navedenoga, predlaže se:

1. Potrebno je napraviti detaljna istraživanja o dostupnosti rada s mladima s obzirom na regionalnu zastupljenost u kojima će se vidjeti koje se aktivnosti nude kojim mladima na kojim mjestima te koji je način planiranja i implementacije navedenih aktivnosti.

2. Predlaže se izrada nacionalnih prioriteta za razvoj rada s mladima u okviru politika za mlade, a temeljem Europske agende za rad s mladima.
3. Nužno je detaljno istražiti aktivnosti i upravljanje centrima, klubovima i info centrima za mlade te u participativnom procesu donijeti standarde kvalitete njihovog djelovanja.
4. Istraživanja su jasno pokazala da rad s mladima koji ovisi o jednogodišnjim projektnim potporama nije održiv, stoga je esencijalno napraviti pomak prema programskom financiranju organizacija mladih i za mlade koje bi financiralo tzv. hladni pogon i dio aktivnosti, dok bi se dodatne aktivnosti mogle sufinancirati europskim sredstvima, kako je i predviđeno. Trenutačno se Erasmus + projektima i Europskim snagama solidarnosti financira većina rada s mladima u Hrvatskoj, što nije u skladu s idejom ova dva programa.
5. Predlaže se uvođenje sustava stipendiranja (budućih) radnika s mladima za pohađanje formalnih i neformalnih obrazovnih programa kojima se stječu kompetencije za rad s mladima, kako na nacionalnoj tako i na regionalnoj, tj. lokalnoj razini.
6. Potrebno je podržati izradu i implementaciju standarda zanimanja i standarda kvalifikacije kao korak prema povećanju kvalitete obrazovanja i statusa radnika s mladima i rada s mladima generalno.
7. Sugerira se strukturirano praćenje i izvještavanje o napretku politika rada s mladima te revizija prioriteta i ciljeva s obzirom na rezultate praćenja i istraživanja u području.

11.2. Politička participacija

U *Nacionalnom programu za mlade za razdoblje od 2014. do 2017. godine* područje „Aktivno sudjelovanje mladih u društvu“ temeljeno je na tri glavna cilja: razvijati poticajno okruženje za rad i djelovanje udruga mladih i za mlade, osigurati aktivno sudjelovanje mladih u procesu donošenja odluka te povećati broj, kvalitetu i dostupnost volonterskih programa za mlade. Ukupno 12 mjera se fokusiralo na osiguravanje programske, projektne i institucionalne podrške udrugama mladih i za mlade, zatim na osiguravanje uvjeta za provedbu *Strukturiranog dijaloga s mladima u RH*, potom na poticanje izrade i praćenja lokalnih i područnih programa za mlade, edukacije za članove savjeta mladih, praćenje statistike sudjelovanja mladih kandidata (do 30 godina) u nacionalnim i lokalnim izborima, informiranje mladih o instrumentima, organizacijama i tijelima koja štite njihove interese kako na nacionalnoj tako i na županijskoj razini te podržavanje projekata udruga mladih i za mlade koji uključuju volontere.

Strategija EU-a za mlade za razdoblje od 2021. do 2027. godine nastoji, između ostalog, potaknuti mlade da postanu aktivni građani, nositelji solidarnosti i pozitivne promjene za zajednice diljem Europe, nadahnuti vrijednostima EU-a i europskim identitetom. U okviru jednog od tri glavna područja djelovanja koji se odnosi na uključivanje na razini EU-a Europska komisija potiče države članice da se usredotoče na četiri glavna cilja: 1) uspostavu dijaloga i participativnih mehanizama na svim razinama donošenja odluka, vodeći računa o zastupljenosti mladih iz različitih sredina; 2)

poticanje participacije uz osnaživanje i osposobljavanje mladih u području građanskog obrazovanja i medijske pismenosti u sinergiji s formalnim obrazovanjem i javnim tijelima, 3) istraživanje inovativnih i alternativnih oblika demokratskog sudjelovanja te 4) uporabu alata za promicanje rasprava o EU⁸.

U *Strategiji EU-a za mlade za razdoblje od 2019. do 2027. godine* naglasak suradnje na razini EU je također na četiri cilja koji se odnose na: 1) pokretanje novog dijaloga EU-a s mladima, 2) konsolidaciju Europskog portala za mlade, 3) povećanje sudjelovanja mladih u demokratskom životu te 4) podupiranje „učenja o sudjelovanju” te povećanju zanimanja za participativno djelovanje diljem Europe⁹.

S obzirom na razinu političke pismenosti, kao i ustanovljeno prihvaćanje suprotstavljenih demokratskih i autoritarnih principa, nepovoljnu razinu unutarnje političke efikasnosti mladih te nisku razinu (neformalne) participacije, vidljiv je demokratski deficit koji se može nadoknaditi sustavnom političkom socijalizacijom, informiranjem, podrškom, osnaživanjem i ohrabrivanjem za demokratsku participaciju.

Prevladavajući osjećaj i percepcija da se glas mladih ne čuje i ne uvažava od strane institucija doprinosi većem distanciranju mladih od politike. Stoga je važno povećati responzivnost institucija spram mladih, kao i uspostaviti praksu uključivanja mladih u proces donošenja odluka.

Nedostaju uvidi o neformalnim oblicima participacije među mladima u Hrvatskoj, u što spadaju i novi obrasci digitalne političnosti mladih. Općenito, nedostaju znanstvena istraživanja i praćenja distribucije, intenziteta i dinamike različitih vrsta participacije, kao i političkog ponašanja, s obzirom na obilježja mladih koja bi trebala biti prepoznata kao jedan od prioriteta omladinske politike.

Nedostaju saznanja o participaciji mladih tijekom pandemije i potresa koji su zadesili Zagreb i Središnju Hrvatsku kao i o utjecaju te dvostruke krize na participaciju mladih.

Dobre prakse iz EU-a u području participacije mladih (Borkowska-Waszak i sur., 2020) komplementarne su detektiranim *gapovima* koje sugeriraju dosadašnja istraživanja mladih u Hrvatskoj, a primarno se tiču podizanja razine političkog utjecaja (političke efikasnosti) kroz aktivno uključivanje mladih u procese donošenja, implementacije i evaluacije odluka i politika koje se tiču upravo mladih ljudi. Na tom tragu, prijedlozi preporuka su sljedeći:

1. Podići razinu političke kompetencije mladih i time ih osnažiti za participaciju, posebno vodeći računa o podizanju političke svijesti i kompetencija mladih s manje mogućnosti.
2. Podići razinu svijesti o važnosti participiranja mladih u civilnoj i političkoj sferi, posebno vezano za pitanja koja se (ne)izravno tiču života mladih ljudi.
3. Redovito provoditi lokalnu/regionalnu/nacionalnu inačicu EU-a dijaloga s mladima kako bi se čuo glas mladih i pravovremeno detektirale njihove potrebe, interesi i problemi.

⁸ Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija. Uključivanje, povezivanje i osnaživanje mladih: nova strategija EU za mlade (2018).

⁹ Komunikacija Komisije Europskom parlamentu, Vijeću, Gospodarskom i socijalnom odboru i Odboru regija. Uključivanje, povezivanje i osnaživanje mladih: nova strategija EU za mlade (2018).

4. Poticati i osnaživati mlade za političku participaciju ciljanim mjerama i aktivnostima kreiranim na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini.
5. Podići razinu institucionalne responzivnosti spram artikuliranih interesa, problema i potreba mladih.
6. Omogućiti mladima sudjelovanje u procesu odlučivanja, izradi i implementaciji politika koje se tiču njih samih, s posebnim naglaskom na uključivanje mladih s manje mogućnosti.
7. Uspostaviti monitoring i evaluacijske mehanizme pomoću kojih se mladima omogućuje praćenje implementacije politika i ocjenjivanje ishoda.
8. Redovito istraživati formalnu i neformalnu političku participaciju mladih pri čemu valja prepoznati i u obzir uzeti alternativne i potencijalno inovativne obrasce participacije kako uživo tako i online.

11.3. Obrazovanje

Nekoliko je ključnih dokumenata na nacionalnoj razini koji doprinose unaprjeđenju položaja mladih u području obrazovanja. Naime, *Strategija obrazovanja znanosti i tehnologije – Nove boje znanja* (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2015) kroz svoja četiri obuhvatna područja razrađuje niz ciljeva koji se dotiču mladih i pojedinih tehničkih pitanja vezanih uz sustavniji pristup formalnom i neformalnom obrazovanju te podizanju kvalitete života mladih tijekom obrazovanja. U području osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja među ciljevima se nalaze uspostava cjelovitog sustava podrške učenicima u odgojno-obrazovnim ustanovama, prevencija ranog napuštanja školovanja, razrada pedagoških mjera, osiguravanje podrške učenicima romske nacionalne manjine, uspostava optimalne mreže odgojno-obrazovnih ustanova te unaprjeđivanje rada odgojno-obrazovnih ustanova kojima se ostvaruju posebni programi odgoja i obrazovanja za učenike s teškoćama.

U visokom obrazovanju su zacrtani ciljevi kojima se nastoji osigurati vertikalna mobilnost studenata, povezanost tržišta rada i visokog obrazovanja, redefiniranje modela studiranja s djelomičnim opterećenjem (izvanrednog studija), reformiranje sustava studentskog standarda u cilju veće pravednosti, izrada programa unaprjeđenja socijalne dimenzije, proširivanje smještajnih mogućnosti za studente, minimalne standarde pristupačnosti visokih učilišta studentima s invaliditetom, poticanje sadržaja i programa koji obogaćuju kulturni, sportski i društveni život studenata te povećanje dolazne i odlazne mobilnosti studenata.

U područjima cjeloživotnog učenja i obrazovanja odraslih ističu se ciljevi poput razvoja procesa i sustava priznavanja neformalnih i informalno stečenih znanja i vještina, osiguravanje preduvjeta za povećanje uključenosti odraslih u procese cjeloživotnog učenja i obrazovanja te unaprjeđenje i proširenje učenja, obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja kroz rad.

Nadalje, *Strateški plan Ministarstva znanosti i obrazovanja za razdoblje 2019.-2021.* (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2018) u svojoj osnovi promovira osiguravanje jednakog pristupa obrazovanju svim učenicima te učiniti obrazovni sustav prohodnijim i socijalno uključivim. Poseban naglasak se stavlja na strukovno obrazovanje kojim je obuhvaćeno 75% učenika u sustavu srednjoškolsko obrazovanja. Stoga se, u skladu s *Programom razvoja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja 2016.-2020.* (Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta, 2016) ističe nužnost učenja temeljenog na radu te važnost profesionalnog usmjeravanja u strukovnom obrazovanju. U području obrazovanja odraslih navodi se potreba za dodatnim motiviranjem i povećavanjem broja osoba koje sudjeluju u takvim programima.

Nastavno na to, i *Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine* (Vlada Republike Hrvatske, 2021) izdvaja pojedine smjernice i ciljeve vezane uz unaprjeđivanje položaja mladih u području obrazovanja. Naglasak se stavlja na dva aspekta. Prvi aspekt je usmjeren na cjeloživotno učenje i uključivanje mladih koji su u NEET statusu. Drugi aspekt razrađuje usmjeravanje NEET mladih, ali i šire populacije mladih prema razvoju znanja i vještina u području informacijsko-komunikacijske tehnologije. Odnosno, ističe se potreba prilagodbe znanja i vještina kroz obrazovanje o novim tehnologijama. U tom pogledu je planirana promocija studija znanosti i tehnologije, osposobljavanje mladih za cjeloživotno učenje s ciljem prilagodbe novim trendovima i povećanje broja visokoobrazovanih mladih u području informacijsko-komunikacijske tehnologije.

U konačnici, i na razini EU, u sklopu *Strategije EU-a za mlade za razdoblje 2019.-2027.* (Vijeće EU, 2018) kao podciljevi se ističu uvođenje i povećanje obrazovanja u formalnom i neformalnom okruženju, jamčenje priznavanja i vrednovanja kompetencija stečenih volontiranjem i neformalnim obrazovanjem, jednak pristup kvalitetnom obrazovanju i cjeloživotnom učenju, jednak pristup formalnom i neformalnom obrazovanju uz primjenu rodne osviještenosti, zaštita prava na obrazovanje osoba s problemima u vezi s mentalnim zdravljem, jednak pristup visokokvalitetnom obrazovanju za mlade u ruralnim područjima te pristup građanskom odgoju i obrazovanju.

Važna stvar koja izostaje u području mladih i obrazovanja je svakako neuređeno pitanje priznavanja neformalnog obrazovanja i informalnog učenja. Usustavljivanje ovih mehanizama olakšalo bi razvoj mjera vezanih uz kriterije financiranja neformalnog obrazovanja, definiranje standarda kvalitete te jasno prezentiranje benefita potencijalnim polaznicima u svrhu povećanja participacije. Treba dodati i da nedostaje preciznijih empirijskih uvida vezanih uz motive za sudjelovanje mladih u neformalnom obrazovanju i njihove potrebe u ovom području.

Spomenute nejednakosti u obrazovnom sustavu su dijelom adresirane od strane sustava formalnog obrazovanja (Ministarstvo znanosti i obrazovanja, pojedine institucije visokog obrazovanja) te lokalnih i regionalnih vlasti kroz financijske potpore te stručnu podršku. *Nacionalna razvojna strategija do 2030. godine* (Vlada Republike Hrvatske, 2021) jedan od naglasaka stavlja na uključivanje mladih u NEET statusu, za čije je postizanje nužno jačanje suradnje sektora mladih i obrazovnog sustava.

Konačno, vezano uz građansku kompetenciju mladih i dalje su vidljivi znatni deficiti. Političko znanje ostaje na niskoj razini, politički stavovi su nešto demokratičniji i uključiviji nego u prethodnim

istraživanjima, ali i dalje postoji dio mladih koji zastupaju stavove suprotne demokratskoj političkoj kulturi. Formalni obrazovni sustav, unatoč pojedinim promjenama posljednjih godina, ne uspijeva samostalno pružiti adekvatno građansko obrazovanje i osposobiti mlade ljude za participaciju u demokratskom društvu. Izostanak demokratskih znanja, vještina i vrijednosti se očituje u različitim aspektima sudjelovanja. Preporuke koje proizlaze iz toga su:

1. Unaprjeđivanje i usustavljivanje područja neformalnog obrazovanja kao temeljne politike za mlade u području obrazovanja.
2. Razvoj cjelovitog sustava priznavanja znanja i vještina stečenih neformalnim obrazovanjem i informalnim učenjem te izrada pripadajućeg pravilnika.
3. Osnaživanje udruga mladih i za mlade za provedbu programa neformalnog obrazovanja.
4. Jačanje kapaciteta udruga mladih i za mlade u manjim gradovima i ruralnim krajevima s ciljem osiguravanja jednake dostupnosti programa neformalnog obrazovanja.
5. Povezivanje udruga mladih i za mlade s dionicima iz formalnog obrazovanja s ciljem jačanja suradnje vezano uz prepoznavanje i prevenciju usmjerenu ka mladima koji bi mogli završiti u NEET skupini.
6. Povezivanje udruga mladih i za mlade s dionicima iz formalnog obrazovanja i predstavnicima nacionalnih manjina na lokalnoj i nacionalnoj razini s ciljem jačanja suradnje u pogledu unaprjeđivanja dostupnosti obrazovanja i razvoja karijernih puteva mladima pripadnicima nacionalnih manjina.
7. Povezivanje udruga mladih i za mlade s dionicima iz formalnog obrazovanja s ciljem adresiranja rodni stereotipa u području obrazovanja i karijernih odabira.
8. Jačanje građanske kompetencije kroz neformalno obrazovanje mladih, kao podloge za punopravno sudjelovanje u društvenom i političkom životu zajednice te uvažavanje drugih i drugačijih u svom okruženju.

11.4. Zapošljavanje

U širem europskom okviru i u Hrvatskoj postoji niz mjera i aktivnosti kojima se pokušava olakšati uspješan prijelaz mladih iz obrazovnog sustava na tržište rada, kao i učiniti razdoblje između poslova produktivnim u smislu cjeloživotnog učenja i kvalitetnog profesionalnog usmjeravanja. *Europska strategija za mlade* (Vijeće Europske unije, 2018) zalaže se za sljedeće ciljeve u svim državama članicama:

1. Osigurati jednak pristup kvalitetnim informacijama o tržištu rada i odgovarajućim mehanizmima podrške za sve mlade.
2. Stvoriti kvalitetna radna mjesta koja jamče poštene uvjete rada, poštivanje socijalnih prava i pravedne naknade za rad za sve mlade ljude.
3. Suzbijati diskriminaciju na tržištu rada na osnovi roda i rodnog identiteta, dobi, manjinske pripadnosti, religije i političke orijentacije.

4. Omogućiti svim mladima stjecanje praktičnih vještina za rad tijekom školovanja, kako bi se olakšao prijelaz na tržište rada.
5. Priznavati kompetencije stečene neformalnim obrazovanjem, volontiranjem i naukovanjem.
6. Osigurati svim mladima i organizacijama mladih sudjelovanje u razvoju, provedbi, praćenju i evaluaciji politika za zapošljavanje.

Uz postojeće mjere očuvanja radnih mjesta koje je od početka pandemije Vlada donijela u korist radnika i poduzetnika, *Nacionalnim planom oporavka i otpornosti 2021.-2026.* (Vlada Republike Hrvatske, 2021) predviđene su nove mjere aktivne politike zapošljavanja kojima je cilj povećanje konkurentnosti i zapošljivosti. One se temelje na uključivanju kriterija važnih za ostvarivanje zelene i digitalne tranzicije. Radi jačanja otpornosti gospodarstva, u Planu oporavka i otpornosti predložene su reforme i povezana ulaganja kojima je cilj poticanje cjeloživotnog učenja i usavršavanja radnika kako bi se mogli prilagoditi novim izmijenjenim okolnostima na tržištu rada. Mjere izložene Planom oporavka primjenjuju se paralelno s mjerama prezentiranim na stranicama Hrvatskog zavoda za zapošljavanje, što uključuju tri „paketa“ mjera, odnosno potpore za:

1. Zapošljavanje;
2. Samozapošljavanje;
3. Obrazovanje.

U okviru toga dostupne su mjere za:

1. Samozapošljavanje;
2. Proširenje poslovanja;
3. Zapošljavanje;
4. Stjecanje prvog radnog iskustva / pripravništva – realni sektor;
5. Stjecanje prvog radnog iskustva / pripravništva – javne službe;
6. Obrazovanje nezaposlenih i ostalih tražitelja zaposlenja;
7. Usavršavanje;
8. Osposobljavanje na radnom mjestu;
9. Osposobljavanje na radnom mjestu i ustanovama za obrazovanje odraslih;
10. Obrazovanje za temeljne vještine osobnog i profesionalnog razvoja;
11. Stalni sezonac;
12. Javni rad;
13. Javni rad–otklanjanje posljedica katastrofe uzrokovane potresom
14. Očuvanje radnih mjesta;
15. Zadržavanje radnih mjesta (COVID 19);
16. Skraćivanje radnog vremena / čekanje na posao, uz mogućnost skraćivanja radnog vremena do 90%.

Na razini Europske unije 2013. godine je kreiran paket mjera *Garancija za mlade*, koji omogućava mladim osobama da se u roku od četiri mjeseca od izlaska iz obrazovnog sustava ili prekida zaposlenja uključe u vježbeništvo ili pripravništvo, dodatno obrazovanje ili pronadu posao uz pomoć mjera kreiranih na nacionalnoj razini. Europski okvir poticanja zapošljavanja mladih također uključuje smjernice za zajednički rad Europske mreže javnih zavoda za zapošljavanje, programe poticanja pripravništva i praktičnog rada tijekom formalnog obrazovanja, kao i poticanje poduzetništva i usvajanje vještina za poduzetništvo. Europska komisija također je poslala poziv državama članicama na povećanje iznosa financiranja zajedničkih programa, poput Inicijative za zapošljavanje mladih i Europskog socijalnog fonda. Dodatna sredstva dostupna su i putem *Pomoći za oporavak i koheziju za europska područja* koja je usmjerena na oporavak od pandemije.

Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine (Vlada Republike Hrvatske, 2021a) u razradi strateških ciljeva 1. i 2., koji se odnose na poboljšanje obrazovnih resursa i uključivanje širih slojeva stanovništva u cjeloživotno obrazovanje, te konsolidiranje tržišta rada, elaborira niz mjera koje bi trebalo uzeti u obzir prilikom kreiranja javnih politika u području zapošljavanja. Prvenstveno je riječ o upućivanju na potrebu povećanja šansi za kvalitetna, održiva i primjereno plaćena zaposlenja, kao i o smanjenju udjela zaposlenih na određeno radno vrijeme i suzbijanju rada bez ugovora. Strategija govori i o razvoju tržišta rada koje bi trebalo podržavati tehnološke promjene na području informacijsko-komunikacijske tehnologije i digitalizacije. Pritom se upozorava da najvažniju ulogu u ostvarivanju tih ciljeva imaju obrazovni i pravni sustav, ali i djelotvornija komunikacija i koordinacija dionika na tržištu rada na lokalnim razinama, te razinama županija i gradova (međusektorska suradnja). Sukladno ovome, naglašava se potreba jačanja kapaciteta institucija na tržištu rada radi pružanja kvalitetnih usluga korisnicima. U domeni obrazovanja i koordinacije različitih dionika riječ je i o razvoju sustava cjeloživotnog profesionalnog usmjeravanja i razvoja karijere, kao i o tehnikama profiliranja nezaposlenih i radno sposobnih neaktivnih osoba, posebice mladih u NEET statusu. Uz osobe u NEET statusu kao osobito ranjive ističu se i mlade obitelji i žene, te se poziva na usklađivanje politika na tržištu rada s demografskim i socijalnim politikama, što bi trebalo rezultirati ravnotežom između fleksibilnosti tržišta rada i sigurnosti zaposlenih. Ovim ranjivim skupinama trebamo dodati i nepovoljan položaj pripadnika romske nacionalne manjine na tržištu rada, za čije su uspješnije uključivanje na tržište rada potrebne posebno kreirane mjere (Maslić Seršić i Potočnik, 2020).

Sukladno prethodno izloženim istraživačkim rezultatima, politikama koje se primjenjuju na europskoj razini, kao i smjernicama izloženima u Strategiji razvoja RH do 2030. godine i postojećim mjerama zapošljavanja koje se mogu koristiti za osobe u dobi 15-29 godina, predlažemo mjere i aktivnosti Nacionalnog programa za mlade u području zapošljavanja, u okviru kojih je potrebno:

1. Osposobiti stručne suradnike u obrazovanju (pedagoge, psihologe, socijalne psihologe, edukacijske rehabilitatore) za provođenje postupaka karijernog savjetovanja u osnovnim i srednjim školama.
2. Uspostaviti sustav učenja na radnom mjestu za mlade uključene u srednjoškolsko obrazovanje, kao i sustav praćenja procesa i ishoda učenja na radnom mjestu.
3. Uspostaviti sustav stručne prakse tijekom obrazovanja na visokoškolskim institucijama.

4. Uspostaviti karijerne centre pri visokoškolskim institucijama i njihovim sastavnicama, koji bi bili nadležni za informiranje o stručnoj praksi tijekom visokog obrazovanja, te služili kao poveznica između studenata i poslodavaca.
5. Podržati razvoj poduzetničkih inicijativa i aktivnosti mladih, posebice mladih žena.
6. Razraditi sustav praćenja poslodavaca koji mladim zaposlenicima nude zaposlenje koje se može opisati kao prekarijat, a poslodavcima koji mladim zaposlenicima nude prekarne uvjete rada onemogućiti olakšice za zapošljavanje.
7. Motivirati poslodavce i osvijestiti potrebe osiguravanja fleksibilnog radnog vremena i rada na nepuno radno vrijeme, kao i izmještenog rada, mladim osobama, posebice mladim roditeljima.
8. Sankcionirati poslodavce koji ne omogućavaju mladim roditeljima, posebice mladim majkama, korištenje prava vezanih uz roditeljstvo (poput olakšanih uvjeta rada u slučaju brige za dijete s razvojnim poteškoćama i stanke za dojenje).
9. Potaknuti raspravu s ključnim dionicima o izazovima s kojima se mladi suočavaju na tržištu rada. Stručne rasprave trebaju biti temeljene na međusektorskoj i međuinstitucionalnoj suradnji koja uključuje uzajamno uvažavanje dionika iz javnog i privatnog sektora kao i iz organizacija civilnog društva.
10. Izraditi sustav praćenja i procjena učinaka svake pojedine mjere za poticanje uključivanja mladih na tržište rada iz djelokruga Nacionalnog programa za mlade. U tu je svrhu potrebno provoditi redovito praćenje i evaluiranje aktivnosti i mjera te njihovih rezultata od strane nezavisnih stručnjaka iz područja zapošljavanja i politika za mlade.

11.5. Stambeno zbrinjavanje

Činjenica da mladi u Hrvatskoj najdulje stanuju kod roditelja od svih zemalja EU, osim što je posljedica niza faktora kao što su nezaposlenost, zaposlenost na određeno vrijeme, nizak životni standard i nedostatak životne perspektive (Ilišin i Spajić Vrkaš, 2017a), posljedica je i nepriuštvosti stanovanja uslijed rasta cijena stanova na tržištu nekretnina. Jedna od čestih kritika stambenih politika jeste da je mladima do sada nuđeno samo subvencioniranje kamata i dijela rate kredita, odnosno samo potrošnja koju si oni teško samostalno mogu priuštiti s obzirom na spomenute strukturne prepreke.

Kritičari mjere subvencioniranja stambenih kredita tvrde kako je upravo mjera subvencioniranja kamata i dijela rate kredita jedan od faktora koji je pridonio rastu cijena nekretnina, odnosno da je riječ o popularnoj mjeri koja nema utjecaj na broj transakcija ili stopu vlasništva kuća te da je porast cijena bio najviši u najrazvijenijim općinama koje su ujedno nudile većinu subvencija (Kunovac i Žilić, 2021). Turistifikacija pak smanjuje ponudu stambenih objekata i također utječe, zajedno s dodatnom potražnjom za nekretninama i subvencijama, na povećanje cijena nekretnina (Kunovac i Žilić, 2021) te na pristupačnost najma stanova studentima u sveučilišnim i turističkim gradovima.

Europski forum mladih (European Youth Forum) identificirao je glavne izazove vezane uz kvalitetno i priuštivo stanovanje mladih: dugo razdoblje školovanja, visoki troškovi studiranja, nesigurnost na

tržištu rada i stroži pristup kreditima što okreće mlade prema iznajmljivanju, a ne posjedovanju nekretnina, što uz istovremeni rast cijena stanarina onemogućuje mladima uštedu za učešće u kreditu. Raste neravnoteža između onih koji se mogu osloniti na kapital roditelja i onih koji to ne mogu. Mladi su istovremeno česte žrtve diskriminacije od strane najmodavaca temeljem dobi i/ili niskih primanja, a beskućništvo raste u mnogim državama članicama EU-a (European youth forum, 2016, prema Pittini, 2018).

Rezolucija Vijeća Europske unije (2018/C 456/01) također upućuje na nužnost osiguranja odgovarajuće infrastrukture za stanovanje mladih, osobito u ruralnim područjima.

Prijedlog preporuka za područje stanovanja mladih te pregled dobrih praksi u EU može se povezati i sa strateškim dokumentima kao što je *Nacionalna razvojna strategija RH do 2030. godine*, pogotovo strateški cilj 6. „Demografska revitalizacija i bolji položaj obitelji“. Treba osobito osmisliti specifične politike za mlade do 29 godina koji se žele osamostaliti, a još uvijek nemaju obitelj (studenti, mladi radnici/e, mladi u daljnjem procesu obrazovanja i rada). Naime, uzimajući u obzir situaciju na tržištu rada te činjenicu da si mladi najčešće ne mogu priuštiti dugoročne kredite, preporuke idu u smjeru najma javnih nekretnina i u tom procesu bi lokalne zajednice trebale biti ključne.

U poticaju na rješenje stambenih problema mladih trebalo bi koristiti EU-a fondove, kako bi se na inovativan način modernizirala stambena politika RH u suradnji s civilnim sektorom, udrugama investitora te različitim profesionalnim udrugama.

Preporuke su formirane s ciljem kako bi se mladi što brže osamostalili te barem privremeno riješili stambene potrebe do stjecanja poslova koji im omogućuju širi spektar mogućnosti:

1. Redovito istraživati stambene potrebe mladih kako bi se iznašle smjernice za usmjerene politike u različitim regionalnim područjima.
2. Osmisliti online platforme na kojima će mladi moći iskazivati svoje stambene potrebe te dobiti informacije na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini o stambenim politikama i mogućnostima za stambeno zbrinjavanje.
3. Povećanje stambenog fonda u javnom vlasništvu za najam mladima do 29 godina na početku radne karijere koji žele živjeti samostalno, a nisu kreditno sposobni.
4. Povećanje stambenog fonda u javnom vlasništvu za najam mladim obiteljima (Nacionalna razvojna strategija RH do 2030.).
5. Povećanje stambenog fonda u javnom vlasništvu za najam mladima koji se nalaze u procesu obrazovanja (studenti).
6. Povećanje stambenog fonda u javnom vlasništvu za najam zaposlenim mladima koji se nalaze u procesu dodatnog obrazovanja (doktorandi, poslijedoktorandi).
7. Povećanje stambenog fonda u javnom vlasništvu za najam mladima ispod 29 godina u onim županijama u kojima postoje negativni demografski trendovi.
8. Poboljšana pravna regulativa najma stanova na tržištu nekretnina kako bi mladi najmoprimci bili zaštićeniji, a najmodavci poticani na legalno iznajmljivanje nekretnina.

11.6. Turizam

Što se dosadašnjih strateških dokumenata u Hrvatskoj i mladih tiče, samo se u *Nacionalnom programu za mlade za razdoblje od 2014.-2017. godine* (Ministarstvo socijalne politike i mladih, 2014) navodi: „turizam, odnosno njegov ekonomski potencijal (otvaranje novih radnih mjesta, samozapošljavanje i sl.), a naročito njegov socijalno-kulturni potencijal, prepoznat je kao jedan od mogućih načina za povećanje socijalne kohezije te ublažavanje problema društvene isključenosti“ (str. 75). Na europskoj razini postoji niz smjernica i javnih politika za razvoj EU-a kao jednog od lidera u turističkoj djelatnosti, no turistička djelatnost nije vezana uz prioritete *Europske strategije za mlade*. Izbijanje pandemije COVID-19 stavilo je turističku industriju EU-a pod pritisak bez presedana, a turističke tvrtke svih veličina suočavaju se s akutnim problemima s likvidnošću. Komisija je 13. svibnja 2020. godine usvojila sveobuhvatan paket inicijativa kako bi omogućila koordiniran okvir za siguran nastavak prometa i turizma, omogućila građanima EU-a da sigurno putuju i uživaju u ljetnoj turističkoj sezoni, kao i rješavanje hitnih pitanja za turističke subjekte i potrošače. Također, vrijede sve smjernice usvojene dokumentom o Europi kao vrhunskoj svjetskoj turističkoj destinaciji (*Europe, the world's No 1 tourist destination – a new political framework for tourism in Europe*), usvojenim 2010. godine od strane Europske komisije: 1) poticati konkurentnost u europskom turističkom sektoru; 2) promicati razvoj održivog, odgovornog i kvalitetnog turizma; 3) učvrstiti imidž Europe kao skupa održivih, visokokvalitetnih destinacija i 4) maksimizirati potencijal financijskih politika EU-a za razvoj turizma. No, mladi se u tim prioritetima i smjernicama ne prepoznaju kao izdvojena skupina, iako možemo reći da se za pojedina područja zbog njihove propulzivnosti može očekivati veća atraktivnost prepoznata od mladih. Prvenstveno je riječ o ekološki osviještenom i održivom turizmu, virtualnom turizmu i sportskim sadržajima.

Kada je o mladima i turističkoj djelatnosti riječ potrebni su balansirani mehanizmi koji bi istovremeno omogućavali mladima uključivanje u turizam i štitili mlade od prekarijata i stagnacije u razvoju znanja i vještina. U tom smislu predlažemo sljedeće preporuke u području turizma i mladih:

1. Potrebno je uključiti stavove mladih prema turističkoj djelatnosti, aspiracije prema radu u turizmu i iskustva rada u turizmu u redovna istraživanja mladih na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini.
2. Pri uključivanju mladih u turističku djelatnost treba voditi računa o aspiracijama mladih i usklađivanju aspiracija i mogućnosti koje nudi turistički sektor, s ciljem da mladi ne gube već postojeća znanja i vještine te imaju mogućnosti steći nove kompetencije koje će im omogućiti planiranje karijere i ostvarenje profesionalnih ciljeva.
3. Turistička djelatnost izrazito je obilježena prekarnim zaposlenjima, pa i obavljanjem poslova bez ugovora o radu. Stoga je potrebno poduzeti mjere koje bi sankcionirale poslodavce koji krše odredbe *Zakona o radu* (NN, 98/19) i ugovora potpisanog sa zaposlenicima.
4. Pri kreiranju mjera za uključivanje mladih u turističku djelatnost potrebno je organizirati javnu raspravu koja će uključivati predstavnike udruga mladih i za mlade, predstavnike drugih organizacija civilnog društva, predstavnike turističkih zajednica i ureda te predstavnike

lokalne i regionalne samouprave. Turistička djelatnost je izrazito vezana uz lokalitet i svaka aktivnost treba biti dobro pozicionirana i podržana od strane lokalne zajednice, posebice od strane mladih nositelja aktivnosti u turizmu.

5. Uključivanje mladih u turizam treba biti popraćeno posebno kreiranim instrumentima koji će mladima omogućiti pokretanje planiranih aktivnosti. Navedeno uključuje mrežu podrške od lokalnih institucija i organizacija, te iskusnih pojedinaca u području turizma.

11.7. Financijska pismenost

Financijska pismenost novo je prioritetno područje Nacionalnog programa za mlade, koje će biti popraćeno ciljanim mjerama Nacionalnog programa za mlade za razdoblje 2022.-2024. godine. Financijska pismenost nije uvedena kao jedan od prioriteta niti u Europsku strategiju za mlade, iako Europska komisija prepoznaje ovo područje kao bitno i ulaže u napore u izradu javnih politika koje ciljaju na bolje snalaženje pojedinaca i organizacija na tržištu roba i usluga te financijskom tržištu. Ukoliko se konzultira *Nacionalnu razvojnu strategiju Republike Hrvatske do 2030. godine* (Vlada Republike Hrvatske, 2021), može se uočiti kako je financijska pismenost podvedena pod Strateški cilj 2. "Obrazovani i zaposleni ljudi", koji doduše ne adresira direktno financijsku pismenost, ali govori o razvoju prenosivih vještina putem poticanja razvoja „[...] razvoj ljudskih potencijala kroz profesionalno usmjeravanje, osiguranje potpore odraslima za uključivanje u obrazovanje i osposobljavanje te unaprjeđivanje vještina i znanja radno sposobnog stanovništva, posebno mladih i onih u statusu NEET, s naglaskom na poduzetničke i digitalne vještine, kao ključan preduvjet jačanja malog i srednjeg poduzetništva“ (str. 67). Nadalje, *Nacionalni strateški okvir financijske pismenosti potrošača za razdoblje od 2021. do 2026. godine* predviđa uključivanje ishoda učenja iz područja financijske pismenosti u okviru međupredmetne teme "Poduzetništvo". Smjernice za financijsko opismenjavanje mladih koje su do sada postavljene na nacionalnoj razini trebale bi biti nadopunjene sljedećim komponentama:

1. Istraživanja financijske pismenosti mladih uključiti u prioritetne teme koje će biti redovito praćenje istraživanjima na nacionalnoj razini.
2. Pokretanjem javne rasprave na temu financijske pismenosti mladih s ciljem podizanja svijesti o važnosti financijske pismenosti mladih. Javna rasprava treba biti provedena na temelju međusektorske suradnje te uključivati udruge mladih i za mlade, javne institucije, istraživačke institucije te jedinice lokalne samouprave i obrazovne institucije.
3. Finalizirati proces izrade kurikulumu za financijsko opismenjavanje mladih, u koji bi trebali biti uključeni dionici iz javnog sektora te organizacija civilnog društva.

11.8. Mladi i Europska unija

U prethodnom *Nacionalnom programu za mlade za razdoblje od 2014. do 2017. godine* (2014) u tematskoj podskupini "Mladi u Europskom i globalnom okruženju" naglasak je bio na participaciji mladih te dionika sektora mladih i relevantnih institucija u izradi politika za mlade na europskoj i globalnoj razini. Nacionalni programi za mlade koji su prethodili posljednjem fokusirali su se pak na mobilnost mladih, na način da se govorilo o obrazovnoj, kulturnoj i turističkoj pokretljivosti te sudjelovanju u međunarodnim razmjenama ili suradnjama. Posebni naglasak stavljen je na mlade s manje mogućnosti i na načine uključivanja ove skupine u putovanja i turističke usluge. Ciljevi koji su bili dio prethodnog Nacionalnog programa za mlade odnosili su se na uspostavljanje sustava potpore mladima za sudjelovanje u procesima donošenja odluka te na povećanje njihove obrazovne, kulturne i turističke mobilnosti na nacionalnoj, europskoj i globalnoj razini.

U okviru *Europske strategije za mlade 2019.-2027. godine* (2018), dva su cilja koja se odnose na mlade i Europsku uniju. Cilj 1. tiče se povezivanja EU-a s mladima dok se cilj 11. tiče organizacija mladih i europskog programa za mlade. Cilj 1. obuhvaća jamčenje smislene uključenosti mladih i dijaloga s njima u svim fazama donošenja odluka Europske unije poboljšanjem postojećih i stvaranjem novih participativnih mehanizama; osiguravanje jednakog pristupa kvalitetnim nepristranim mladima prilagođenim informacijama o načinu rada Europske unije i uključivanja u njega te mogućnostima koje nudi; uvođenje i povećavanje obrazovanja o Europi i Europskoj uniji u formalnom i neformalnom okruženju; jamčenje pravedne zastupljenosti svih država članica u političkim i administrativnim tijelima Europske unije u skladu s načelom jednakopravnog građanstva; povećavanje proračuna i učinka programa Europske unije za mlade; izgradnja povjerenja mladih u projekt Europske unije smanjivanjem demokratskog deficita te nedostatka transparentnosti i vidljivosti; institucionalizaciju procjene politika Europske unije u pogledu prilagođenosti mladima te njihova utjecaja i učinaka.

Cilj 11. tiče se osiguranja vidljivosti i pružanja kvalitetne informacije u pogledu organizacija mladih i europskih programa za sve mlade; osiguravanja dostatnih sredstava iz programâ Europske unije za organizacije mladih kako bi mogle razvijati projekte i imati pristup strukturnoj potpori za svoje aktivnosti; osiguravanja bolje povezanosti organizacija mladih i europskih programa za mlade s obrazovnim sustavima i prepoznavanje programa za mlade kao čimbenika kojima se potiču životne vještine i aktivno građanstvo; povećanje pristupačnosti europskih programa za mlade, osiguravanje administrativnih postupaka prilagođenih mladima i pružanje potpore i kvalitetne informacije svim sudionicima i podnositeljima zahtjeva; dopiranje do marginaliziranih mladih i pružanje potpore njihovim aktivnostima u organizacijama i skupinama mladih i programima Europske unije za mlade; povećanje resursa te proširenje spektra bespovratnih sredstava i raznolikosti inicijativa dostupnih organizacijama i skupinama mladih; osiguranje sudjelovanja mladih u postupcima upravljanja europskim programima za mlade.

Dakle, na razini Europske unije prioritetnima se određuju razvoj pozitivnih stavova, povjerenja i informiranosti mladih o EU-a te poboljšanje njihove participacije u europskim procesima koji ih se

tiču ili na njih utječu. Stavovi mladih u Hrvatskoj o EU raznoliki su. Većina mladih smatra kako postoje pozitivni pomaci od ućlanjivanja Hrvatske u EU, pogotovo u pogledu mogućnosti putovanja i sklapanja prijateljstva. Međutim, neki podaci ukazuju na negativan odnos mladih prema EU, kao i nedostatak znanja o njoj i svim mogućnostima koje im nudi. S obzirom na sve navedeno, razvidno je kako postoji potreba za informiranjem mladih o Europskoj uniji. Što se tiče političke participacije, potreban je sustavan znanstveni uvid kako bi se moglo jasno identificirati koji su trendovi i kakva je slika mladih te njihove participacije na razini EU. Isto tako, istraživanja ukazuju na potrebu za osnaživanjem i poticanjem većeg uključivanja. Mobilnost u okvirima EU, pogotovo u kontekstu obrazovanja, iskusio je tek mali broj mladih, kako zbog nedostatka sredstava, tako i zbog nezainteresiranosti. U tom smislu, trebalo bi staviti naglasak na mlade s manjim mogućnostima, kao i dodatno informiranje o opcijama koje im se nude.

Na temelju navedenih analiza politika na razini Republike Hrvatske i Europske unije, kao i istraživačkih nalaza, preporuke za područje mladih i Europske unije su:

1. Osigurati informiranost mladih o djelovanju, doseg i mehanizmima uključivanja mladih u procese i aktivnosti u EU.
2. Osigurati provedbu istraživanja o participaciji mladih na razini EU.
3. Osigurati provedbu istraživanja o mobilnosti mladih na razini EU.
4. Osnažiti organizacije mladih i za mlade koje potiču participaciju mladih na razini Europske unije.
5. Informirati mlade o radu tijela i odlukama koje se donose na razini EU, a koje su relevantne za mlade.
6. Osnažiti organizacije mladih i za mlade koje potiču mobilnost u svrhu edukacija, razmjena i volontiranja.
7. Poticati međunarodnu mobilnost mladih u okviru EU, posebice za mlade sa smanjenim mogućnostima.
8. Kontinuirano informirati mlade o programima razmjena dostupnima na razini EU.
9. Potaknuti relevantne dionike lokalnih i regionalnih samouprava na osnaživanje rada organizacija mladih i za mlade koje se tiču pitanja mladih na razini EU.

11.9. Mladi u ruralnim područjima

Mladi u ruralnim područjima jedan su od recentnih prioriteta europskih politika. Među značajnijim strateškim dokumentima valja izdvojiti *Strategiju Europske unije za mlade od 2019. do 2027. godine* (2018) čiji Cilj 6. definira razvoj potencijala mladih ruralnih stanovnika. Strategija obuhvaća, između ostaloga, osiguravanje socijalne infrastrukture te održivih i kvalitetnih poslova, decentralizaciju aktivnosti radi lakše inkluzije mladih u lokalnu zajednicu, omogućavanje pristupa visokom obrazovanju, zaštitu ruralne tradicije te izgradnju pozitivne slike ruralnih područja. Također, europska *Zajednička poljoprivredna politika* (Europska komisija, 2021) sadrži niz mjera usmjerenih prema

mladima u agrikulturi, ali i izvan nje, a odnose se na potpore dohotku, pomoć u osnivanju *start-upova* te na pomoć pri uspostavi osnovnih servisa i obnove sela. Iz perspektive suvremene krize prouzrokovane COVID-19 pandemijom značajan je *Instrument oporavka Europske unije* (Vijeće Europske unije, 2020) kojim se omogućuje financijska podrška mladim poljoprivrednicima. Od domaćih strateških dokumenata koji se direktno ili indirektno tiču mladih u ruralnim sredinama valja istaknuti onaj najnoviji, *Nacionalnu razvojnu strategiju Republike Hrvatske do 2030. godine* (2021), koja među svojim glavnim ciljevima definira oživljavanje ruralnih područja i unaprjeđenje kvalitete života stanovnika ruralnih područja, obuhvaćajući njime ubrzavanje prijelaza na pametno i zeleno ruralno gospodarstvo, otvaranje većeg broja boljih radnih mjesta na ruralnim područjima, smanjenje siromaštva na ruralnim područjima i razvoj biogospodarstva. Također, *Strategijom* je definirano financiranje programa obrazovanja i programa razvoja zdravstvenih i socijalnih usluga za ruralne sredine, ulaganje u bolje stambeno zbrinjavanje i skrb izgradnjom stanova i unaprjeđenjem usluga u zajednici te rješavanje problema rascjepkanosti zemljišta, a time i uređenja i razvoja ruralnog prostora donošenjem novog *Zakona o komasaciji poljoprivrednog zemljišta*.

Mladi poljoprivrednici tema su više različitih politika. *Nacrt strategije poljoprivrede Hrvatska 2020.-2030.* (Ministarstvo poljoprivrede, 2020) među ciljane intervencije uvodi preraspodjelu potpore dohotku na male i srednje proizvođače te na mlade poljoprivrednike, te potporu pokretanju i razvoju poljoprivrednih gospodarstava i poduzeća s naglaskom na mlade. *Zakon o poljoprivredi* (NN 118/2018) mlade poljoprivrednike uključuje u program izravnih plaćanja te im daje prioritet u korištenju nacionalnih rezervi. *Programom ruralnog razvoja 2014. – 2020. godine* razrađen je niz mjera za mlade poljoprivrednike u rasponu od dodatnih obrazovnih programa i savjetovanja te poticanja ulaska mladih ljudi u poljoprivredu, preko pomoći u stjecanju poljoprivrednog zemljišta i izgradnji društvene infrastrukture i javnih servisa koji trebaju olakšati život ruralnih obitelji i poticati poduzetništvo, do ulaganja u nepoljoprivredne aktivnosti (Ministarstvo poljoprivrede, 2014).

Nedostatak ciljanih i kontinuiranih istraživanja mladih u ruralnim područjima u kojima bi se obuhvatili njihovi životi, potrebe, kao i međusobne razlike uvodi određena ograničenja u analizu *gapa* između željenog i zatečenog stanja u pogledu njezine preciznosti. Unatoč tome, zadnjih su godina provedena istraživanja, često na relativno malim i međusobno različitim uzorcima, iz kojih je moguće izvući neke oprezne zaključke o ruralnim mladima kao i o njihovim razlikama s obzirom na one u urbanim područjima. Vodeći računa o opisanim problemima i preprekama na koje nailaze mladi u ruralnim područjima uočeno je da velike napore valja uložiti u izjednačavanje šansi ruralnih i urbanih mladih. To obuhvaća s jedne strane razvoj mehanizama rada s mladima u ruralnim područjima, a s druge poticanje njihova sudjelovanja u zajednici te u kreiranju politika na lokalnoj, nacionalnoj i europskoj razini. Također, to podrazumijeva razvoj mreža socijalnih usluga i kulturnih/umjetničkih/sportskih sadržaja te ulaganje u programe informiranja i cjeloživotnog obrazovanja i usavršavanja. Analize obrazovnih i radnih poteškoća s kojima su suočeni ruralni mladi govore o nužnosti intervencije u obrazovne kurikule. Mladima treba olakšati zapošljavanje i preživljavanje od vlastitoga rada te uspješno balansiranje između profesionalnog i privatnog života. Na kraju, potrebno je raditi na generalnoj promjeni odnosa prema selu kao zaostalom i nazadnom mjestu iz kojega je bolje prvom prilikom pobjeći, odnosno u koje je bolje nikada se ne vratiti.

Kao što je već napomenuto, svaki pristup ruralnim mladima trebao bi biti temeljen na kontinuiranim i obuhvatnim istraživanjima mladih u ruralnim područjima pri čemu bi se vodilo računa o njihovim specifičnim geografskim (s obzirom na razlike u kontinentalnim, priobalnim, otočnim i planinskim područjima) i drugim razlikama. Ujedno bi sva istraživanja kao i okvir mjera trebali počivati na integriranom pristupu koji obuhvaća širok broj važnih aspekata života ruralnih mladih – od kvalitete života, obrazovanja, slobodnog vremena, mobilnosti, zapošljavanja, socijalne politike, stambenog zbrinjavanja, itd.

Među preporukama ovdje su izdvojene:

1. Razvoj obrazovnih aspiracija mladih te poticanje promjene stava kako od visokog obrazovanja nemaju prevelike koristi na selu.
2. Razvoj kurikuluma koji posjeduju elemente ukorijenjenosti u lokalni kontekst i potiču kod mladih usmjeravanje pažnje na svoju neposrednu okolinu i rješavanje lokalnih izazova.
3. Razvoj programa cjeloživotnog obrazovanja za mlade u ruralnim područjima kao i oblika neformalnog učenja s posebnim naglaskom na digitalne i poduzetničke kompetencije.
4. Razvoj kulturnih, umjetničkih i sportskih programa usmjerenih prema kvalitetnijem provođenju slobodnog vremena u ruralnim područjima.
5. Osnivanje i razvoj lokalnih višenamjenskih centara, udruga i grupa potpore mladima u ruralnim područjima kao i njihovo povezivanje sa sličnim organizacijama u europskoj uniji.
6. Poticanje aktivnosti uključivanja ruralnih mladih u politike na lokalnoj, nacionalnoj i europskoj razini.
7. Financiranje projekata usmjerenih prema (samo)zapošljavanju mladih iz ruralnih krajeva.
8. Olakšavanje pravnih i birokratskih mehanizama za lakše stjecanje poljoprivrednih zemljišta.
9. Razvoj programa i kampanja integracije i reintegracije urbanih mladih u poljoprivredu.
10. Razvoj usluga pomoći mladim ruralnim obiteljima s malom djecom.
11. Razvoj programa stambenog zbrinjavanja mladih u ruralnim područjima.

11.10. Utjecaj COVID-19 pandemije na mlade

Koronakriza je nova pojava, za koju još uvijek ne postoji jasna politika u kontekstu populacije mladih. Ipak, neke od preporuka nadnacionalnih organizacija postoje. Tako OECD (2020) preporuča vladama mjere:

1. Predviđanja distribucijskih učinaka donošenja pravila i raspodjele javnih sredstava među različitim dobnim skupinama primjenom procjena utjecaja i stvaranjem ili jačanjem institucija za praćenje posljedica pandemije na sadašnje i buduće generacije mladih.
2. Poticanje trenutne mobilizacije mladih za ublažavanje krize postojećim mehanizmima, alatima i platformama (npr. uporabom digitalnih alata i podataka) za izgradnju otpornosti u društvima protiv budućih šokova i katastrofa.

3. Usklađivanja kratkoročnih hitnih odgovora s ulaganjima u dugoročne gospodarske, socijalne i ekološke ciljeve kako bi se osigurala dobrobit budućih generacija.
4. Pružanja ciljanih politika i usluga za najranjivije mlade populacije, uključujući mlade koji nisu zaposleni i nisu u sustavu obrazovanja, mladih migranata; mladih beskućnika i; mladih žena, adolescenata i djece koja su suočena s povećanim rizicima nasilja u obitelji.

UN/DESA (2020), s druge strane, preporuča svim svojim članicama:

1. Osigurati univerzalnu zdravstvenu pokrivenost, koja uključuje i sve mlade osobe, te osigurati da zdravstveni sustavi učinkovito zadovoljavaju potrebe mladih u vrijeme COVID-19 pandemije i tijekom cijele faze oporavka, uključujući promicanje javnog zdravlja, ispitivanje i liječenje te pružanje usluga mentalnog zdravlja.
2. Promicati točne informacije o javnom zdravlju putem različitih komunikacijskih alata i osnažiti mlade da donose odluke utemeljene na dokazima o svojem zdravlju, istodobno proaktivno doprinoseći sprečavanju i ublažavanju posljedica pandemije.
3. Ojačati nacionalne kapacitete za prikupljanje, analizu i diseminaciju podataka razvrstanih prema dobi, spolu i drugim obilježjima stanovništva, posebno za rješavanje problema najmarginaliziranijih i najranjivijih skupina mladih tijekom i nakon pandemije.
4. Uključiti mlade u javna savjetovanja i u razvoj zdravstvenih, gospodarskih i socijalnih intervencija kao odgovor na COVID -19 i oporavak od pandemije.
5. Promicati inovacije mladih u sprječavanju i liječenju COVID -19 bolesti te upravljanju korelirajućim društveno-gospodarskim učincima.

U ovome trenutku najveći je problem u nedostatku istraživanja provedenih na reprezentativnom uzorku mladih, kako bi se dobio cjelovit uvid u stanje ove populacije s obzirom na COVID-19 krizu i njezine posljedice. Ako se u obzir uzmu postojeća inozemna i domaća istraživanja, čini se da je iznimno važno imati uvid u hrvatski kontekst s jedne strane, dok s druge istraživanja ukazuju na brojne ozbiljne posljedice koje je pandemija ostavila na mlade.

S obzirom na sve navedeno u ovom dijelu istraživačkog izvještaja, preporuke za mlade i COVID-19 jesu:

1. Osigurati nacionalno reprezentativno istraživanje na populaciji mladih u Republici Hrvatskoj o posljedicama pandemije.
2. Osigurati istraživanje o posljedicama pandemije na mlade koji su smanjenih mogućnosti, mlade u riziku i marginalizirane mlade.
3. Omogućiti svim mladima siguran pristup stručnjacima za mentalno zdravlje.

4. Informirati mlade o različitim mogućnostima podrške njihovom mentalnom zdravlju i blagostanju, kao i o važnosti brige o mentalnom zdravlju u danim okolnostima.
5. Osigurati mladima edukaciju o sigurnom korištenju Interneta i sigurnom *online* ponašanju.
6. Educirati adekvatne dionike za mlade (poput nastavnika, radnika za mlade) o potencijalnim problemima povećanog korištenja *online* aktivnosti.
7. Osigurati javne prostore pogodne za fizičku aktivnost mladih.
8. Osigurati dostupnost javnih prostora mladima za sigurno provođenje slobodnog vremena.
9. Poticati organizacije mladih i za mlade kao važne dionike za mlade, s naglaskom na one koji se bave mentalnim zdravljem, sportom, *online* životom, provođenjem slobodnog vremena i informiranjem mladih.
10. Informirati mlade o cijepljenju uz naglasak na prisutnost lažnih informacija .
11. Uključiti mlade i adekvatne dionike za mlade u izradu politika i mjera.

Bibliografija

1. Al Omari, O., Al Sabei, S., Al Rawajfah, O., Abu Sharour, L., Aljohani, K., Alomari, K., Shkman, L., Al Dameery, K., Saifan, A., Al Zubidi, B., Anwar, S. i Alhalaiqa, F. (2020). Prevalence and Predictors of Depression, Anxiety, and Stress among Youth at the Time of COVID-19: An Online Cross-Sectional Multicountry Study. *Depression Research and Treatment*, 2020. <https://doi.org/10.1155/2020/8887727>
2. Almond, G. A., i Verba, S. (2000). *Civilna kultura: politički stavovi i demokracija u pet zemalja*. Politička kultura.
3. Anđelinović, M., Pavković, A. i Mišević, D. (2016). *Mjerenje financijske pismenosti studenata Sveučilišta u Zagrebu*, Sveučilište u Zagrebu.
4. APN (2021). *Odobreno rekordnih 4.648 zahtjeva za subvencioniranje stambenih kredita*. <https://apn.hr/subvencionirani-stambeni-krediti/odobreno-rekordnih-4-648-zahtjeva-za-subvencioniranje-stambenih-kredita>
5. APN. (2021a). *Put do najma*. <http://apn.hr/najam-stanova-i-garaza/put-do-najma>
6. Bagić, D. (ur). (2011). *Odgaja li škola dobre građane?*. GONG.
7. Baketa, N., Bovan, K. i Matić Bojić, J. (2021). *Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Republici Hrvatskoj - istraživački izvještaj za 2021. godinu*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
8. Baketa, N., Grubišić-Čabo, M., Kovačić, M. i Potočnik, D. (2021). *Mišljenje mladih o utjecaju epidemije bolesti Covid-19 na kvalitetu života, budućnosti europske unije te podršci starijim građanima*. Istraživački izvještaj, neobjavljeno.
9. Balijsa, M. (2020). Razmjeri recentnog egzodusa iz Hrvatske – analiza podataka službenih statistika RH i zemalja useljavanja hrvatskog stanovništva. *Podravina*, 19(37), 5–25.
10. Bobovec, B. i Mlinar, I. (2013). Program društveno poticane stanogradnje u Hrvatskoj. *Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam*, 21(1), 140-157.
11. Borkowska-Waszak, S., Diamantopoulos, S.E., Lavelle, P. i Martinello, O. (2020). *Good Practices of Youth Participation. Mid-term Deliverable Report of the project 'Youth for a Just Transition' realised for DG REGIO within the Junior Professionals Programme*. https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_regional_and_urban_development/topics/documents/youth_for_a_just_transition_mid-term_deliverable_report_final.pdf
12. Brajdić Vuković, M., Klasnić, K. i Baketa, N. (2016). Evaluacija sektorskog programa Erasmus; u: Milanović-Litre, I., Puljiz, I. i Gašparović, F. (ur.), *K internacionalizaciji obrazovanja – sudjelovanje Republike Hrvatske u Programu za cjeloživotno učenje* (str. 159-226). Agencija za mobilnost i programe EU.
13. Brkulj, V. (2020). *Propali projekt znanstvenog kvarta u Zagrebu ide dalje. Sada će biti za one čiji su domovi stradali u potresu*. <https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/propali-projekt-znanstvenog-kvarta-u-zagrebu-ide-dalje-sada-ce-biti-za-one-ciji-su-domovi-stradali-u-potresu-20200608>

14. Buković, N. i Dasović, P. (2020). *Analiza postojećeg stanja rada s mladima u Republici Hrvatskoj te izrada preporuka i smjernica za njegov razvoj*. MAP savjetovanje, IPSOS.
15. Bušljeta Tonković, A. i Gašparović, S. (2020). *COST CA18213 Rural NEETs in Croatia: 2009/2019 Overview*. <https://rnyobservatory.eu/web/National-Reports/NR-CROATIA-09-19.pdf>
16. Buzov, I., Batarelo Kokić, I. i Kurz, Terri L. (2021). Occupational and Educational Expectations of Rural Youth in Croatia. *Revija za elementarno izobraževanje*, 14(2), 171–190.
17. Chaffee, B. W., Cheng, J., Couch E. T., Hoeft, K. S. i Halpern-Felsher, B. (2021). Adolescents' Substance Use and Physical Activity Before and During the COVID-19 Pandemic. *JAMA Pediatrics*, 175(7), 715-722. <https://doi:10.1001/jamapediatrics.2021.0541>
18. Council of the European Union (2020). *Council Regulation (EU) 2020/2094 of 14 December 2020 establishing a European Union Recovery Instrument to support the recovery in the aftermath of the COVID-19 crisis*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32020R2094&from=EN>
19. Council of the European Union (2020). *Resolution of the Council and of the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on the Framework for establishing a European Youth Work Agenda (2020/C 415/01)* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=uriserv:OJ.C_.2020.415.01.0001.01.ENG
20. Čepo, D. (ur.). (2019). *Odredište EU: budućnost mladih u Hrvatskoj*. Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.
21. Čipin, I., i Akrap, A. (2008). Stambeni problemi, produženi život s roditeljima i odgoda ulaska u brak u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 15(3), 415-434.
22. Ćurković, N., Lukačin, L. i Katavić, I. (2021). Životne navike djece i mladih tijekom socijalne izolacije uzrokovane pandemijom bolesti COVID-19. *Društvena istraživanja*, 30(2), 271-290. <https://doi.org/10.5559/di.30.2.05>
23. DG EAC. (2019). *Education and Training Monitor 2019 – Croatia*. Publications Office of the European Union. https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/et-monitor-report-2019-croatia_en.pdf
24. DG EAC. (2020). *Education and Training Monitor 2020 – Country analysis*. Publications Office of the European Union. <https://www.sipotra.it/wp-content/uploads/2020/11/Education-and-Training-Monitor-2020-Country-analysis.pdf>
25. Draft Resolution of the Council of the European Union and the Representatives of the Governments of the Member States meeting within the Council on a framework for European cooperation in the youth field: The European Union Youth Strategy 2019-2027. (2018). Council of the European Union. <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-14080-2018-INIT/en/pdf>
26. EACEA. (2020a). *Adult education and training in Europe: Building inclusive pathways to skills and qualifications*. Publications Office of the European Union. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/default/files/adult_education_and_training_in_europe_2020_21.pdf

27. EACEA. (2020b). *National Student Fee and Support Systems in European Higher Education – 2020/21. Eurydice – Facts and Figures*. Publications Office of the European Union. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/default/files/national_student_fee_and_support_systems_2020_21.pdf
28. Ekonomski institut u Zagrebu (2021). *Nekoliko zanimljivih učinaka pandemijske recesije na tržište rada u Hrvatskoj*. <https://www.eizg.hr/nekoliko-zanimljivih-ucinaka-pandemijske-recesije-na-trziste-rada-u-hrvatskoj/5684>
29. EU 2020 HR. (2019). *Programme of the Croatian Presidency of the Council of the European Union*. https://vlada.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti/2019/12%20prosinac/31%20prosinca/web_FINAL_PROGRAMME_EN_FINAL.pdf.
30. European Commission (2013). *Flash Eurobarometer 375 (European youth: Participation in democratic life)*.
31. European Commission (2017). *Flash Eurobarometer 455 (European Youth)*. <https://eurireland.ie/assets/uploads/2018/02/Eurobarometer-455-Youth-Jan-2018.pdf>
32. European Commission (2018). *Flash Eurobarometer 455 – European Youth*. <https://fronteirasxxi.pt/wp-content/uploads/2018/09/European-Youth-2017-relat%C3%B3rio.pdf>
33. European Commission (2021). *Common agricultural policy*. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy_en
34. Eurostat (2021a). *Euroindicators* 125/2021. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/11563355/3-03112021-AP-EN.pdf/8841353c-11f6-7fab-efef-0e768ab13bfd?t=1635931825200>
35. Eurostat (2021b). *Participation rate in education and training by age*. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/trng_aes_101/default/table?lang=en
36. Eurostat (2021c). *Young people - social inclusion*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Young_people_-_social_inclusion#Living_with_parents
37. Eurostat (2021d). *Population by sex, age, country of birth, labour status and degree of urbanisation* [LFST_R_PGAWSC__custom_1574223]
38. Eurostat (2021e). *Young people neither in employment nor in education and training by sex, age and degree of urbanisation (NEET rates)* [EDAT_LFSE_29__custom_1570464]
39. Gardiner, D., Puerto Gonzalez, S., Gardiner, D., Bausch, J., Danish, M., Moitra, E. i Yan, L. X. (2020). *Youth and COVID-19: impacts on jobs, education, rights and mental well-being: survey report 2020*. Geneva, International Labour Organization.
40. Glowacz, F. i Schmits, E. (2020) Psychological distress during the COVID-19 lockdown: The young adults most at risk. *Psychiatry Research*, 293.
41. Golberstein, E., Wen, H. i Miller, B. F. (2020). Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) and Mental Health for Children and Adolescents. *JAMA Pediatrics*, 174(9), 819-820. <https://doi:10.1001/jamapediatrics.2020.1456>
42. Grad Zagreb (2017). *Najam javno najamnih stanova*_Odluka. https://www.zagreb.hr/najam-javno-najamnih-stanova_odluka/12296

43. Gvozdanović, A., Ilišin, V., Adamović, M., Potočnik, D., Baketa, N. i Kovačić, M. (2019). *Istraživanje mladih u Hrvatskoj 2018./2019.* Friedrich Ebert Stiftung.
44. Hawes, M. T., Szenczy, A. K., Klein, D. N., Hajcak, G. i Nelson, B. D. (2021). Increases in depression and anxiety symptoms in adolescents and young adults during the COVID-19 pandemic. *Psychological Medicine*, 1-9. <https://doi.org/10.1017/s0033291720005358>
45. Hawke, L. D., Hayes, E., Darnay, K. i Henderson, J. (2021). Mental health among transgender and gender diverse youth: An exploration of effects during the COVID-19 pandemic. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 8(2), 180–187. <https://doi.org/10.1037/sgd0000467>
46. Hrvatska gospodarska komora (2020). *Aktualna kretanja na tržištu rada u okolnostima pandemije uzrokovane COVIDOM -19.* <https://www.hgk.hr/documents/hgk-analiza-kretanja-na-trzistu-rada-tijekom-pandemije5ebe6e5c96a6a.pdf>
47. Ilišin, V., Gvozdanović, A. i Potočnik, D. (2018). Contradictory tendencies in the political culture of Croatian youth: unexpected anomalies or an expected answer to the social crisis?. *Journal of youth studies*, 21(1), 51-71.
48. Ilišin, V. (2017a). Neke dimenzije slobodnog vremena mladih, u: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.), *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 293-317). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
49. Ilišin, V. (2017b). Zaključna sinteza: sociološki portret mladih u suvremenoj Hrvatskoj, u: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.), *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 399-410). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
50. Ilišin, V. i Spajić Vrkaš, V. (ur.). (2017a). *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
51. Ilišin, V. i Spajić Vrkaš, V. (2017b). Uvod: konceptualni okvir istraživanja, u: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.), *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 11-30). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
52. Ilišin, V. i Gvozdanović, A. (2017c). Vrijednosti, (ne)zadovoljstvo životom i percepcija budućnosti mladih, u: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.), *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 345-377). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
53. Ilišin, V. i Spajić Vrkaš, V. (2015). *Potrebe, problemi i potencijali mladih u Hrvatskoj. Istraživački izvještaj*. Ministarstvo socijalne politike i mladih.
54. Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A. i Potočnik, D. (2013). *Mladi u vremenu krize. Prvo istraživanje IDIZ-a i Zaklade Friedrich Ebert o mladima*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
55. Ilišin, V. (2005). *Mladi Hrvatske i europska integracija*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
56. Jerić, M. (2019). Suvremeno iseljavanje Hrvata: kakva je budućnost Republike Hrvatske? *Oeconomica Jadertina*, 9(2), 21-31.

57. Jokić Begić, N., Hromatko, I., Jurin, T., Kamenov, Ž., Keresteš, G., Kuterovac Jagodić, G., Lauri Korajlija, A., Maslić Seršić, D., Mehulić, J., Mikac, U., Tadinac, M., Tomas, J. i Sangster Jokić, C. (2020). *Preliminarni rezultati istraživačkog projekta Kako smo? Život u Hrvatskoj u doba korone Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
58. Jokić, B. (2019). *Obrazovna perspektiva – želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca o prijelazu iz srednjeg u visoko obrazovanje*, u: Ristić Dedić, Z. i Jokić, B. (Ur.), *Što nakon srednje? Želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca* (str. 34-63). Agencija za znanost i visoko obrazovanje.
59. Jokić, B. i Ristić Dedić, Z. (2021). *Nacionalno praćenje učinaka pandemije bolesti COVID-19 na sustav odgoja i obrazovanja u Republici Hrvatskoj - prvi rezultati*. Zagreb, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. Dostupno na: <https://tinyurl.com/9n6ubujm>
60. Jugović, I. (2019). *Rodna perspektiva - želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca o prijelazu iz srednjeg u visoko obrazovanje*, u: Ristić Dedić, Z. i Jokić, B. (ur.), *Što nakon srednje? Želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca* (str. 64-83). Agencija za znanost i visoko obrazovanje.
61. Jurić, T. (2017). *Suvremeno iseljavanje Hrvata u Njemačku: karakteristike i motivi*. *Migracijske i etničke teme*, 33(3), 337-371.
62. Kelly, A. L., Erickson, K. i Turnnidge, J. (2020). *Youth sport in the time of COVID-19: considerations for researchers and practitioners*. *Managing Sport and Leisure*. <https://doi.org/10.1080/23750472.2020.1788975>
63. Klepač, O. (2021). *Motivi mladih za ostanak i odlazak iz ruralnih područja iz perspektive socioekonomskih nejednakosti*, u: O. Obad (ur.), *Socioekonomske nejednakosti na relaciji selo-grad: izgradnja baze znanja u kontekstu provedbe mjera ruralnog razvoja* (str. 113-149). Institut za etnologiju i folkloristiku.
64. Kovačić, M. (2021). *Supporting Evidence-based Education of Youth Workers (SEEW) Istraživački izvještaj kvantitativnog dijela projekta*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
65. Kovačić, M. i Gvozdanić, A. (2017). *Poznavanje generacijskih problema i potreba kao temelj kvalitetne politike za mlade u hrvatskoj*, u: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.), *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 261-291). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
66. Kovačić, M. i Horvat, M. (2016). *Od podanika do građana: razvoj građanske kompetencije mladih*. Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i GONG.
67. Kovačić, M. i Čulum, B. (2015). *Teorija i praksa rada s mladima: Prilog razumijevanju rada s mladima u hrvatskom kontekstu*. Mreža mladih Hrvatske.
68. Kunovac, D. i Žilić, I. (2021). *Dome, slatki dome: učinak subvencioniranja stambenih kredita na tržište nekretnina u Hrvatskoj*. Hrvatska narodna banka. <https://www.hnb.hr/documents/20182/3596318/i-063.pdf/ded4cb18-cdb3-84d4-fbb8-2b40520d49e8>

69. Liang, L., Ren, H., Cao, R., Hu, Y., Qin, Z., Li, C. i Mei, S. (2020). The Effect of COVID-19 on Youth Mental Health. *Psychiatric Quarterly*, 91, 841–852. <https://doi.org/10.1007/s11126-020-09744-3>
70. Lilek, M. (2021). Stanovi za mlade znanstvenike prepušteni policiji: „Ovo je točka na i kontinuirane nebrige“. *Jutarnji list*, 6. siječnja 2021. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/stanovi-za-mlade-znanstvenike-prepusteni-policiiji-ovo-je-tocka-na-i-kontinuirane-nebrige-15021611>
71. *Living conditions in Europe – 2018 edition*. (2018). Statistical books Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9079352/KS-DZ-18-001-EN-N.pdf/884f6fec-2450-430a-b68d-f12c3012f4d0?t=1532352347000>
72. Marčetić, I. (2020). *Stambene politike u službi društvenih i prostornih (ne)jednakosti*. Pravo na grad.
73. McElDowney, J. (2021). *Long-term vision for rural areas: European Commission communication*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698027/EPRS_BRI\(2021\)698027_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698027/EPRS_BRI(2021)698027_EN.pdf)
74. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti Republike Hrvatske (2009). *Nacionalni program za mlade od 2009. do 2013. godine*. https://www.youthpolicy.org/national/Croatia_2009_National_Youth_Program.pdf
75. Ministarstvo poljoprivrede (2020). *Više od farme. Nacrt strategije poljoprivrede Hrvatska 2020.-2030.* https://www.mrr.hr/files/Nacrt_strategije_poljoprivrede_2020_2030.pdf
76. Ministarstvo poljoprivrede. (2014). *Rural Development Programme of the Republic of Croatia for the Period 2014-2020*. <https://ruralnirazvoj.hr/files/documents/Program-ruralnog-razvoja-Republike-Hrvatske-za-razdoblje-2014.-2020.-odobrena-ina%C4%8Dica-EN-verzija-7.0.pdf>
77. Ministarstvo socijalne politike i mladih. (2014). *Nacionalni program za mlade za razdoblje od 2014. do 2017. godine*. <https://demografijaimladi.gov.hr/UserDocsImages/Direktorij%201/nacionalni-program-za-mlade-za-razdoblje-od-2014-do-2017-godine.doc>
78. Ministarstvo za demografiju, obitelj, mlade i socijalnu politiku (2020). *Nacrt - Nacionalni program za mlade za razdoblje od 2020. do 2024. godine*. <https://esavjetovanja.gov.hr/ECon/MainScreen?entityId=13290>
79. Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2018). *Strateški plan za razdoblje 2019. – 2021.* <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages//dokumenti/PristupInformacijama/Strateski//Strate%C5%A1ki%20plan%20Ministarstva%20znanosti%20i%20obrazovanja%20za%20razdoblje%202019.%20-%202021..pdf>

80. Ministarstvo znanosti i obrazovanja (2019). *Nacionalni plan za unaprjeđenje socijalne dimenzije visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj 2019. – 2021.* <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/VisokoObrazovanje/RazvojVisokogObrazovanja/SIDERAL/Nacionalni%20plan%20za%20unaprije%C4%91enje%20socijalne%20dimenzije%20visokog%20obrazovanja%20u%20Republici%20Hrvatskoj%202019.%20-%202021..pdf>
81. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2015). *Strategija obrazovanja, znanosti i tehnologije – Nove boje znanja.* <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/Strategija%20obrazovanja.%20Oznanosti%20i%20tehnologije.pdf>
82. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta (2016). *Program razvoja sustava strukovnog obrazovanja i osposobljavanja (2016.-2020.).* https://www.asoo.hr/UserDocsImages/Program%20SOO_HR.pdf
83. Mmeje, O. O., Coleman, J. S. i Chang, T. (2020). Unintended Consequences of the COVID-19 Pandemic on the Sexual and Reproductive Health of Youth. *Journal of Adolescent Health*, 67(3), 326-327. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.06.019>
84. Mudenda, S., Zulu, A., Phiri, M. N., Ngazimbi, M., Mufwambi, W., Kasanga, M., i Banda, M. (2020). Impact of Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) on College and University Students: A Global Health and Education Problem. *Aquademia*, 4(2). <https://doi.org/10.29333/aquademia/8494>
85. Mustač, J. (2019). Cjenovni balon na tržištu nekretnina u Republici Hrvatskoj. *Oeconomica Jadertina*, 9(1), 78-88.
86. Nagata, J. M., Magid, H. S. A. i Pettee, K. (2020). Screen Time for Children and Adolescents During the Coronavirus Disease 2019 Pandemic. *Silver Spring*, 28(9), 1582-1583.
87. Nathiya, D., Singh P., Suman, S., Raj, P. i Tomar, B.S. (2020). Mental health problems and impact on youth minds during the COVID-19 outbreak: Cross-sectional (RED-COVID) survey. *Social Health and Behaviour*, 3, 83-8.
88. Odak, I. i Puzić, S. (2019). Perspektiva društvenog podrijetla - želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca o prijelazu iz srednjeg u visoko obrazovanje. U Ristić Dedić, Z. i Jokić, B. (ur.), *Što nakon srednje? Želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca* (str. 84-103). Agencija za znanost i visoko obrazovanje.
89. OECD (2020). *Youth and COVID-19: Response, Recovery and Resilience*. OECD Publishing.
90. Perić, M. i Đurkin, J. (2017). Organising for community-based tourism: Comparing attitudes of local residents and local tourism entrepreneurs in Ravna Gora, Croatia. *Local Economy: the Journal of the Local Economy Policy Unit*, 32(7): 678-691, <https://doi.org/10.1177%2F0269094217734811>
91. Pickard, S. (2019). *Politics, protest and young people: Political participation and dissent in 21st century Britain*. Springer.
92. Pisarović, A-M., Tišma, S., Dujmović, K. A. i Mileusnić Škrtić, M. (2021). The Event of Croatia's EU Accession and Membership from the Croatian High School Students' Perspective. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(2). <https://doi.org/10.3390/jrfm14010002>

93. Pittini, A. (2018). *Housing the EU Youth. Research briefing*. Housing Europe Observatory.
94. Potočnik, D. (2021). Transitions of Young Women from Education to Employment in Croatia: Social Reproduction at Work, in: Andersson Vogel, M.; Arnell, L. (ur.): *Agency, Social Vulnerability and Welfare Measures in Europe and Beyond*. New York, Oxford: Berghahn Books, 123-146.
95. Potočnik, D. i Spajić Vrkaš, V. (2017a). Mladi u hrvatskoj: sudjelovanje na tržištu rada i prostorna mobilnost, u: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš, *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 143-184). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
96. Potočnik, D. (2017b). Obiteljske okolnosti mladih, u: V. Ilišin & V. Spajić Vrkaš (ur.), *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća*. (str. 31-74). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
97. Potočnik, D., Maslić-Seršić, D. i Karajić, N. (2020). *Uključivanje Roma u Hrvatsko društvo: obrazovanje i zapošljavanje*, Zagreb: Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina.
98. Puzić, S., Baketa, N., Baranović, B., Gregurović, M., Matković, T., Mornar, M., Odak, I. i Šabić, J. (2021). *O podzastupljenim i ranjivim skupinama studenata: prilozi unaprjeđivanju socijalne dimenzije visokog obrazovanja u Republici Hrvatskoj*. Ministarstvo znanosti i obrazovanja, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. https://www.idi.hr/wp-content/uploads/2021/07/oprss_hr.pdf
99. Relja, R., Gutović, T. i Svalina, K. (2020). Utjecaj turizma na zapošljivost i socioekonomski položaj mladih u Splitu. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, 14(3-4): 7-23.
100. Ristić Dedić, Z. (2019). Lokacijska perspektiva - želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca o prijelazu iz srednjeg u visoko obrazovanje. U Ristić Dedić, Z. i Jokić, B. (Ur.), *Što nakon srednje? Želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca* (str. 104-121). Agencija za znanost i visoko obrazovanje.
101. Ristić Dedić, Z. i Jokić, B. (Ur.). (2019). *Što nakon srednje? Želje, planovi i stavovi hrvatskih srednjoškolaca*. Agencija za znanost i visoko obrazovanje.
102. Rodik, P., Matković, T. i Pandžić, J. (2019). Stambene karijere u Hrvatskoj: od samoupravnog socijalizma do krize financijskog kapitalizma. *Revija za sociologiju*, 49(3), 319-348.
103. Rudan, E., Krstinić Nižić, M. i Šverko Grdić, Z. (2021). Effect of circular economy on the sustainability of cultural tourism (Croatia). *Economics and Environment*, 76(1): 120-138.
104. Salerno, J. P., Williams, N. D. i Gattamorta, K. A. (2020). LGBTQ populations: Psychologically vulnerable communities in the COVID-19 pandemic. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*, 12(S1), S239–S242. <https://doi.org/10.1037/tra0000837>
105. Sekulić, D., Blažević, M., Gilić, B., Kvesić, I. i Zenić, N. (2020). Prospective analysis of levels and correlates of physical activity during COVID-19 pandemic and imposed rules of social distancing; Gender specific study among adolescents from southern Croatia. *Sustainability*, 12(10), 4072. <https://doi.org/10.3390/su12104072>
106. Similian, R. I. i Bosk, E. A. (2020). Vulnerable Youth and the COVID-19 Pandemic. *Pediatrics*, 146(1). <https://doi.org/10.1542/peds.2020-1306>

107. Sloam, J. i Henn, M. (2019). *Youthquake 2017: The rise of young cosmopolitans in Britain*. Springer Nature.
108. Spajić Vrkaš, V. i Potočnik, D. (2017a). Mladi i obrazovanje pred izazovima globalne konkurentnosti, u: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.), *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 75-141). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
109. Spajić Vrkaš, V. i Potočnik, D. (2017b). *Mladi u Hrvatskoj: Sudjelovanje na tržištu rada i prostorna mobilnost*, u: V. Ilišin i V. Spajić Vrkaš (ur.): *Generacija osujećenih. Mladi u Hrvatskoj na početku 21. stoljeća* (str. 143-184). Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
110. Šunda, M., Babić, V. i Andrijašević, M. (2020). Nastava tjelesne i zdravstvene kulture na daljinu učenika Gimnazije Antuna Gustava Matoša tijekom COVID-19 pandemije. *Napredak*, 161(3 - 4), 315-323.
111. UN/DESA. (2020). *Policy Brief #67: Protecting and mobilizing youth in COVID-19 responses*. <https://www.un.org/development/desa/dpad/publication/un-des-policy-brief-67-protecting-and-mobilizing-youth-in-covid-19-responses/>
112. Vijeće Europe (2017). *Preporuka CM/Rec(2017.)4 Odbora ministara Vijeća Europe i memorandum s objašnjenjima* <https://ampeu.hr/files/Preporuka-Vije%C4%87a-ministara-dr%C5%BEavama-%C4%8Dlanicama-o-radu-s-mladima-HR.pdf>
113. Vijeće Europske unije (2018). *Rezolucija Vijeća Europske unije i predstavnika vlada država članica, koji su se sastali unutar Vijeća, o okviru za europsku suradnju u području mladih: strategija Europske unije za mlade za razdoblje 2019.–2027.* <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/da3b81f3-029b-11e9-adde-01aa75ed71a1/language-hr/format-PDF>
114. Vijeće Europske unije. (2018). *Strategija Europske unije za mlade za razdoblje 2019.-2027.* [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:42018Y1218\(01\)&from=ES](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/HTML/?uri=CELEX:42018Y1218(01)&from=ES)
115. Vizek, M. (2009). Priuštivost stanovanja u Hrvatskoj i odabranim europskim zemljama. *Revija za socijalnu politiku*, 16(3), 281-297.
116. Vlada Republike Hrvatske (2021a). *Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine.* NN 123/17 https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html
117. Vlada Republike Hrvatske (2021b). *Nacionalni strateški okvir financijske pismenosti potrošača za razdoblje od 2021. do 2026. godine.* NN 150/11., 119/14., 93/16. i 116/18. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_06_68_1316.html
118. Vlada Republike Hrvatske (2021c). *Zakon o poljoprivredi.* NN 118/2018. <https://narodne-novine.nn.hr/eli/sluzbeni/2018/118/2343>
119. Vlada Republike Hrvatske (2020a). *Nacionalni plan oporavka i otpornosti.* <https://planoporavka.gov.hr/o-planu/trziste-rada-i-socijalna-zastita/109>
120. Vlada Republike Hrvatske (2020b). *Zakon o subvencioniranju stambenih kredita*, NN 65/17, 61/18, 66/19, 146/20 <https://www.zakon.hr/z/925/Zakon-o-subvencioniranju-stambenih-kredita>

121. Vlada Republike Hrvatske (2018). *Zakon o najmu stanova*, NN 91/96, 48/98, 66/98, 22/06, 68/18, 105/20 <https://www.zakon.hr/z/168/Zakon-o-najmu-stanova>
122. Vlada Republike Hrvatske (2012). *Zakon o socijalnoj skrbi*, NN 157/13, 152/14, 99/15, 52/16, 16/17, 130/17, 98/19, 64/20, 138/20 <https://www.zakon.hr/z/222/Zakon-o-socijalnoj-skrbi>
123. Woolford, S. J., Sidell, M., Li, X., Else, V., Young, D. R., Resnicow, K. i Koebnick, C. (2021). Changes in Body Mass Index Among Children and Adolescents During the COVID-19 Pandemic. *JAMA*, 326(14), 1434–1436. <https://doi:10.1001/jama.2021.15036>
124. World Bank. (2021). *Rural population (% of total population) - European Union*. <https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?locations=EU>
125. *Zagreb info*. (2020). „Ovo je porazno!“ Država izgradila 101 stan u Borovju za mlade znanstvenike, ali u njima žive policajci! *Zagreb info*, 17. prosinca 2020. <https://www.zagreb.info/aktualno/ovo-je-porazno-drzava-izgradila-101-stan-u-borovju-za-mlade-znanstvenike-ali-u-njima-zive-policajci/304744/>
126. *Zagrebački model stanogradnje*. (2017). <https://www.zagreb.hr/podbrezje-zagrebacki-model-stanogradnje-do-kraja-g/112550>
127. *Zakon o društveno poticanoj stanogradnji*, NN 109/01, 82/04, 76/07, 38/09, 86/12, 07/13, 26/15, 57/18, 66/19, 58/21 <https://www.zakon.hr/z/371/Zakon-o-dru%C5%A1tveno-poticanoj-stanogradnji>
128. Zrakić, M. (2017). Could rural tourism revitalize rural areas in Croatia? *Agroeconomia Croatica*, 7(1): 98-108.
129. Žanić, M., Miletić, G. i Bendra, I. (2019). Kvaliteta života mladih iz Vukovarsko-srijemske županije u uvjetima suvremene demografske krize. *Socijalna ekologija*, 28(3), 187-210.